

T.C.

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

İBN HALDUN'UN VERGİLENDİRMEYE DAİR
GÖRÜŞLERİNİN BATILI DÜŞÜNÜRLERİN
GÖRÜŞLERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

DOKTORA TEZİ

Volkan ULUTAŞ

İstanbul

Haziran-2025

T.C.

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

İBN HALDUN'UN VERGİLENDİRMEYE DAİR
GÖRÜŞLERİNİN BATILI DÜŞÜNÜRLERİN GÖRÜŞLERİ İLE
KARŞILAŞTIRILMASI

DOKTORA TEZİ

Volkan ULUTAŞ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Muhammed HARB

İstanbul

Haziran-2025

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı, Tarih Ve Medeniyet Araştırmaları Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Prof. Dr. Muhammed HARB

Üye Prof. Dr.Özcan HIDIR

Üye Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali POLAT

Üye Prof. Dr. Sema YILMAZ

Üye Dr. Öğr. Üyesi Ozan MARAŞLI

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım “İbn Haldun’un Vergilendirmeye Dair Görüşlerinin Batılı Düşünürlerin Görüşleri İle Karşılaştırılması” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Volkan ULUTAŞ

ÖNSÖZ

İbn Haldun'un vergilendirmeye dair görüşlerinin batılı düşünürlerin görüşleri ile karşılaştırılmasını çalışma konusu edinen bu araştırma, başta danışman hocam olan kıymetli hocamız Prof. Dr. Muhammed HARB tarafından desteklenmiştir. Araştırmanın yapılmasını mümkün kıldıkları için tüm saygıdeğer hocalarımıza şükranlarımı sunarım. Araştırmada çalışma konusu edilen, alanında önemli sayılabilecek batılı düşünürlerin, ekonomi ve vergi konularında onlardan önce yaşayan Müslüman düşünür İbn Haldun'un öngörü ve fikirlerinden ne derece etkilenip etkilenmedikleri açık kaynaklardan çalışılarak gerekli tespitler yapılmıştır. Araştırmanın yapılması için her tür alt yapı ve fiziksel imkanı sağlamanın yanı sıra, gerekli esnekliği göstererek araştırmanın gerçekleşmesini kolaylaştırdığı için ayrıca üniversiteme ve bölümüme teşekkür ederim. Araştırma konusu yaptığımız bu konuda kıymetli hocalarımızın hoşgörülerini ve destekleri olmasaydı bu çalışma amacına uygun olarak gerçekleştirilemeyecekti. Bu araştırmamızın uygun bir ortamda gerçekleşmesini sağladılar ve çalışmanın yapılmasına katkıda bulundular. Bu nedenle teşekkürün en büyüğünü hiç kuşkusuz araştırmayı başta danışman hocam olmak üzere tüm katkı sunup doğru konulara yönlendirmeyi sağlayan kıymetli hocalarımızın hak ettiğini söyleyebilirim. Hepsine müteşekkir olduğumu söylemek isterim.

Volkan ULUTAŞ

ÖZET

İBN HALDUN'UN VERGİLENDİRMEYE DAİR GÖRÜŞLERİNİN BATILI DÜŞÜNÜRLERİN GÖRÜŞLERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

Volkan ULUTAŞ

Doktora, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Muhammed HARB

Haziran, 2025 – 159 + XII Sayfa

Bu çalışmanın konusunu İbn Haldun'un yaşamı, iktisat ve özellikle de vergilendirme konusundaki düşünceleri ile bu konulardaki batılı düşünürlerin düşünceleri oluşturmaktadır. Çalışma, çeşitli batılı düşünürlerin ekonomi ve vergilendirmeye ilgili görüşlerini ele alarak bu görüşlerin İbn Haldun'dan ne derece etkilendikleri üzerinde durmaktadır. Çalışmada bir içerik analizi yapılmıştır. Bu içerikler, düşünürlerin kendi eserleri ile bu eserlere ilişkin olarak kaleme alınan akademik çalışmaların taranması neticesinde elde edilen bilgilerin karşılaştırılmasını kapsamıştır. Dolayısıyla çalışmada bir anket ya da diğer nicel araştırma yöntemleri kullanılmamıştır. İbn Haldun, devletin kontrol ve düzenleyici işlevlerinin toplumu ve ekonomik ilişkileri şekillendirmesine anlamlı bir değer atfetmiştir. Dolayısıyla devletin kaçınılmaz olduğunu savunmuştur. Bu kaçınılmaz organizasyonun, hayatta kalabilmesi için vergilendirmenin gerektiğini belirtmiştir. Kamunun, vergi gelirlerini yüksek konumda tutabilmesi için arzı ve verimliliği artıracak düşük vergi oranlarını düzenlemesinin elzem olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, halkı ticaretten uzaklaştırmamak için devletin kısa sürelerde yeni vergi maddeleri düzenlemekten kaçınmasının şart olduğunu vurgulamıştır. İbn Haldun'un, kamunun ekonomik ilişkilerde üretici olarak yer almaması gerektiğini, çünkü ekonomik ilişkilerdeki baskın konumunun, devlet dışı aktörler arasında ekonomik faaliyetlerin zayıflamasına neden olduğunu savunduğu görülmüştür. Düşünürün bu fikirlerinin başlıca özellikleri itibariyle Smith, Ricardo, Marx, Keynes ve Laffer gibi alanında yetkin sayılabilecek batılı düşünürleri etkileyerek teorilerini oluşturmada bir öngörü vazifesi gördüğü tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, devlet, ekonomi, vergilendirme, batılı düşünürler,

ABSTRACT

COMPARISON OF IBN KHALDUN'S VIEWS ON TAXATION WITH THE VIEWS OF WESTERN THINKERS

Volkan ULUTAŞ

Supervisor: Prof. Dr. Muhammed HARB

Ph. D. History and Civilization Studies

June, 2025 – 159 + XII Pages

The subject of this study is Ibn Khaldun's life, his views on economics and especially on taxation and the views of western thinkers on these issues. The study deals with the views of various western thinkers on economics and taxation and focuses on the extent to which these views were influenced by Ibn Khaldun. A content analysis was conducted in the study. These contents included the comparison of the information obtained as a result of the review of the thinkers own works and the academic studies written on these works. Therefore, a survey or other quantitative research methods were not used in the study. Ibn Khaldun attributed a significant value to the control and regulatory functions of the state in shaping society and economic relations. Therefore, he argued that the state is inevitable. In order for this inevitable organization to survive, taxation is necessary. He stated that in order for the state to keep tax revenues high, it is essential to organize low tax rates that will increase supply and productivity. He also emphasized that the state should refrain from issuing new tax articles in short periods of time in order not to drive the people away from trade. Ibn Khaldun argued that the state should not take part in economic relations as a producer because its dominant position in economic relations leads to the weakening of economic activities among non-state actors. It has been determined that the main characteristics of these ideas of the thinker influenced Western thinkers who can be considered competent in their fields, such as Smith, Ricardo, Marx, Keynes and Laffer, and served as a foresight in creating their theories.

Keywords: Ibn Khaldun, state, economy, taxation, western thinkers.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR	xii
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
GİRİŞ	1
1. Tezin Konusu ve Amacı.....	1
2. Tezin Kapsamı ve İçeriği	1
3. Tezin Önemi, Özgün Değeri ve Literatür Analizi.....	2
4. Tezin Araştırma Yöntemi.....	3
5. Tezin Düzeni	3
BİRİNCİ BÖLÜM	
İBN HALDUN'UN EKONOMİ VE VERGİLENDİRMEYE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ	
1.1. İbn Haldun'un Yaşamı	4
1.2. İbn Haldun'un Önemli Eserleri.....	9
1.3. İbn Haldun'un Önemi	9
1.4. İbn Haldun'un Toplum ve Devlete İlişkin Genel Görüşleri.....	12
1.4.1. Umran kavramı	12
1.4.2. Toplumların Ortaya Çıkışı ve Devletleşme Süreci.....	15
1.4.3. Asabiye, Asabiye'nin Etkisi ve Devletin Dönüşümü	19
1.5. İbn Haldun'un Ekonomi'ye İlişkin Görüşleri	24
1.5.1. Ekonominin Toplumun ve Devletin Temeli Olması	24

1.5.2. Değerler Teorisi ve Emek.....	27
1.5.3. Toplumsal İşbölümü ve Uzmanlaşma	29
1.5.4. Geçim Yollarının Çeşitleri ve Toplumlar Arasındaki İlişki.....	30
1.5.5. Sanatlar ve Zenginliğe Ulaşma	32
1.5.6. Ekonominin İlerleyişinde ve Gerileyişinde Devletin Rolü	33
1.5.7. Piyasada Fiyatların Oluşması: Ücret-Kâr-Vergilendirme	36
1.6. İbn Haldun'un Teorisinde Vergilendirme	38
1.6.1. Düşük vergi ticaret ve kazanç getirir, yüksek vergiler ticareti azaltır.....	39
1.6.2. Sürekli yeni vergiler konması üretimi düşürür	40
1.6.3. Devletin tacirlik yapması ya da bazı tacirlere yakın olması vergi gelirlerini azaltır.....	40
1.6.4. Bütçe adaleti ve ticaretin teşviki	42

İKİNCİ BÖLÜM

İBN HALDUN'UN EKONOMİYE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN BATILI DÜŞÜNÜRLERİN GÖRÜŞLERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

2.1. Adam Smith, Emek ve İş Bölümü ve İbn Haldun.....	43
2.1.1. Adam Smith'in Teorisinin Temeli.....	43
2.1.2. Görünmez El.....	44
2.1.3. Devletin Asgari Rolü	45
2.1.4. İşBölümü	46
2.1.4.1. Kişisel Çıkar.....	48
2.1.5. Emegın Nitelikli Hale Gelmesi.....	49
2.1.6. Sermaye ve Gelir	50
2.1.7. Adam Smith ve İbn Haldun	51
2.2. Ricardo'nun Ekonomik Görüşleri ve İbn Haldun	55
2.2.1. Ricardo'nun Emek-Değer Teorisi	55
2.2.2. Ricardo ve İbn Haldun'un Emek Üzerine Görüşlerinin Karşılaştırılması... 59	
2.3. Marx'ın Ekonomi Görüşleri, Artı Değer ve İbn Haldun.....	61
2.3.1. Marx'ın Görüşünde İktisadi Kavramlar	61
2.3.1.1. Meta ve Emek	61
2.3.1.2. Artı Değer.....	64
2.3.1.3. Üretken Emek.....	66

2.3.1.4. Yabancılaşma	66
2.3.2. Alt Yapı-Üst Yapı İlişkileri ve Materyalizm Bağlamında Karşılaştırma	67
2.3.3. Emek ve Artı Değer Bağlamında Karşılaştırma	70
2.3.4. Devletin Rolü Bağlamında Karşılaştırma.....	72
2.4. Keynes'in Ekonomi Görüşleri ve İbn Haldun.....	73
2.4.1. Keynesyen Ekonominin Temel Dinamikleri	73
2.4.2. Keynesyen Ekonomi Teorisi Karşısında İbn Haldun	77
2.5. Arz Yönlü İktisat.....	78
2.5.1. Arz Yönlü İktisatın Temel Dinamikleri.....	78
2.5.2. Laffer Eğrisi Teorisi	80
2.5.3. Arz Yönlü İktisat ve İbn Haldun.....	82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN HALDUN'UN VERGİLENDİRMEYE DAİR GÖRÜŞLERİNİN BATILI DÜŞÜNÜRLERİN GÖRÜŞLERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

3.1. Vergi ve Yatırım Arasındaki İlişkiye Dair Aydınlanmadan İtibaren Gelişen Modern Kavram ve Görüşler	84
3.1.1. Adam Smith'in Vergilendirmeye Dair Yaklaşımı.....	84
3.1.1.1. Adam Smith'in Geliştirdiği Vergilendirme Kuralları	84
3.1.1.2. Adam Smith'in Vergilendirme Kuralları Üzerinden Geliştirilen Teoriler.....	86
3.1.2. Ricardo ve Vergilendirme.....	89
3.1.3. Neo Klasik Ekonomide Vergilendirme	90
3.1.4. Keynesyen Ekonomide Vergilendirme.....	92
3.1.5. Marx ve Vergilendirme	95
3.2. Vergi ve Yatırım Arasındaki İlişki.....	99
3.3. Vergilendirme ve Yatırım Bağlamında İbn Haldun ve Karşılaştırmalı İktisat .	102
3.3.1. İbn Haldun'un Teorisinde Vergilendirme ve Yatırım İlişkisi	103
3.3.2. Adam Smith'in Teorisinde Vergilendirme ve Yatırım İlişkisi.....	107
3.3.3. David Ricardo'nun Teorisinde Vergilendirme ve Yatırım İlişkisi	115
3.3.4. Laffer'in Arz Yönlü İktisat Teorisinde Vergilendirme ve Yatırım İlişkisi	117
3.3.4.1. Laffer Eğrisinin Ortaya Çıktığı Politik/Ekonomik Ortam	117
3.3.4.2. Laffer Eğrisinin Ekonomik Anlamı	118
3.3.4.3. Karşılaştırmalı Örneklerle Laffer Eğrisi	123

3.4. İbn Haldun İle Batılı Düşünürleri Vergilendirme Açısından Karşılaştırma	124
3.4.1. Smith'in Vergilendirme Görüşü İle Karşılaştırma	126
3.4.2. Ricardo'nun Vergilendirme Görüşü İle Karşılaştırma.....	127
3.4.3. Vergilendirme Bakımından Marx ve İbn Haldun.....	128
3.4.4. Vergilendirme Açısından Keynes ve İbn Haldun.....	128
3.4.5. Laffer'in Eğrisi ve Vergilendirme Görüşü İle Karşılaştırma: Haldun-Laffer Eğrisi	132
SONUÇ.....	136
KAYNAKÇA	144
ÖZGEÇMİŞ.....	159

TABLÖLÄR LİSTESİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Tablo 3.1: Emek geliri üzerindeki orantılı vergi örneği.....119

Tablo 3.2: Geliri maksimize eden vergi oranı.....120

ŞEKİLLER LİSTESİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Şekil 3.1: Laffer Eğrisi.....121

KISALTMALAR LİSTESİ

Çev	: Çeviren
Ed	: Editör
vd	: Ve Diğerleri

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1. Tezin Konusu ve Amacı

Bu tezin konusunu İbn Haldun'un vergilendirmeye ilişkin görüşlerinin batılı düşünürlerin görüşleri ile karşılaştırılması oluşturmaktadır. Bu çalışma İbn Haldun'un ekonomi ve vergilendirmeye ilişkin görüşlerinin batılı düşünürlerin konuya ilişkin görüşleri ile karşılaştırarak batılı düşünürlerin İbn Haldun'dan ne derece etkilendiklerini ortaya çıkartmayı amaçlamaktadır.

2. Tezin Kapsamı ve İçeriği

Bu çalışmanın kapsamı dahilinde İbn Haldun'un Ekonomi ve Vergilendirmeye İlişkin Görüşleri başlığı altında ilk bölümde İbn Haldun'un hayatı ve eserlerinden kısaca bahsedildikten sonra, topluma ve devlete ilişkin teorisi, umran, asabiye ve devletin aşamalarından konuyu ilgilendirdikleri ölçüde bahsedilmiştir. Ardından ise İbn Haldun'un ekonomi ve vergilendirme ile ilgili görüşlerinden detaylı bir şekilde bahsedilmiştir. Bu bölümün, bir sonraki bölümde incelenen batılı düşünürlerin benzer konulara ilişkin görüşlerinin, İbn Haldun'un görüşleri çerçevesinde okunabilmesi için bir kaynak bölüm olarak vazife görmesi hedeflenmiştir.

Çalışmamızda temel olarak birincil kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda İbn Haldun'un devlet, toplum ve ekonomiye ilişkin görüşleri düşünürün Mukaddime isimli eserinden yararlanılarak irdelenmiştir. Benzer şekilde Adam Smith'in Ulusların Zenginliği (1976a), Karl Marx'ın Kapital (2011), John Maynard Keynes'in The General Theory of Employment, Interest and Money (1998), Laffer'in The Laffer Curve (2004) gibi çalışmaları incelenmiş ve karşılaştırmalı bir çalışma yapabilmek için gerekli kategorik derleme bu temel eserler üzerinden yapılmıştır. Bunun ardından konuya ilişkin kaynaklar çerçevesinde konunun yorumlanması yapılmıştır.

Çalışmada dile ilişkin bazı tercihlerde bulunulmuştur. Bu tercihler konunun daha iyi anlaşılması ve bir anlam birliği oluşturmak maksadı taşımaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde özellikle İbn Haldun'la ilgili yapılan çalışma (2004a: 5) incelenerek toplumlar bedevi ve hazari olarak iki umrana ayrılmıştır diyen düşünürün toplumla ilgili düşünceleri belirtilmiştir. Düşünürün modelinde bedevi umran, kırsal, bedevi

toplum ya da bedevi umran şeklinde, hazari umran şehirli umran ya da şehir toplumu olarak adlandırılmıştır. Asabiye ise dayanışma ya da toplumsal dayanışma şeklinde isimlendirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde batılı düşünürlerin ekonomi ile ilgili görüşleri incelenerek bu görüşlerin İbn Haldun'un ekonomi alanına ilişkin görüşleri ile karşılaştırılması yapılmıştır. Bu karşılaştırmanın bir sonraki bölümde ele alınacak olan vergilendirme konusunda yapılacak olan karşılaştırmaya bir temel teşkil etmesi bakımından önemli olduğu söylenebilir. Bu karşılaştırmaya göre İbn Haldun'un ekonomi alanında ileri sürdüğü görüşlerinin önemli bir kısmının ondan yüzyıllar sonra tekrar batılı düşünürler tarafından ileri sürüldüğü görülmektedir. Örneğin işbölümü Adam Smith tarafından iddia edilirken (1976b: 21) değer teorisi David Ricardo (Günaydın, 2009: 50) tarafından dillendirilmiştir. Ayrıca emek-sömürü ilişkisi Marx tarafından ileri sürülürken (2011: 64) devletin ekonomiye müdahalesi konusunun hem Adam Smith hem de sonrasında John Keynes (1998: 32) tarafından tekrar gündeme getirilmiştir. İbn Haldun'un önemini ortaya çıkaran hususlardan biri de tüm bu konuları bu isimlerden yüzyıllar önce zaten dile getirip değerlendirmesi olarak ifade edilebilir. Ayrıca üçüncü bölümdeki vergilendirme konusunda da batılı düşünürlerin İbn Haldun'dan alıp etkilendiği çok sayıda hususun mevcut olduğu söylenebilir.

3. Tezin Önemi, Özgün Değeri ve Literatür Analizi

Literatürde İbn Haldun'un görüşlerine ilişkin geniş bir yazın bulunmaktadır. Özellikle İbn Haldun'un umran görüşü, devletlerin ömrü ve onun ekonomiye ilişkin değerlendirmelerine ilişkin oldukça yetkin bir havuz mevcuttur. Buna karşın literatürde konuya ilişkin olarak en kapsamlı biyografik-araştırma eserinin Ahmet Arslan (2014) tarafından kaleme alınan İbn Haldun isimli çalışma olduğu ifade edilebilir. Ayrıca yalnızca ülkemizde düşünürün görüşlerine ilişkin olarak, çalışmanın kaleme alındığı dönem itibarıyla 94 adet Yüksek Lisans ve Doktora tezinin yazılmış olduğu görülmektedir (Yöktez, 2025). Buna karşın düşünürün ekonomik görüşlerine ilişkin çalışmaların sınırlı olduğu söylenmelidir. Düşünürün vergilendirmeye ilişkin görüşleri hakkında yazılan tezler arasında yalnızca Şeyma Gülas (2021) tarafından kaleme alınan Vergi ve Yatırım Açısından İbn Haldun, Adam Smith ve Arthur Laffer Karşılaştırması isimli tez bulunmakta olup incelemekte olduğumuz konuya en yakın çalışma olduğu söylenebilir. Yaptığımız çalışma, hem hacim hem de içerik itibarıyla bu çalışmada yer almayan alanında önemli sayılabilecek batılı düşünürleri de konuya

dahil ederek literatürdeki boşluğu doldurmayı amaç edinmektedir. Çalışmamızda, önceki yazılmış tezlere ek olarak yalnızca Adam Smith ve Arthur Laffer değil David Ricardo, Karl Marx, John Maynard Keynes gibi önemli batılı düşünürlerin vergilendirmeye ilişkin görüşlerinin de İbn Haldun'un görüşleri ile karşılaştırılması gaye edinilmiştir. Bu maksatla, öncelikle bu düşünürler ile İbn Haldun'un ekonomi ve sonrasında vergilendirmeye ilişkin genel görüşleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklara işaret edilerek kolay bir karşılaştırma yapma imkanının sağlanması amaçlanmıştır. Bu yönüyle mevcut çalışmanın literatüre anlamlı bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

4. Tezin Araştırma Yöntemi

Tez çalışmamızda esasen İbn Haldun'un vergilendirmeye ilişkin görüşleriyle batılı düşünürlerin görüşleri karşılaştırılmıştır. Dolayısıyla çalışma bir içerik analizini gerektirmiştir. Bu içerikler, yazarların kendi eserleri ile bu eserlere ilişkin olarak kaleme alınan akademik çalışmaların taranması neticesinde elde edilen bilgilerin karşılaştırılmasını kapsamıştır. Dolayısıyla çalışmada bir anket ya da diğer nicel araştırma yöntemleri kullanılmamıştır.

5. Tezin Düzeni

Tez çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde teze teorik bir çerçeve oluşturmak için İbn Haldun'un hayatından başlamak üzere ekonomi ve vergilendirmeye ilişkin görüşlerine yer verilmektedir. Bu bölümde özellikle ekonomi ve vergilendirmeyi düşünüre göre etkileyen faktörler üzerinde durulmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde İbn Haldun'un ekonomi alanına ilişkin görüşlerinin batılı düşünürlerin konuya ilişkin görüşleri ile karşılaştırılması yapılmıştır. Bu başlık bir sonraki bölümde ele alınacak olan vergilendirme konusunda yapılacak olan karşılaştırmaya bir temel teşkil etmesi bakımından önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Üçüncü bölümde, düşünürün vergilendirmeye dair görüşlerine yer verilip bu görüşlerin batılı düşünürlerinin görüşleri ile karşılaştırılması yapılmış, İbn Haldun'un bu görüşlerinin batılı düşünürlerini ne derece etkilediği üzerinde durulmuştur.

Son olarak sonuç bölümünde araştırmanın teorik çerçevesiyle çalışmada elde edilen bulgular harmanlanarak bu çerçevede ortaya konan yaklaşımlar ışığında bir değerlendirme ve tartışma yapılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN HALDUN'UN EKONOMİ VE VERGİLENDİRMEYE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

1.1. İbn Haldun'un Yaşamı

İbn Haldun, tam ismiyle Abd-al-Rahan b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. al-Hasan b. Jabir b. Muhammed b. İbrahim b. Abd al Rahman İbn Haldun, kendi anlatımıyla Yemenlidir. Esas bilinen ismi olan İbn Haldun'un, Endülüs'e ilk gelen kişi olan Halid b. Osman'dan geldiği ifade edilmektedir. Endülüs ve Mağrip'te halk, itibar ettikleri kimselere Halidoğulları anlamına gelecek şekilde Haldun ibaresini eklemiştir. İbn Haldun da Endülüs kökleri ile hep gurur duymuştur. Düşünür, İbn Hazm'ın soy bilimine ilişkin görüşlerinden istifade ederek kendi atalarının Yemen'in en eski aşiretlerinden birine mensup olduğunu ifade etmiştir (Hitti, 1970: 567; Haldun, 2004a: 23).

Lawrence çalışmasında (2005: viii) İbn Haldun'un ailesinin bir yönünün Arap aşiretlere dayanırken diğer yandan evlilik yoluyla ailesinin Berberi kökenlerinin de olduğu fakat düşünürü ayırt edici kılan hususun onun bir Akdeniz insanı olmasından kaynaklandığını belirtmiştir.

İbn Haldun, 27 Mayıs 1332/1 Ramazan 732 tarihinde Tunus'ta doğmuştur. Ailesinin soyu ve statüsüne uygun bir eğitim alan düşünür, ilk eğitimini babasından almıştır. İbn Haldun Kur'an-ı ezberlemiş, gramer, fıkıh, hadis, retorik, felsefe ve şiir öğrenerek bu konularda yetkinliğe ulaşmıştır. Ayrıca öğrenmeye hevesli olan düşünür Akdeniz havzasının olanaklarından yararlanarak Yunan bilimine de eğilmiştir (Hozien, 2018: 1).

Tunus'un maliki İbn Tafrakin İbn Haldun'u esiri Sultan Ebu İshak'ın başkâtibi olarak görevlendirmiştir. Burada düşünür devlet idaresi ile yakından tanışmış, önde gelen ilim insanları ile bilim ve felsefeye dair toplantılara katılma olanağı bulmuş ve devletin zayıflığı ile ilgili gözlemlerini şekillendirmiştir (Yumuk, 2010: 229).

1352 yılına gelindiğinde ise İbn Haldun, Tunus'un Konstantin'in valilerinden biri olan Ebu Ziyad'ın saldırılarına maruz kalması sonrasında düşünür İbn Tafrakin ile birlik olmuşsa da savaşın Ebu Ziyad tarafından kazanılması sonrasında İbn Haldun önce

Aba'ya kaçmış, sonraki yıllarda ise Cezayir üzerinde Biskra'ya geri dönmüştür. Bu sırada Libya'da tahta yeni çıkan Sultan Ebu İnan'ın Cezayir'i fethetme planları yaptığı sıralarda düşünür Tlemcen'de sultan ile buluşmuş ve sultanın kendisini onurlandırdığını ve kendisini mabeyncisi ile birlikte, teslim oluşlarına tanıklık etmeleri için onları Bougie'ye göndermiştir (Hozien, 2018: 13).

1354 yılında, Sultan Fas'a döndüğünde, İbn Haldun'u kendi ulema heyetine dahil etmiş, sonrasında ise kendisi baş mabeynci konumuna yükselmiştir. Libya'nın başkenti olan Fas, dönem itibarıyla Endülüs ve Kuzey Afrika'dan pek çok alime ev sahipliği yapmıştır. Dolayısıyla hem şehir politikaları hem de hukuksal tartışmaların merkezindedir ve düşünür öğrenmeye oldukça hevesli bir gençtir. İbn Haldun, Fas'ta esir bulunan eski Bougie sultanı Ebu Abdullah ile iş birliği yapmış ve bunun Sultan İnan tarafından öğrenilmesinden sonra hapse atılmıştır. Burada düşünür birkaç yıl kalmış, Sultan İnan'ın vefatı sonrasında vezir el Hasan b. Ömer tarafından verilen bir emir ile serbest bırakılmıştır (Hozien, 2018: 14).

Sonrasında İbn Haldun, vezir aleyhine el Mansur ile bir ittifaka girişmiş ve önce vezirin iktidarı kaybetmesine sebep olmuş, sonrasında ise el Mansur'un devrilmesi için Sultan Ebu Salim ile bir ittifaka girişmiştir. Bunun ardından Sultan, düşünürü sırlar emini olarak istihdam etmiştir. 2 yıldan fazla bir süre bu pozisyonda görev yapan düşünür sonrasında başkadı olarak görev yapmış ve bu görevini büyük bir kabiliyetle yerine getirmesine karşın yüksek bürokratlar ile giriştiği rekabet sonucunda sultanın itimadını kaybetmiştir (Hozien, 2018: 15).

Bu durumda İbn Haldun'un Sultan Ebu Salim aleyhine bir darbe tertip eden vezir Ömer ile birlikte Sultan'ı tahttan indiren komiteye dahil olmuş, böylece eski makamını bu kez daha yüksek bir ücret ile tekrar elde etmiştir. Sonrasında kendisine teklif edilen mabeyncilik teklifini muhtemelen bazı güvensizlikleri nedeniyle geri çeviren düşünürün vezir ile arası açılmış ve Fas'ı terk ederek Tunus'a geri dönme kararı almış fakat bu talebi reddedilmiştir. Bu süreçte, İbn Haldun vezirin üvey oğlunu aracı kılarak Endülüs'e gitmek için müsaade almıştır (Hozien, 2018: 16).

İbn Haldun'un Endülüs'e gitmeyi rica etmesi tesadüfi verilmiş bir karar değildir. Bu coğrafyada, Granada Kralı Sultan Muhammed el Ahmar ile yakın bir ilişkisi olduğu bilinmektedir. Sultan, kardeşi İsmail ve onun kayın biraderi tarafından tahttan indirilmesi sonrasında Sultan Ebu Salim tarafından düşünüre sahip çıkmıştır. İsmail

al Ahmar kendisini Granada Kralı olarak ilan ettiğinde Ebu Salim, Muhammed al Ahmar'ın Libya'ya sığınmasını sağlamış ve burada kendisi namına İbn Haldun tarafından pek çok etkinlik tertip edilmiştir (Hozien, 2018: 16).

Sultan Muhammed, Granada tahtını geri alabilmek için Castile hükümdarı Zalim Pedro ile bir ittifak kurmaya niyetlenmiş ise de Pedro, Sultan Ebu Salim'in vefatını öğrendikten sonra ittifakın gereğini yerine getirmekten vazgeçmiş, bu süre zarfında Sultan Muhammed, Libya veziri Ömer'i ikna etmesi için İbn Haldun'dan yardım istemiştir. Sultan Muhammed 1361 yılında tahtını tekrar ele geçirmeyi başarmıştır (Hozien, 2018: 16).

İbn Haldun bu süreçte, Granada'ya sığınarak burada Sultan Muhammed al Ahmar'ın Özel Konsey'ine dahil olmuş, sonraki sene ise Zalim Pedro'ya, Castile Krallığı'na elçi olarak gönderilmiştir. Burada Pedro düşünürü kendi himayesinde makam teklif etmiş ancak İbn Haldun bunu reddetmiştir (Uludağ, 2007: 33).

Kısa bir süre sonra İbn Haldun Bougie tahtını tekrar ele geçiren dostu Sultan Ebu Abdullah tarafından bir davet almış ve bu davete icabet ederek Sultan Muhammed al Ahmar'ın müsaadesini aldıktan sonra Granada'yı terk etmiştir (Hozien, 2018: 17).

İbn Haldun, uğruna Fas'ta hapis yattığı Sultan Muhammed tarafından, henüz otuz iki yaşındayken onur konuğu olarak karşılanmış, burada sultanın başmabeyncisi olarak şerefendirilmiştir. Fakat bu makamda da uzun süreli kalma olanağı elde edememiştir. Çünkü bir yıl sonra Ebul Abbas emiri öldürmüş ve şehrin himayesini İbn Haldun'un elinden teslim almıştır. Bunun üzerine düşünür Biska'ya çekilmiştir (Hançerlioğlu, 2013: 11).

Bundan sonraki süreçte İbn Haldun iktidar elitleri ile iyi geçinmeye ve onlara sadık kalmaya özen göstermiştir. Aşiretler arasındaki uyuşmazlıkları çözmek için roller almıştır. Bu çabaları sayesinde Konstantin'in güneyinde, İbn Salame adında ileri bir karakola gönderilmiştir. Burada, sakin bir hayat yaşamayı amaçlayarak kendisini ilmi çalışmalarına adanmak istediği görülmüştür. Çünkü yaklaşık dört yıllık bir süre zarfında, kırk beş yaşında iken, meşhur eseri Mukaddime'yi ve Kitabü'l-İber adını taşıyan eserini yazmaya başlamıştır (Hançerlioğlu, 2013: 12).

Yazdığı bu eserler kısa sürede Endülüs ve Kuzey Afrika'da yayılmış ve İbn Haldun'u büyük bir üne kavuşturmuştur (Hitti, 1970: 568). Eseri için bazı kaynak kitaplara ihtiyaç duyduğunda bunları temin etmek maksadıyla Tunus'a yönelmiş fakat burada

artık gözden düşmüş bir kimse olarak karşılanmış, uygun bir fırsatı değerlendirerek bu bölgeyi terk etmiştir (Hozien, 2018: 18).

Sultan Ebul Abbas İbn Haldun'a hac için müsaade etmiştir. Bu sayede İbn Haldun, 1382 yılında, 50 yaşında, İskenderiye'ye ulaşmıştır. Düşünür, hacca gitmek amacıyla bir kervana dahil olmayı başaramayınca Kahire'ye gitmeye karar vermiştir (Enan: 1997: 64).

İbn Haldun'un Kahire'yi tercih etmesinde, yaşadığı dönemin, hem doğu hem de batı açısından önemli bir ilim merkezi olmasının önemli bir rolü olmuştur. Düşünür buradan büyülenmiştir. Kahire'ye geldiğinde, İbn Haldun, burayı dünyanın başkenti, evrenin bahçesi, milletler sahnesi, çoklarının, insanlığın buluşma yeri, İslam'ın beşiği, krallığın merkezi, yeryüzünde saraylar ve kaleler, gökyüzünde kurumlar ve okulların parıldadığı, alimlerinin gökyüzünde aylar ve yıldızlar gibi parladığı, şehrinin sokaklarında ise insan kalabalıklarının olduğu, pazarlarında zenginlerinin gezindiği bir yer olarak tarif etmiştir (Enan: 1997: 65).

Eserlerinin ünü kendisinden daha evvel Kahire'ye ulaştığı için burada sevgi ile karşılanmış, kendisi de el Ezher'de ve diğer iyi okullarda dersler vermiştir. Dersleri ile Mısırlı alimleri oldukça etkilemiştir. Örneğin Al Hafız ibn Hajar onu, oldukça seçkin, harika bir yazardı ve özellikle devlet ile ilgili konulara ilişkin derin bilgisini sergilerdi şeklinde ifade etmiştir (Enan: 1997: 66).

Düşünür Sultan el Zahir Barkuk ile buluşmuş ve sultan İbn Haldun'u Kemaliye okuluna hoca olarak atanmıştır. Bu süreçte Sultan kendisini Maliki kadısı olarak atamış, burada asabiye, toplum, egemenliğin kaynakları, devletlerin yükselişi ve Mukaddime'de bahsini ettiği diğer konular hakkında dersler vermiştir (Hozien, 2018: 19).

Diğer yandan kamusal makamlarda yaptığı görevler sırasında yolsuzluk ve kayırmacılık ile samimiyetle mücadele etme kararı almıştır. Buna karşın kendisi aleyhine başlayan olumsuz kampanyalar nedeniyle görevinden alınmıştır. Hemen ardından önce Beynel Kasrayn'da hadis ve İmam Malik'in Muwatta'sını okutmuş, sonrasında Sufi Baybars Zaviyesi'nde iyi bir ücret ile ders vermiştir. Bu süreçte sultanlara yönelik darbeler ve karşı darbeler olmuş, Sultan Barkuk'un ölümü sonrasında oğlu Faraj tahta çıkmış, İbn Haldun tüm bu süreçte politik olayların bir tarafı olmamaya özen göstermiştir (Hozien, 2018: 19).

Lawrence çalışmasında (2005: viii) bu dönem içerisinde İbn Haldun'un Kahire kültürüne uygun daha hafif kıyafetlerdense tıpkı Libya'daki gibi Mağribi kıyafetler giymeye devam ettiğini belirtmiştir. Bu kıyafetler iklim koşulları nedeniyle rahatsız edici olsa da bu durumun İbn Haldun'un Endülüs kökleri ile gurur duyduğunun bir işareti olduğu şeklinde devrin insanları tarafından yorumlandığını vurgulamıştır.

1401 yılında, Sultan Faraj döneminde, Timur'un Kudüs'e yönelik bir sefer düzenlediği bilgisinin öğrenilmesinden sonra Faraj maiyetindekiler ile birlikte ordusunu Kudüs'e yönlendirmiştir (Hozien, 2018: 20).

Timur, o dönem itibarıyla Doğu'nun Cengiz Han'dan sonra gelen ve kendisinden en çok korkulan lideri olarak göze çarpmaktadır. Timur Türk ve Müslüman olmasına karşın şaman kültürüne de sadık bir kimsedir. Ayrıca Moğollardan mülhem dünyaya askeri yollarla egemen olma anlayışını benimsemiştir. Timur kuzeyde Moskova, doğuda Delhi ve batıda İzmir başta olmak üzere fethettiği topraklarda ayırım gözetmeksizin herkese tutuklu muamelesi yapmış, işkenceye ve katle başvurmadan çekinmemiştir. Buna karşın Faraj'ın buradayken, Kahire'de kendisi aleyhine bir darbe girişimi olabileceğini haber alması üzerine İbn Haldun ve bazılarını geride bırakarak geri dönmek zorunda kalmıştır (Lawrence, 2005: ix).

Timur ile müzakere etmesi ve anlaşma vazifesi geride kalanlara aittir. Bununla ilgili bir heyet oluşturulmuştur. İbn Haldun da bu heyetin içerisindeydi. İbn Haldun Timur ile görüşülmesi ve anlaşılması yönünde görüş bildirmiştir. Bunun üzerine kendisinin Timur'un kamp yerine giderek Timur ile görüşmesi kararlaştırılmıştır. İbn Haldun Timur'un kampında 35 gün kalmış, bu süre zarfında Timur ile pek çok görüşme gerçekleştirmiştir (Lawrence, 2005: ix).

Düşünürün bu görüşmelerde Timur ile konuştuğu konular, İbn Haldun'un kökeni, tarihte kahramanlar, geleceğe dair öngörüler, Abbasi halifesi, İbn Haldun ve beraberindekilerin affedilmesi ve güvenliği ile İbn Haldun'un Timur ile kalma niyeti olduğu şeklinde altı kalemde sınıflandırılmıştır. Burada İbn Haldun Timur'u etkilemiş ve kendisine Timur'un divanına katılması yönünde bir istek yapılmış, İbn Haldun da bu divana katılmayı istemiş ve Sultan'dan Mısır'a dönerek yarım kalan işlerini ayarlamasını ve eşyalarını toparlaması için müsaade talep etmiştir. Bu görüşmelerde düşünür görevini Kudüs halkı lehine başarı ile tamamlamış görünmektedir (Hozien, 2018: 21).

1.2. İbn Haldun'un Önemli Eserleri

İbn Haldun'un en temel eseri şüphesiz Mukaddime isimli eseridir. Buna karşın bu eser ayrı ve kendine münhasır bir eser değildir. Bu eser, Kitabu-l-İber isimli 7 ciltten oluşan ve dünya tarihi olarak kabul edilebilecek bir çalışmanın bir bölümüdür (Uludağ, 2013: 4).

Bu kitap, tarih, felsefe, siyaset ve ekonomi gibi temel bilimlerin değerlendirildiği bir eserdir. Bugün tarihi ne şekilde anlamamız gerektiğini anlatan bir yapıttır. Tarih konusunda verilen bilgilerin teyit edilmesi için bir ölçü olarak değerlendirilebilecek umran ismini verdiği, tarih ile ilgili ancak tarihten bağımsız ayrı bir bilim olarak adlandırdığı bir kitaptır. Ayrıca asabiye olarak ele aldığı ve yer yer grup dayanışması ya da birbirine bağıllık olarak anlamlandırdığı bir kavramı bizlere armağan ettiği özel bir çalışmadır. İlaveten hocası Abili'nin etkisiyle geç yaşta yazdığı Lübabü'l Muhassal adlı El Muhassal'ı kısaltarak yazdığı eserde düşünürün önemli eserlerindedir (Uludağ, 2013: 5).

1.3. İbn Haldun'un Önemi

İbn Haldun'un yaşadığı 14. yüzyıl İslam coğrafyası ve özellikle tarihsel olarak Akdeniz, kozmopolit bir kimliğe sahiptir. Dönem, seyahat kültürünün yaygınlaşması ile tanımlanabilir. Bu demektir ki İbn Haldun'dan önce de Müslümanlar arasında seyahat kültürü bulunmaktadır ve pek çok seyyahın bu gezilerini birer otobiyografi şeklinde kaleme aldığı görülmektedir. (Hassan, 2011: 23).

İbn Haldun'u eşsiz kılan husus, hayatını merkeze alan eserini, Doğu ve Batı'nın kesişim noktalarını odak noktası yaparak tecrübe ettiği siyasal olayları ve bu olayların neticelerini kaleme alırken değerlendirmelerini coğrafi ve tarihsel unsurları göz önünde bulundurarak kaleme almasıdır (Lawrence, 2005: vii).

İbn Haldun'un önemi öncelikle döneminin felsefe ve din arasındaki meseleye yaklaşımı ve bu meseleyi akılcı ve objektif bir teori geliştirerek tarihi konulara yansıtmasında kendisini bulmaktadır. Ayrıca görüşlerini dinin etkisinden sıyrarak, tamamen toplumların sosyolojik yapılarına ilişkin geliştirdiği teori üzerinden izah etmeyi başaran ilk teorisyenlerden biridir (Arslan, 2019: 154).

Bu hususu Lawrence şu şekilde ifade etmiştir:

“İbn Haldun’u farklı kılan onun seyahat etmesi değil, kendi dünya tahayyülü çerçevesinde seyahat edebilmesi, onu çağdaşlarına bir çırpıda bağlayan fakat aynı zamanda onlardan ayrışmasını sağlayan başka bir bakış açısı geliştirebilmesiydi. Bu yönelimi acayıplık ya da uçlarda yaşamak, kendini beğenmişlik veya dahilik olarak adlandırılıp adlandırılmayacağı bir kenara, İbn Haldun’un sonradan kaleme aldığı ve yirminci yüzyılın İngiliz duayen tarihçilerinden Arnold J. Toynbee tarafından şüphesiz bir şekilde tüm zamanlar içinde, herhangi bir yerde ve herhangi bir insan tarafından kendi türünde yaratılmış işlerin en büyüğü olarak adlandırdığı Mukaddime’yi anlamak için kritik unsur olduğunu kabul etmek zorundayız” (Lawrence, 2005: xii).

19 yaşına kadar eğitimine devam eden düşünür, Semerkant’tan Moritanya’ya kadar etkili olan vebanın etkilerinin gelmesinden sonra ilk kamusal görevine atanarak siyasal kariyer basamaklarına adım atmış ve hayatı tamamen değişmiştir (Hozien, 2018: 12).

Düşünürün özellikle tarihin bir bilim olarak değerlendirilmesi konusunda önemli bir katkısı bulunmaktadır. Tarih, Antik Yunan düşüncesinde, Aristoteles’in bilimleri sınıflandırdığı eserinden itibaren bir bilim olarak ele alınmamıştır. Araplar açısından, dini hükümlerin ele alınması yönüyle önemli görülse de tarih, hakkında kapsamlı bir teori geliştirilmiş bir tahsil alanı değildir (Mahdi, 2016: 7).

Eskiler, tarihin tam anlamıyla bilinmesinin olanaksız olduğunu düşünmüşler, tarihin yalnızca eylem insanları için örneklerden, menkıbelerden ya da teorik bilim ve uygulama için malzemelerden ibaret görmüşlerdir. Bilim, evrensel geçerliliği olan iddialara sahip ve her yerde geçerli ve izaha dayalı sonuçların gösterildiği bir alan olarak görülürken tarihin duruma göre değişken yapısı nedeniyle bu kategori içerisinde değerlendirilmediği görülmüştür (Mahdi, 2016: 8).

İbn Haldun’un başarısı geliştirdiği umran teorisi ile tarihi tarafsız bir şekilde ele alınarak değerlendirilebilir hale getirmesidir. Düşünür, umranı insanın toplumsal hayat ve örgütlenmesinden çıkan her türlü toplumsal grup ve kurumlar şeklinde ele almıştır. İbn Haldun, toplumsal örgütlenme birimlerini, insanın toplumsal evrimini, bu süreçte geçirdiği toplumsal aşamaları ve insanların içinde bulunduğu farklı ve çeşitli faaliyetleri, gerçekleştirdikleri kurumları incelemiştir (Arslan, 2019: 154).

Toplumsal ilişkileri ilk kez analiz eden bir kimse olarak İbn Haldun'un bugün modern sosyolojinin temellerini atan düşünür olduğu kabul edilmiştir. Çünkü kendisinden önce insanın toplumsal yaşantısını, örgütlenmesini ve buradan hareketle meydana gelen olayların kategorik incelemesini ve kurumları dinden, siyasetten idealleştirmeye yönelik bakış açılarından bağımsız bir şekilde incelenmesini ortaya koyan başka bir kimsenin olmadığı anlaşılmıştır (Arslan, 2019: 156).

Mukaddime 1377'de İbn Haldun tarafından kaleme alınmıştır. Eserde Kuran-ı Kerim'den bol miktarda alıntı mevcuttur. Çalışmanın Avrupa'da tanınır hale gelmesi 16. yüzyılın Türk düşünürleri sayesinde olmuş ve nihayetinde de 1850 yılında yayınlanmıştır (Adil, 2007: 89-90; Belge, 2018: 268). İngiliz tarihçi Tonybee (1981: 32) İbn Haldun'u kendi alanında eser verenler arasında, onu "*tüm zaman ve mekanlar içinde en büyüğü*" olarak ele almıştır. Ernest Gellner (1982: 23) ise düşünürü, tümevarım yöntemini, henüz bu kavram icat edilmeden evvel, tüm ideal tip yöntemleriyle üstün bir şekilde kullanan sosyolojist, bir uygulamacı olarak tanımlamıştır. Benzer şekilde Arap Tarih yazarı Hitti de İbn Haldun'u şu ifadelerle anlatmıştır:

"Ulusların yükselişi ve gerileyişim sürecinin kurallarını formüleştirmeye çabalayan biri olarak İbn Haldun belki de –kendi iddiasıyla- tarihin doğasının gerçek kapsamını keşfeden biri olarak ya da en azından sosyoloji biliminin gerçek kurucusu olarak değerlendirilebilir. Hiçbir Arap yazar, ya da Avrupalı, daha önce tarihi böylesine kuşatıcı ve felsefi olarak ele almamıştı. İbn Haldun hakkındaki ortak eleştirel düşünce onun İslam'ın ürettiği en büyük tarih felsefecisi ve tüm zamanın en büyüklerinden biri olduğudur" (Hitti, 1970: 568).

Diğer yandan, bugün İbn Haldun'un yalnızca tarih ve sosyoloji dallarındaki eşsiz katkılarından ziyade, onun ekonomik düşünceye de katkısı olduğu ifade edilmektedir. İbn Haldun; Gazali, İbn Teymiyye, Ebu Yusuf ve El Makrizi gibi İslam bilim tarihinin önde gelen düşünürleri arasındadır. Düşünürün Mukaddime adlı eseri, bilim adamlarınca ekonomi üzerine bir başyapıt olarak değerlendirilmektedir (Özel, 2006:1; Yiğit, 2021: 10). Buna karşın Avrupalı bilim adamları tarafından Adam Smith ve Ulusların Zenginliği adlı eseri ön plana getirilmiş fakat diğer Müslüman bilim adamları gibi İbn Haldun ve çalışması Mukaddime de layık olduğu alakayı

görmemiştir. Mccaffrey (2014: 1-3) kendisinden ekonominin unutulmuş babası olarak bahsetmektedir. Boulakaia ise biraz daha ileri giderek şunları demiştir:

“O Smith’ten önce iş bölümünün gerekliliğini ve erdemlerini, Ricardo’dan önce iş değeri ilkesini keşfetmiştir. Malthus’tan önce bir nüfus teorisi tahlil etmiş ve Keynes’ten önce, devletin ekonomi üzerindeki rolü hakkında ısrarcı olmuştur. Onun zaten çoktan bulunduğu mekanizmaları yeniden keşfeden iktisatçılar çok daha fazla isim yapmıştır” (Boulakaia, 1971: 117).

Benzer şekilde Ortaçağ İslam ekonomi görüşlerini inceleyen Spengler de İbn Haldun’un kendine özgü konumunu takdir eden yazarlar arasında sayılmalıdır. Spengler İbn Haldun’un ekonomik görüşlerini Antik Yunan düşünürlerinin görüşleri ile kıyaslar ve onun ekonomi hakkındaki görüşlerinin Yunanların an itibarıyla elimizde bulunan görüşlerini büyük ölçüden aşan görüşler olduğuna dikkat çeker. Onun ekonomi bilgisini şu şekilde ifade etmiştir:

“İbn Haldun’un ekonomi görüşleri ile bazı çevrelerde ekonomik davranış bilgisi hakkındaki Müslüman ahlaki-felsefi yazınında kaleme alınanlar ile karşılaştırılması sonucunda İbn Haldun’un gerçekten de oldukça büyük olduğu sonucuna varmak zaruridir ve birinin gerçekten Müslüman ekonomi bilgisinin asıl durumu hakkında bir şeyler bilecekse, onun bilgi ve tecrübesine erişmek için yazılarına müracaat etmesi gerekmektedir” (Spengler, 1964: 304).

Ayrıca Irwin (2018: 143) de İbn Haldun ile ilgili çalışmasının ekonomi ile ilgili sekizinci bölümünün başlığını Ekonomistlerden Önce Ekonomiye İcat Eden İktisatçı şeklinde atarak, İbn Haldun’un ekonomiye ilişkin görüşlerinin günümüze olan etkisini, alakasını oldukça ilgi çekici bir yöntemle bize aktarmayı başarmıştır.

1.4. İbn Haldun’un Toplum ve Devlete İlişkin Genel Görüşleri

1.4.1. Umran kavramı

Çalışkan’ın (2017: 357) ifadesiyle, Aristoteles için felsefe ve mantık, Marks için iktisat neyse İbn Haldun için de ilmu’l umran odur. Yani İbn Haldun, umran teorisini, diğer ilimlerin temeli olarak görmektedir.

Umran teorisi, İbn Haldun'un toplumların yükseliş ve düşüşü hakkında tarih boyunca merak uyandıran düşüncelere cevap bulmak amacıyla geliştirdiği bir düşünce yapısı olarak karşımıza çıkmaktadır. İbn Haldun'un umran teorisi, hükümetin ticaret, yatırım, yenilikçi stratejileri ve daha niceleri hakkındaki sorunlarına yalnızca tarihsel değil aynı zamanda teorik ve deneysel bir bakış açısı ile bakmaya yardımcı olur (IvyPanda, 2020: 68).

Umran kavramı Arapça umar kelimesinden türetilmiştir. Umran kavramı, bazen toplum, toplumsal yaşam bazen imar, bayındırlık ve gelişme bazen de meskun yer anlamında kullanılmıştır (Kendir: 2004: 23).

İbn Haldun bu kavramı, temelde insanların ortaya çıkması ve hayatlarını sürdürebilmeleri için uygun iklim şartlarına, coğrafi özelliklere sahip olmayan çöller vb. gibi yerlere karşılık olarak bu şartlar ve özellikleri barındıran yerleri ifade etmektedir diye tanımlamıştır(Arslan, 2019: 72).

Kısacası umranın, insanların içerisinde yaşadığı habitatı, çevreyi genel anlamıyla kuşattığını belirtmiştir. Düşünür, bu kelimenin sözlük anlamına bakıldığında oturmak, yaşamak, ziyaret etmek, inşa etmek, insanlar, hayvanlarla meskun olmak, içinde oturulmak, sık sık ziyaret edilmek, iyi durumda tutulmak gibi anlamlara gelmektedir demiştir (Arslan, 2019: 73).

İbn Haldun filozofların sıklıkla insan, doğası gereği sosyal bir varlıktır dediklerine dikkat çektikten sonra insanların topluluk halinde yaşamalarının kaçınılmaz olduğunu ve filozofların toplumdan kastının medenilik olduğunu hatırlatmış, buradan hareketle umran kavramından bahsederken toplumsal yaşamı kastettiğini ifade etmiştir (İbn Haldun, 2004a: 79).

İbn Haldun'un teorisini oluşturan süreçler: bir medeniyetin doğuşu, gelişimi ve nihayetinde yıkılması, yalnızca tek bir boyutla açıklanamaz. Onun yerine bu teorinin toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel bir dizi etmen tarafından etkilenen bir süreç olduğuna yönelik izahatları karşılayan bir kavram olduğu ortaya çıkmaktadır (IvyPanda, 2020: 69).

Düşünüre göre umran teorisi bu yönüyle tarih bilimi ile yakından bir ilişki içerisinde hatta özdeş olarak değerlendirilse de kavram tarihten ayrışan yönleri sahiptir. Devlet, kazanç, geçim yolları, sanatlar, bilimler ve bunların nedenlerine yönelmesi bakımından umran tarih ile özdeş değil, tarihsel anlatıların nedenleri, doğrulukları ve

muhtemel süreçleri hakkında değerlendirme yapmaya imkan tanıyan bir bilim olarak karşımıza çıkmaktadır (Arslan, 2019: 74).

İbn Haldun'a göre bu nedensellik ve çeşitli etmenlerin incelenmesi sonucunda, tarihten farklı bir bakış açısı ile meseleye yaklaşan kimse, tarihsel olaylar arasındaki benzerliklere odaklanacak, onların farklı zamanlarda ve farklı yerlerde fakat birbirlerine benzeyen ya da birbirlerinden ayrışan yönlerini tespit etmeye çalışacaktır. Burada geliştirilen objektif kıstaslar dolayısıyla düşünür, tıpkı diğer felsefi bilimler gibi, evrenin her yerinde değişmez bazı kuralları koymayı amaç edinmektedir. Böylece tarihsel olayların tarafsız bir gözle değerlendirilerek doğrulanması ya da tarihsel olayların nedensel açıdan irdelenmesi mümkün hale gelmektedir (Arslan, 2019: 76).

Peki, İbn Haldun'a göre umran bilimi hangi konuları ele almaktadır? Düşünür bu soruya farklı ancak birbiri ile çelişmeyen cevaplar vermektedir. İbn Haldun, incelediği konuları, hükümdarlık, devlet, yönetim, kazanç, ilimler ve sanayi gibi toplumsal durumları ve bunlarla alakalı detaylı özel ve genel bilgileri incelemeyi vaat etmektedir. Buna ek olarak kendisi de toplumsal yaşam olarak değerlendirdiği umran çerçevesinde altı başlık altında şu hususları incelediğini ifade etmektedir:

“Birincisi: Genel olarak toplumsal yaşam, çeşitleri ve yeryüzündeki iskan yerleri

İkincisi: Bedevi toplumunun yaşamı (El-Umranu'l-Bedevi), bedevi kabileler ve barbar toplumlar

Üçüncüsü: Devletler, hilafet, hükümdarlık ve hakimiyetin dereceleri.

Dördüncüsü: Şehir toplumunun yaşamı (El-Umranu'l-Hadari), ülkeler ve şehir

Beşincisi: Sanayi, geçim, kazanç ve bunun yolları

Altıncısı: İlimler, elde edilmesi ve öğrenilmesi” (Haldun, 2004a: 32-33).

Baali'ye göre (1988: 11) görüldüğü üzere söz konusu alanlar dar anlamıyla bugün sosyoloji olarak adlandırdığımız alana karşılık gelir gibidir.

Bu başlıkları detaylı bir şekilde inceleyen Arslan (2019: 76) bugün sosyoloji ya da bir bütün olarak sosyal bilimler olarak ele alınarak incelemeye çalıştığımız bilimlerin, konusu olan insanın toplum halinde yaşamasından doğan her türlü olayı ve kurumları ele alma amacının olduğunu vurgulamıştır.

İbn Haldun, umran bilimini diğer bilimlerden ayırmıştır. Düşünürü göre bu bilim siyasetten ayrılmaktadır çünkü siyaset bir devlet ya da şehrin belli gerekliliklere uygun şekilde idaresi iken umran bir idare bilimi değildir. İbn Haldun, umran bilimini, toplum ve sosyal değişim kurallarını doğrulamak için formüle ettiğine dikkat çekmiş ve bu kuralların doğa bilimlerinin ortaya attığı kurallar kadar kat'i kurallar olmadığını peşinen kabul etmiştir (Baali, 1988: 14).

1.4.2. Toplumların Ortaya Çıkışı ve Devletleşme Süreci

İbn Haldun, insanın toplumsal bir varlık olmaktan vazgeçemeyeceğini belirtmiştir. Bu toplumsal yaşamı tesis eden bazı teşvikler bulunmaktadır. Düşünür, bu teşvikleri beslenme, savunma ve idare olarak üç başlık altında formüle etmiştir (Haldun, 2004a: 79).

Düşünürün ifadesiyle Allah insanı ancak beslenerek yaşamını sürdürebilecek bir tabiatta yaratmış, gerekli donanımı ona vermiş fakat tek başına ihtiyaçlarını karşılama ve yaşamını idame ettirme konusunda yetersiz bir tabiatı da ona bahşetmiştir (Haldun, 2004a: 80).

İbn Haldun'a göre insanların bir arada yaşaması için bazı teşvikler bulunmaktadır. İnsan tek başına hayatta kalma becerisine ya da bugün anladığımız anlamda hayatta kalması için gerekli beslenme, barınma, giyinme gibi ihtiyaçlarının tamamını tek başına karşılayabilecek durumda değildir.

Ayrıca insan, beraberliğe ve dostluğa duyulan düşkünlükten ve ihtiyaçlarının gerektirmesinden dolayı bir kent ya da bölgede diğer insanlar ile birlikte yaşamak ihtiyacı duyar. Düşünür, insanlar yaşamlarını devam ettirebilmek için yardımlaşma ve dayanışmaya ihtiyaç duymaktadırlar diyerek düşüncelerini belirtmiştir (Haldun, 2004a: 82).

İbn Haldun, toplumun oluşumunu, dinden ya da diğer spiritüel iddialardan sıyrarak, gereksinim ve hakimiyet kavramları gibi, evrensel olarak geçerlilik iddiasına dayalı argümanlar üzerinden izah etmiştir. Bu noktada düşünür, devletin kuruluşu ve yıkılışı arasındaki süreci deneysel gözlemlere dayalı bir yöntem kullanarak formüle etmesi açısından geleneksel yöntemlerden ayrılır. Bu, onun teorisine bir objektivite getirmektedir (Çalışkan, 2017: 258).

Düşünür, toplumun oluşması için bir peygamberin gerekliliği iddiasına karşı çıkmış, bir yöneticinin kendi gücüyle ya da taraftarlarından aldığı güçle bir otorite kurarak diğer insanları kendi idaresine tabi kılabileceğini ifade ederek bir dini öncülün kaçınılmaz olarak zorunlu olduğu iddialarını reddetmiştir (İbn Haldun, 2004a: 81).

İbn Haldun toplumsal hayat içerisinde yaşamının bir diğer teşviki ise bireyin kendisini savunma ihtiyacıdır demiştir. Savunma işini insan tek başına yapamaz. Bunun için yardımlaşmaya ihtiyaç duyar. Bu açıdan bireylerin birbirleriyle yardımlaşmamaları durumunda hayatlarını sürdürmek için gerekli savunma ihtiyaçlarını karşılamaları mümkün değildir. Dolayısıyla düşünür insanların bir toplumsal yaşam modeline yönelmesi bir zaruret halini almaktadır diyerek fikirlerini ifade etmiştir (İbn Haldun, 2004a: 84).

Düşünüre göre insanlar bir araya gelerek bazı ihtiyaçlarını karşılamaya başladıklarında, onların henüz toplumsal bir yaşam içerisinde oldukları söylenemez. Çünkü aralarında çıkacak kargaşalar karşısında, onları birbirlerine karşı koruyacak bir gözetici varlık olmalıdır. Bu ise onların dışında başka bir varlık olamayacağından, kendilerinin içinden bir yönetici ve düzen sağlayıcı çıkararak toplumun sözünü dinleyeceği bir güç olarak hakimiyet ve otorite kuracaktır. Bu otorite sayesinde, toplumda hiç kimse bir başkasına haksızlık edemeyecektir. Bu otorite, açıktır ki, bugün hükümdar olarak bahsettiğimiz şeydir (İbn Haldun, 2004a: 85).

İbn Haldun'a göre toplumsal olarak birlikte yaşama gerekliliği ve hatta zarureti, doğada insanlara özgü olduğu gibi, onları dağılmadan bir arada tutacak, onlar üzerinde hakimiyet ve otorite kuracak bir güce olan ihtiyaç da yine insanlara özgüdür. Bu gereksinim, arılar ya da çekirgelerde olduğundan farklı olarak, aklın ve siyasetin bir sonucu olarak ortaya çıktığından, insanı doğada eşsiz bir konuma oturtmaktadır (İbn Haldun, 2004a: 85).

İbn Haldun bir egemenlik teorisi ortaya atmaktadır. Bu egemenlik teorisi, insanların güvenliği üzerine kuruludur. Toplumsal düzeni sağlayacak ve tüm toplum paydaşlarını bu üst otoritenin buyruğuna boyun eğmeye zorlayacak bir güç odağını merkeze alarak kuvvete ve zor kullanımına dayalı bir hakimiyet teorisi geliştiren düşünürün bu yönüyle liberal bir düşünür olmadığı dahi söylenebilir (Arslan, 2019: 80).

İbn Haldun, toplumları birbirine geçişi sağlayan bedevi ve hazari olmak üzere iki gruba ayırarak incelemeyi tercih etmiştir. Düşünüre göre bedevi toplumlar ilkel

yaşamı, hazari toplumlar ise kent yaşamını ya da medeni bir yaşamı temsil etmektedir (Baali, 1988: 11). Benzer şekilde ilkinin barbarlık ya da vahşi olanı, ikincisinin ise medeniyeti ifade ettiğine yönelik görüşler de vardır (Lacoste, 1984: 93).

Düşünürü göre bedevi yaşam bir yönüyle çöl yaşamını ya da konar-göçer, nomadik bir yaşam tarzını temsil etmektedir. İbn Haldun, bedevilikten yalnızca göçebeliği değil, merkezden uzak köylerin alışkanlıklarını ya da küçük kırsal toplulukları da ima etmiştir. Hazarilik ise yerleşik, sanatsal faaliyetlerin ve ekonomik ilişkilerin daha teknik bir boyut kazandığı şehir yaşamıdır. Bu iki tip toplum yapısı, insanların yaşam biçimlerini de etkilemektedir. Bedevilik, medeniyetin ilk halidir ve yerleşik yaşamdan öncedir. Kentel alanların nüfusu bedevilerin sürekli kentlere akması ile olur ve köylerin kentlere doğru akışı bir yönüyle toplumsal yaşamda bir kademe ilerlemesi olarak gözlemlenir (Haldun, 2004a: 157-158).

İbn Haldun'a göre bedeviler, başlangıç itibarıyla, zor coğrafi ve ekonomik koşullara sahiplerdir. Kırsalda tarım ve hayvancılık ile uğraşırlar ve mesleki anlamda iş bölümü zayıftır. Dolayısıyla meslekler çeşitli değildir. Tarım ve hayvancılık ise daha ilkel yöntemlere göre idame ettirilir. Teorik bilgiye dayalı meslekler pek görülmez. Düşünür, bedevi umranda dokumacılık, marangozluk, terzilik, demircilik ve kasaplık gibi zaruri ihtiyaçlara dayalı basit sanatlar vardır (Haldun, 2004b: 524).

Düşünürü göre bedevi toplumlarda gelir düşüktür. İnsanların ihtiyaçlarından fazlasını üretebilecek teknik donanım ve emek üretilmez. Yaşam formlarının gerektirdiği ihtiyaçlar görece azdır ya da İbn Haldun'un ifadesiyle, böyle yaşamaya alışmışlardır. Yalnızca zaruri ihtiyaçları karşılayacak emek formları üzerine eğilirler. Bedeviler yalnızca geçimlerini sağlayacak alanlarda sınırlı bir dayanışma içerisinde olduklarından ve örgütlü olmadıklarından kendi hayatlarını savunmak açısından daha çok sorumluluk alırlar. Bu onların daha cesur ve atik olmalarını netice verir (Haldun, 2004b: 525).

İbn Haldun tarihsel olarak bedeviliğin kabalığı ve önceliği temsil ettiğini ifade etmiştir. Düşünürü göre, bedevi umranda yani dayanışmanın güçlü olduğu yerde, doğal yaşam anlamında bir özgürlükten bahsedilebilir. Bedevi toplumlar, insanın doğasına en yakın toplumlardır. Çünkü doğa ile yakından temas ederler; dünyaya ancak zaruri ihtiyaçlarını tatmin için yöneldiklerinden sevilmeyen ve kötü alışkanlıkları şehirlilere göre daha azdır (Haldun 2004a: 161).

Düşünüre göre bedevi toplumlarda bolluk ve berekette, ekonomik bir rahatlık oluşmaya başladığında şehre yönelme arzusu doğmaktadır. Bu doğal bir süreçtir. Her şehir, geçmişinde, etrafındaki badiyelerden kendisine göç etmiş insanlardan oluşmaktadır. Bu insanlar belli bir zenginliğe ulaştıktan sonra şehre yerleşmiş insanlardır. Kendilerini artık lüks ve rahat bir yaşama hazır hissetmektedirler. Sonuç olarak bedevi toplumlar, bu yaşam formlarını devam ettirmek yönünde bir iştaha sahip değillerdir (Haldun 2004a: 162).

İbn Haldun'un düşüncesine göre, ekonomik ve üretim yöntemleri açısından, üretim hacminde zaruri ihtiyaçlarının ötesinde bir kapasite aşıldığı an, beşerin tabiatında gizli mevcut olan güncel gereksinimlerin belirmesi olanaklı olmuştur. Bunların doyurulması amacıyla yeni üretim dalları gerekmiş ve bu daha organize ve dayanışmaya dayalı bir toplum gerektirmiştir (Arslan, 2019: 91).

Düşünüre göre bedevilikten hazariliğe geçen toplumlarda artık zanaatlar oluşmuş; incelikli meslekler ifa edilmeye başlanmıştır. Düşünüp taşınmaya dayalı, ince hesaplar yapıp ilme müracaat etmeyi gerektiren ayakkabıcılık, deri bağlamacılık, saç ve cilt bakımı, bakırcılık, hamamcılık, aşçılık, oymacılık, müzik ve dans hocalığı, darbuka çalma hocalığı, kitapçılık gibi sanatlar bu açıdan yalnızca şehirlerde karşımıza çıkmıştır diyerek fikirlerini belirtmiştir (Haldun, 2004b: 556).

İbn Haldun hazari umranda meslekler açısından iş bölümü ve uzmanlaşma görüldüğünü belirtmiştir. Uzmanlaşma ve iş bölümü ise ihtiyaçtan fazlasının üretilmesine olanak tanır; daha fazla üretim daha çok gelir getirir. Fazla gelir ise zorunlu ihtiyaçlardan farklı, zevk ve lükse yönelik ihtiyaçların talep edilmesini ve bu yönde faaliyet alanlarının oluşmasını netice verir. Bu ise ancak gelişmiş ve iyi organize olmuş şehirlerde tatbik edilebilecek bir toplumsal örgütlenme modeli olarak karşımıza çıkmaktadır demiştir (Haldun, 2004a: 163).

Düşünüre göre, insanlar şehre göç ettiklerinde şehrin rahatlığı ve lüksünü tecrübe etmeleri sonrasında bir daha çöle ya da köy şartlarına geri dönmek istemezler. Hazari toplumu oluşturan örgütlü toplumsal yaşamda halkın savunulması ve adaletin sağlanması ayrı bir meslek olduğundan, bireyler kendilerini savunmak konusunda isteksizdir, bu onlara tembellek ve atalet getirir. Zevk ve rahata düşkünlüğün artması, insanların, doğa ve ilk durumları ile olan irtibatlarının zayıflaması, onlardaki kötü hasletleri arttırmıştır. Dolayısıyla doğalarından koparlar diyerek düşünür

düşüncelerini ifade etmiştir İbn Haldun şehirli yaşamı ahlaki açıdan bedevi yaşamdan daha aşağı görmüştür (Haldun, 2004a: 164).

Çalışkan, batılı düşünürlerden Jean Jack Rousseau'nun da buna benzer bir değerlendirmede bulunarak doğa durumunda yaşamın basit olduğundan ve eşitliğin kendiliğinden tesis edildiğinden bahsetmiştir. Uygarlığın ise yaşam koşullarını çeşitlendirdiğini, burada oluşan kurumların bir eşitsizlik oluşturduğunu vurgulamıştır. Uygarlığın zaman içerisinde ahlaki bir çöküntüyü beraberinde getireceğini söylemiştir. Bu açıdan düşünürlerin benzer görüşler ileri sürmesinin ilgi çekici olduğunu belirtmiştir (Çalışkan, 2017: 361-362)

İbn Haldun'a göre toplumsal örgütlenme, beraberinde merkezi bir güç odağı getirir. Bu otorite, demokratik değildir. Bedevi toplumlarda ise kabile reisleri vardır. Etrafına karşı kabile reisleri görece daha demokratik olmak mecburiyetindedir. Çünkü ona bu konumu veren toplumun ihtiyaçlarına cevap vermesi, toplum tarafından ortaya çıkarılan ve görevlendirilen bir kimse olma özelliğinin bulunmasıdır. Dolayısıyla baskı ve zorla aşireti idare etme olanağı sınırlıdır. Bu durum ona bir alçakgönüllülük bahsetmiştir (Haldun, 2004a: 165).

Fakat toplum örgütlenmeye başladıkça güç giderek merkezde toplanır ve kendisi ile ittifak yaptığı kimselere ihtiyacı azalan lider, artık ya onlara boyun eğdirmek ya da onlardan kurtularak gücünü tahkim etmek ister. Dolayısıyla şehir umranında demokratik ve halkın beklentilerini karşılayan lider ihtiyacı daha az, mutlak otorite daha fazla görülür. Diğer yandan toplumsal yaşamın getirdiği bir takım birlikte yaşama kuralları toplumdakilere sorumluluklar getirir. Düşünür bu sorumluluklar bedevi yaşamdakinden ayrı olarak özgürlüğe ayrı sınırlamalar da getirir diyerek düşüncelerini ifade etmiştir (Haldun, 2004a: 166).

1.4.3. Asabiye, Asabiye'nin Etkisi ve Devletin Dönüşümü

İbn Haldun'un teorisinde devletin, yani insanlar arasında hakimiyet ile düzen kuran bir organizmanın mevcudiyeti, toplumun inşası ve devamlılığı açısından temel teşkil etmiştir. Düşünür, şehirli umranın kurulması ve gelişmesinde, ekonomik refahının sağlanmasında ve hatta dağılmasında devletin öncü bir rolü olduğunu, devletin toplumu şekillendirdiğini ve devletsiz toplumun olamayacağını savunmuştur. Ayrıca

devleti oluşturan şeyin ne olduğu sorunu, İbn Haldun'un teorisinde bir diğer önemli unsur olan asabiye'nin araştırılmasını gerekli kılmıştır (Lacoste 1984: 101).

Asabiye kelimesi, Arapça, birbirine bağlamak anlamına gelen asap kelimesinden türetilmiştir. Asabiye, düşünürün çalışmasında doğrudan tanımlaması yapılmış ve bir bütünlük içerisinde kullanılmış bir kavram değildir. Buna mukabil asabiye'nin taraftarlık, taraf, aşiret bilinci, kan ilişkisi, aşiret ruhu, sadakat, birlik hissiyatı, grup duygusu, duygudaşlık, toplumsal dayanışma, milli duygu ve milliyetçilik gibi anlamlarda kullanılmıştır. (Lacoste 1984: 102).

Her ne kadar doğrudan dayanışma anlamına gelmeseyse de düşünürün teorisinde asabiye kavramı genel olarak dayanışma şeklinde ele alınmıştır (Baali, 1988: 44; Mahdi, 2016: 257).

Lacoste ve Baali (1984: 103; 1988: 45) bu kavramın Macchiavelli'de erdem ya da Vico'da ulusların ortak doğası olarak adlandırılan şey ile aynı karşılığa geliyor olmasının, İbn Haldun'un bu düşünürlerden bu kavramı yüzyıllar evvel ortaya koyması bakımından anlamlı olduğunu vurgulamışlardır.

Düşünüre göre devlet ancak bir dayanışma ruhu ve bilincinin toplumda oluşturulması neticesinde kurulabilmektedir. Bir devletin güçlü üyeleri ortadan kalktığında ve toplumsal dayanışma köreltiğinde büyük bir dağılma süreci başlayacaktır. Dolayısıyla devleti idare edenlerin arzuları ve bu arzuların halkları üzerindeki geçerliliği nispetinde dayanışma ve dolayısıyla devletin gücü vardır. Her asabiye devlet olmayı hedefler. Bu nedenle hakimiyet alanını genişletmek amacını taşır (Baali, 1988: 47).

İbn Haldun'a göre devletleşme anlamında en yoğun dayanışma duyguları bedevi umranda bulunmaktadır. Düşünürün benzer şeyleri ifade eden Durkheim'den yüzyıllar evvel bu görüşü belirtmiş olmasının ayrıca takdire şayandır. Ona göre bu durum, toplumlarda birbirini yakından tanıma, nesep, akrabalık yoğun olduğundan kendilerini dış tehditlere karşı korumak için bir araya gelme ve birbirine karşı yumuşak huylu olma, bir toplum bilinci ve dayanışma üretmiştir (Haldun, 2004a: 169-170).

İbn Haldun'un teorisinde asabiye, aşiretler ile yakından ilişkili bir kavram olarak karşımıza çıkmıştır. Düşünüre göre toplumsal dayanışma ruhu sayesinde bireyler baskılanmak korkusu hissetmez ve kendisini grubuna adamaktan çekinmeyerek dünyaya bu grubun gözlerinden bakar (Lacoste, 1984: 102).

Düşünüre göre bedevi ya da kırsal toplumlarda birey toplum içerisinde erimiştir; topluma kollektif bir bilinçle bağlanan birey için toplum yaşamın kaynağıdır. Bu bilinç, içerde ve dışarda düşman olarak addedilenler karşısında mücadele için bir ruh verir (Baali, 1988: 45). Benzer yakınlık duygusunu üreten diğer etmenler de aynı etkiyi oluşturabilir (Haldun, 2004a: 171). Bu toplumun liderleri de siyasal avantajları lehlerine kullanmak bakımından daha atiktir (Lacoste, 1984: 92).

İbn Haldun'a göre asabiye tüm toplumu bir araya getirirse de asabiye duygusunun daha yoğun olduğu daha dar bir çevre vardır. Bu çevre yöneticiler olarak ön plana çıkar. Bunlar arasından da bir yönetici çıkar ve güçsüz olan diğerlerini kendi emirlerine uymaları için boyun eğdirir (Haldun, 2004a: 176).

Düşünür, bedevi umranda, hem yardımlaşma duygusunun iş bölümü anlamında zayıf olması hem de devlet kurabilecek kadar dayanışma içerisinde olunmasının bir zıtlık oluşturduğu yönünde eleştiriler olduğuna dikkat çekmek gerekir demiştir (Lacoste, 1984: 93).

İbn Haldun'a göre bedevi kabilelerin reisleri ve yanındakiler arasında görece hoşgörü ve demokratik bir ilişki söz konusu olabilmektedir. Burada reise tabiiyet, rızaya dayalıdır; reis otoritesini kendi tabiiyetine karşı zora başvurarak icra edemez. Bu asabiyet öncelikle kendini ve kan hısımlarını savunmaya yöneliktir; gücü arttığı ölçüde ise fethetme ve başkalarını kendisine katmaya yönelik bir asabiyete dönüşür (Haldun, 2004a: 186).

Düşünüre göre bedevi kabileler şehre taşındığında ya da bir şehir olarak geliştiklerinde aralarındaki asabiyet azalır; cesaretleri kırılır. Kalabalıklar içerisinde, aynı asabiyet ruhunu muhafaza etmek zorlaşacaktır. Burada ise hükümdar, halkın dayanışma ruhunu güçlendirmektense hanedanını tesis etmek ve asabiyesi zayıflamış halkı, kuralları ve otoritesi altında boyun eğdirerek onların itaatini sağlamak eğilimindedir. Düşünüre göre asabiyesi kırılmış şehirli umranın üzerinde hanedan kurmak ve huzur içerisinde bu umranı idare etmek daha kolay olacaktır (Baali, 1988: 50-51).

İbn Haldun'a göre şehir içindeki her kabilenin ve hatta her ailenin kendi içerisinde farklı dayanışma, asabiye odakları haline gelir. Birden fazla asabiye olduğu yerde ise düzensizlik baş gösterebilir. Hükümdar tüm topraklara sahip olsa bile, iktidardan farklı aşiretlerin kuvvetli asabiye sahip olmaları karşısında sürekli isyanlar ve düzensizlik meydana gelebilir (Lacoste, 1984: 104).

İbn Haldun, onun yerine yerleşik düzen içerisinde, iç içe geçmiş grupların yaşadığı kozmopolit yerleşim yerlerinde muhalefetin asabiye ruhuyla örgütlenmesi güçleneceğinden daha rahat bir idare mümkün hale gelecektir diye belirtmiştir. Bu durumda kişisel ilişkiler ile otoritesini tesis eden reis, kalabalık şehir umranı içerisinde, öncelikle kendisine yakın olan ve hatırını saymak zorunda olduğu kimselerden kurtulacaktır. Onların yerine kendisine bağlı memurları atayacağını ve böylece kan bağı ya da akrabalık benzeri diğer bağlar ile arasında asabiyet bağı olan kimselerdense kendisine hiyerarşik olarak bağlı olan görevlileri, örneğin paralı askerleri ile başka çeşit bir asabiyet kuracağını ifade etmiştir (Lacoste, 1984: 105).

Düşünür bu asabiyet ilişkisinin reislikten çıkarak bir mülk ya da hükümdarlık olarak değerlendirilebilecek türden yeni bir asabiyet olarak karşımıza çıktığını söylemiştir. Böylece lider, dağınmış şeklindeki asabiyeleri, onlara galip gelerek kendisine tabi kılar ve kendi etrafında birleştirir diye vurgulamıştır (Lacoste, 1984: 106).

Düşünüre göre sonuç olarak devlet denilen olgu temelinde, asabiye duygusu ile kurulmuş olur (İbn Haldun, 2004a: 190). İbn Haldun bir toplumun kurulabilmesi için bir araya gelen insanlar arasında düzeni kuracak bir liderin hakimiyetinin gerekli olduğunu ve bu hakimiyetin en yüksek temsilini oluşturan mülk ya da hükümdarlık için ise asabiyenin zorunlu olduğunu belirtmiştir (Arslan, 2019: 101).

Arnold Toynbee (1981: 26), düşünürün asabiye yöntemini tüm siyasal ve sosyal kurumların kendisinden inşa edildiği temel bir ilk biçim, protoplazma şeklinde değerlendirerek kavramın teori içerisindeki konumunu vurgulamıştır.

İbn Haldun, devletlerin kuruluşlarından yıkılışlarına kadar belirli aşamalardan geçtiklerini, bu aşamaların her devlet açısından geçerli olduğunu ifade etmiştir. Buradan hareketle düşünürün devletlerin yıkılışını kaçınılmaz gördüğü ve daimi ve ebedi bir devlet fikrini benimsemediği düşünülebilir (Çalışkan, 2017: 369).

İbn Haldun'un tahayyülünde devletin meydana getirildiği ilk dönem zafer ve galibiyet dönemidir. Bu birinci aşamada devletin kurulması için gerekli kaynaklar sağlanır, lider tebaasına iyi bir yönetici olarak örnek olur ve itibar kazanır. Bu kimse kazandığı asalet, şan ve şerefi nasıl kazandığını ve nelere katlandığını bilir. Bu dönemde asabiye en güçlü halindedir. Çünkü henüz dayanışma yüksek ve lider ile aşireti arasındaki bağ doğrudandır (Çalışkan, 2017: 370).

Düşünürün umran düşüncesinde devletin ikinci aşaması ise istibdat dönemidir. Bu dönem, yukarıda bahsedilen şehirli umranın bir sonucudur. Devletin başındaki kişi, kendisinden önceki neslin tecrübelerini birincil kaynaklardan öğrendiğinden aynı hassasiyetle idareye devam eder. Kendisine engel olan ve emirlerini sorgulama gücüne sahip olan asabiye sahibi diğer kimseleri devlet idaresinden tasfiye eder; onların yerine kendisine hiyerarşik olarak bağlı olan memurlarını atar. Böylece farklı bir tür asabiye oluşur. Artık mutlak bir yönetim ve mutlak bir egemenlikten bahsedilebilir (Arslan, 2019: 114).

İbn Haldun'un modelinde devletin üçüncü aşaması refah dönemidir. Hükümdar önceki evrelerde kendisini iktidara getirenlerden kurtulduğu ve otoritesini tam anlamıyla tesis ettiği için içten ya da dıştan bir tehdit algılamamaktadır. Mali düzen iyi işlemektedir. İyi beslenen, maaşlarını zamanında alan ve teçhizatı iyi bir ordusu, yetkin bürokrasisi bulunmaktadır. Bu dönem dinlenme ve rahatlık dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde, mülkün önceki dönemlerde yükselişinden ve gelişmesinden kaynaklanan meyvelerin yenmesi ile ilgidir ve servet, mal, adını ölümsüzleştireceği düşünülen eserler, şan ve şöhret gibi şeyler ön plandadır (Çalışkan, 2017: 373).

Düşünürün umran fikrindeki dördüncü aşamada devlet artık durulmuştur. Barış ve huzur içerisinde yaşanmak istenen bir devredir ve bir anlamda duraklama dönemi olarak karşımıza çıkar. Şan ve şöhrete yönelik adımlardan ziyade diğer devletler ile barışların yapıldığı ve önceki dönemlerdeki mali, idari politikaların taklit edildiği bir dönemdir (Arslan, 2019: 115).

İbn Haldun'un modelindeki devlette beşinci ve son aşama yıkım aşamasıdır. Bu devir israf ve savurganlık dönemidir. Hükümdar artık devletin biriken hazinesini kendi arzu ve hevesleri doğrultusunda harcar. Bu dönemde mali disiplin bozulduğundan ülkenin ekonomik durumu bozulur. Ekonomik bozulmalar ise rüşvet ve yolsuzluğu, likayatin ön planda tutulmadığı, yetkin olmayan, lütuf şeklinde atamalar yoluyla getirilen kimselerin devletin idaresine getirildiği bir dönem olarak ilgi çeker. Artık devletin işleri aşiret ve akrabalık üzerine değil maaş üzerine çalıştığından bürokratların ve askerlerin maaşlarının ödemelerinde aksamalar yaşanması iç karşılıkları da beraberinde getirmeye gebedir (Çalışkan, 2017: 374).

1.5. İbn Haldun'un Ekonomiye İlişkin Görüşleri

Irwin'in (2018:143) İbn Haldun ile ilgili çalışmasının sekizinci bölümünün başlığı, Ekonomiye Ekonomistlerden Önce İcat Eden İktisatçı başlığını taşımaktadır. Yazar, bu başlık seçimiyle, düşünürün günümüzde hayatımıza etki eden ekonomi teorilerinin ve kuramcılarının görüşlerini etkileme biçimi ve alakası ile ilgili olarak bize oldukça önemli bir mesaj verdiğini belirtmiştir.

Irwin, İbn Haldun'un ekonomiye ilişkin görüşlerinin, üretim modelinin toplumu belirlemesi, emeğin ön planda tutulması, toplumsal iş bölümünün önemi, fiyatların arz ve talep çerçevesinde belirlenmesi ve vergilendirmeye ilişkin görüşleri çerçevesinde incelenmesi gerektiğini vurgulamıştır (Irwin, 2018: 144).

1.5.1. Ekonominin Toplumun ve Devletin Temeli Olması

İbn Haldun insanların yaşamlarını idame ettirebilmek maksadıyla bir araya geldiklerini ifade etmiştir. Düşünürü göre bu başlangıç noktası, toplumun temelinin aynı zamanda ekonomik güdüler olduğunu bize göstermiştir. Dolayısıyla tüm tarih, barınma ve beslenme gibi temel ekonomik gereksinimlerin üzerine inşa edilmiş görünmektedir (Haldun, 2004a: 51).

Aynı zamanda, bedevi umranda üretim fazlasının elde edilmesinin itibaren, buralarda medenileşme hareketlerinin olması, bu hareketliliğin sonucunda şehirli umranın teşekkül etmesi de yine bu gereksinimden kaynaklıdır. Çünkü tek bir insan, tahılı ekebilir, tarlasını sürebilir, hasat edebilir ve topladığı buğdayı ekmek yapabilir. Ancak bundan daha fazlasını üretmek için insanlar arası örgütlenme ve iş bölümü gerekmektedir. Bu ise umranın temelidir. Farklı zanaatların ve nihayetinde ticaretin ortaya çıkması ve bu iş birliğinin bir sonucu olarak ihtiyaç duyulan miktardan daha fazlasının üretilmesi söz konusu olacaktır. İbn Haldun, üretim fazlası bolluğu beraberinde getirirken bolluk da nüfus artışının bir nedeni olarak karşımıza çıkacaktır demiştir (Arslan, 2019: 36-37).

İbn Haldun yalnızca Marx, Engels ve Pareto gibi teorisyenleri değil aynı zamanda Ronald Reagan gibi politikacıları da etkilemeyi başarmış, çağının ötesinde bir düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır. Düşünür, bir siyasal rejimin başlangıçta; başlangıçtan kastın yukarıda ele alındığı üzere devletin geçtiği aşamaların birinci ve ikinci aşamasıyla ilgili olduğu açıktır; vergileri düşük bir seviyeye sabitlediği fakat buna

karşın yine de yüksek gelirler elde ettiği görülmektedir. Fakat rejim zayıfladıkça yani devletin içinden geçtiği dördüncü ve beşinci aşamalarda, devletin öngördüğü vergiler yükselmekte, buna karşın elde ettiği gelirler gerilemektedir (Haldun, 2004a: 151).

Bu görüş bugün ekonomi biliminde Laffer Eğrisi olarak adlandırılan temel ekonomik görüşlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Laffer, 2004: 71). Irwin'in (2018: 145) ifadeleri ile söylenecek olursa, 14. yüzyılın ortasında, Kuzey Afrikalı bir düşünürün Amerikan Cumhuriyet Partisi'nin mali politikalarını belirlemesini beklemek ne kadar harika bir durumdur.

İbn Haldun'un ekonomi teorisi ile ilgili olarak, insan doğasına ilişkin görüşleri temelde ekonomiye dayanmakta, umranları ekonomik yaşam ve üretim tarzlarına göre kategorize etmektedir. Bedevi umranı tarım, hayvancılık, kasaplık gibi teknik bilgi ve incelik istemeyen ve daha düşük gelirler getiren, bunun doğal bir neticesi olan yeme-içme alışkanlıklarını belirleyen bir başlangıç noktası olarak tercih etmiştir (Haldun, 2004a: 158).

Düşünüre göre bu toplumlar küçüktür ve kendi ihtiyaçlarını yalnızca kendisi gidermektedir. Yeme içme basittir ve az yeme gibi bir alışkanlık ya da bir gereklilik vardır. Kıyafetler temelde hayvansal ürünlerden yapılır ya da elde örülür ve insanlar mağaralarda, çadırlarda ya da basit barakalarda barınır (Haldun, 2004a: 159).

Geçimlerini ziraat ve ekin ile sağlıyorlarsa bu durumdaki bedevi toplumların öne çıkan yönleri ise yerleşik bir yaşam tarzı olsa da yine de çoğunlukla dağlarda ve köylerde, çamurdan yapılmış evlerde yaşamaktadırlar. Geçimlerini koyun ve sığır ya da deve gibi hayvanlar ile sağlıyorlarsa bu durumda göçebe bir yaşam tarzını benimsemekten başka bir seçenekleri neredeyse yok gibidir. Örneğin develerin doğum yapabilmek için sıcağa ihtiyaç duyması, deve yetiştiricilerini çöle muhtaç hale getirmektedir (Haldun, 2004a: 160).

Mahdi'nin (2016: 194) ifadesiyle, burada anlatılan olgudan şu tespitler yapılabilir ki bedevi bir toplumda ne şehire ne kamusal işlere, ne ekonomiye ne de düzenli bir gelire ve bu gelirin tespit edilmesine ihtiyaç vardır ve ne de zaten olmayan kamusal hizmetlerin devamlılığını sağlamak adına bir vergilendirme sistemi vardır.

İbn Haldun'a göre az yeme, temiz hava ya da sürekli kendisini koruyacak bir devletin hissedilmemesi nedeniyle sürekli temkinli olma, daha cesur ve girişken bir insan

tipinin ortaya çıkarmıştır. Çünkü bu tür toplumlarda insan, doğa durumuna daha yakındır (Mahdi, 2016: 194).

Düşünür insanın ilk durumunda yardımlaşma ve iyiliğin özü olduğuna dikkat çekmiş ve bu nedenle insanların hile ve kötücül bir öz üzerinden hayatlarını kazanma ihtimallerinin şehirliler kadar yüksek olmadığını belirtmiştir. Bu toplumdaki üretim modelinden dolayı, geniş bir refah biriktirmek ya da lüks içinde yaşamak temin edilemediğinden bu tatminin, güç kazanmayla orantılı olarak diğer ilkel ya da şehirli umranların fethi ve medeni bir kültürün yaratılması ile söz konusu olması dikkate değerdir (Mahdi, 2016: 195).

Düşünüre göre üretim fazlası verilmeye başlandığı andan itibaren insanın doğasında gizli olan diğer ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. (Haldun, 2004b: 38). Mahdi'ye göre (2016: 196) daha çok incelik isteyen ve organizasyona dayalı üretim modeline geçilmesine yol açan bir teoriyi düşünürün temel alması, sınıfsal ilişkileri ekonomik ve üretim araçları üzerinden izah eden Marx'ın görüşlerine yakın fakat ondan yüzyıllar evvel ifade etmiş olması takdire şayandır.

İbn Haldun, toplumları üretim modelleri ve emek üzerinden tasnif etmiştir. Bu durum onun tarihsel materyalizmin, Marx'tan beş yüzyıl evvel, kurucusu olduğu yönünde bir kabulün oluşmasına sebebiyet vermiştir. Örneğin Garaudy ve Bercavi (2012: 76) toplumların, geçim kaynaklarındaki farklılıklara göre kategorize edilmesinin tarihsel materyalizmin prensip olarak bir gereği olduğuna dikkat çekmiş ve düşünürü bu konuda haklı görmüşlerdir.

Düşünür devletin temelini mal ve paranın hareketliliği ile doğrudan irtibatlı görmüştür. İbn Haldun'un, bu düşüncesini farklı kültürlerden bilge ve filozofların sözleri üzerine inşa etmiştir. Örneğin düşünürün Fars bilgesi ve hükümdarı Mûbezân'a, Enûşirvân'a ve ünlü Yunan filozofu Aristo'nun Siyaset isimli kitabına atıfta bulunarak iddiasını desteklemiştir (Haldun, 2004a: 71).

Her üçünün de ortak olarak ifade ettiği ve İbn Haldun'un da desteklediği görüşe göre, devlet asker ile asker de mal yani para ile ayakta kalır. Mal vergi ile elde edilir. Verginin adaletli olması için ekonomik olarak kalkınmış bir sistem içerisinde adil bir yönetimin tatbik edilmesinin şart olduğunu söylemiştir. Adaletin temin edilmesi için ise yöneticilerin görevlerini kendilerine çizilen kurallar çerçevesinde ve yolsuzluk veya rüşvet gibi sistemi bozan uygulamalara yönelmemesi gerektiğini vurgulamıştır.

Adaletli bir düzen için hükümdarın halkın refahının sağlanmasına yönelik devlet adalet döngüsünün hakkaniyetle işleyip işlemediğini bizzat takip etmesinin mümkün olduğu bir sistem ve daire şeklinde oluşturulmasının lazım geldiğini belirtmiştir (Haldun, 2004a: 72).

İbn Haldun, devlet asker para vergi adalet zinciri ile ilgili aynı sonuca ne Aristo'nun ne de Mûbezân'dan değil bizatihi kendi tecrübe ve bilgisi ile öğrendiğine dikkat çekmiştir. Bu düşüncenin altında yatan temel prensibi tespit etmek güç değildir. Merkezi bir devlet, hizmetlerinin devamlılığını sağlayabilmek için paraya ihtiyaç duyar. Düşünür devletin asker istihdam etmek ve onların teçhizatını sağlamak, bürokratlarının maaşlarını ödemek ve bayındırlık hizmetlerini sağlayabilmek için para gereklidir demiştir (Arslan, 2019: 125).

1.5.2. Değerler Teorisi ve Emek

İbn Haldun'un emek teorisini ortaya koymadan önce yaşadığı Ortaçağ'da ekonomiye hakim görüşleri ifade etmek önemlidir. Bu dönem merkantilizm denilen altın ve gümüşe sahip olmanın ekonomide öne alındığı ve emeğin göz ardı edildiği bir dönemdir. Bu nedenle ekonomik gelişmelerin görece değişmeden kaldığı söylenebilir. Bu dönemde bir eşya üreten kimse, söz konusu üretimi için serbestçe bedel belirleyememektedir (Selik, 1982: 5).

Buradaki temel ölçütün eşyanın üreticisinin bu ürünü satması durumunda ya böyle bir ürünü elde edebilecek bir bedel elde etmesi ya da bu eşyanın üretilmesinde harcanan bedele denk bir başka eşya ile değiştirmesi gerekir. Özellikle 1500-1800'lü dönemlerin en azından başında, bir alıcı bir ürüne olması gerektiğinden daha fazla bir bedel karşılığında satın almaya razı olması durumunda bunun nedeni söz konusu malın değerinin o olduğunu düşünmesi olabilir. Buna adil fiyat denildiği görülmektedir (Selik, 1982: 22).

İbn Haldun, emeği işin içine katarak, gelişmenin yalnızca altın ve gümüşe sahip olmakla mümkün olmadığını, üretim ve sanatların da bu gelişimde rol sahibi olduğunu, hem de ekonominin temel unsuru olduğunu ortaya koyması yönüyle çağının hakim anlayışı karşısında bir teori geliştirmiştir (Garaudy ve Bercavi, 2012: 77).

Düşünür, ekonomik açıdan halkın daha çok kâr elde etmek için neler yapacağı konusunda bir teori geliştirmemiştir. Çünkü İbn Haldun meseleye ahlaki açıdan

yaklaşmış ve şehirli umranın lüks ve zevklere yönelen yaşamının bedevi umran ile karşılaştırıldığında daha düşük bir ahlakı temsil ettiğini düşünmüştür. Bu açıdan düşünür bir devletin ekonomik açıdan yükseliş ve düşüş eğilimini gözlemsel açıdan ele almayı kafi görmüştür. İbn Haldun ekonomik süreçlerin tartışılması bağlamında, kent ticaretini, kent zanaatını, uzun mesafe ticaretini ele almış, bedevi umrana ait olarak düşündüğü tarım ve doğaya tabi ekonomileri ise göz ardı etmiştir (Irwin, 2018: 144).

İbn Haldun'a göre iş gelir üretir ve kâr bu işten ortaya çıkan değerdir. Düşünür özellikle emeğe odaklanmıştır. Kişi emek ve gayret sarf ederek elde ettiği gelirler üzerinde mülkiyet sahibidir demiştir. Başkalarının bu şeyi elde etmesinin tek yolu bu şeyin bedelini ödeyerek emeği ile bunu üreten kişiden satın almasıdır. Bu ise kazancı meydana getirmektedir. Bu kazanç kişinin zaruri ihtiyaçlarını karşılamaya ancak yetiyorsa bu kazanç geçimi teşkil eder. Kazanç, ya da diğer bir deyişle sermaye, bir kimsenin kendi emeği sonucunda ürettiği maldan dolayı elde ettiği birikimdir. Eğer bu kazanç zaruri ihtiyaçların da üzerinde ise bu kimse bu artık değeri sermaye, servet ve zenginlik olarak değerlendirir (Haldun, 2004b: 521).

Düşünüre göre bu birikimin bir kısmı ile insan barınma, beslenme, giyinme gibi ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Elde edilen gelirin bu kısmına aynı zamanda rızk da denilmektedir. Dolayısıyla İbn Haldun rızk ve kazanç arasında bir fark olduğunu, rızkın kazancın içerisinde insanın fiilen yararlandığı kısımdan ibaret olduğunu ortaya koymaktadır (Haldun, 2004b: 522).

Fakat rızkı aşan bir sermayenin ortaya çıkması durumunda, insanların bu artık kazanımlarını bilim ile zanaat edinmek amacıyla kullanacaklarını ortaya koyan düşünür, böyle bir vaziyette yalnızca ekonomik bir gelişmenin değil aynı zamanda kültürel ve sosyal bir gelişimin de umran açısından bir kazanım olacağını belirtmiştir. İbn Haldun buradan hareketle mesleklerin ve sanatın olduğu gibi ilmin de şehirli umranın ayırt edici bir özelliği olacağını söylemek yanlış olmayacaktır demiştir (Aydın, 2015: 127).

İbn Haldun kazancın elde edilebilmesi için çalışıp gayret etmek gerekmektedir diye vurgulamıştır. Dolayısıyla düşünür emek ile kazanç arasında doğrudan bir ilişki kurmuştur. Bu durumda rızkı kazanmak için ortaya konulacak olan emek, bir mesleğin icrasıyla sağlanacak ise bu durumda kişinin çalışma ve gayret ortaya koyması gerekir

demidir. İbn Haldun bazı meslekler açısından emeğin yanında bazı ek unsurlar gerekli ise de marangozlukta tahtanın ya da terzilikte ipin gerekli olması gibi kazanca etki eden asıl unsurun emek olduğunu önemle vurgulamıştır (Haldun, 2004b: 522).

1.5.3. Toplumsal İşbölümü ve Uzmanlaşma

Yukarıda açıklanan gerekçelerden çok iyi bir şekilde anlaşılmaktadır ki toplumun oluşmasının nedeni insanın ihtiyaçlarını tek başına karşılayamamasıdır. Bu durumda insanın farklı ihtiyaçları farklı kimseler tarafından karşılanacak, bu durum bir işbirliğini netice verecektir. İbn Haldun'a göre işbirliği sayesinde toplum, ihtiyacı olandan fazlasını üretebilir. Bu sayede üretim fazlası verebilir. Düşünür, insanların belirli alanlarda uzmanlaşmasıyla bu uzmanlaşmanın bir meslek haline gelmesinin nitelikli emeği ortaya çıkaracağını ve dolayısıyla medeniyete ulaşacaklarını ortaya koymuştur (Aydın, 2015: 142).

İbn Haldun, emeğe etki eden şeylerden birinin umranın eksilmesi olduğuna dikkat çekmiştir. Eğer bir yerde nüfus az ise buralarda insan emeği ve çalışma da azdır. Bu durumda rızkın ve kazancın azalması ya da ortadan kalkması da söz konusu olacaktır. Bunun tam tersi de geçerlidir. Yani nüfusun çok olduğu bölgelerde çalışma da emek de fazlalaşır. Bu fazlalık ise kazancın ve birikimin çoğalmasını netice verecektir. Bunu kaynakların akması ile kıyas yoluyla açıklamıştır. Şöyle ki eğer bir yerde nüfus çok ise buralarda insanlar su elde edebilmek için sürekli kuyular kazmak ihtiyacı duyacaktır. Nüfus az ise bu ihtiyaç da az olacağından nehirlerin akmasının bile kesileceğine dikkat çekmiştir (Haldun, 2004b: 523).

Düşünürün, dönemi itibarıyla umran bakımından gelişmiş olan Fas'ta, Tilemsan'a kıyasla bir meslek sahibi kimsenin ekonomik açıdan daha rahat ve daha iyi bir konumda olduğunu söylediğini vurgulamıştır. Çünkü bu umranda daha gelişmiş bir emek değeri ve üretken bir pazar olduğuna dikkat çeken düşünür emeğin artması ile umranın artması, umranın gelişmesi ile emeğe olan talebin artması, talebin artması ile emeğin değerinin artması arasında bir ilişki kurmuştur. Dolayısıyla kalabalık nüfuslu yerlerde emeğin değerinin artmış olacağını belirtmiştir (Aydın, 2015: 126).

İbn Haldun, büyük şehirlerde emeğin kıymetli olacağını, çalışanların daha yüksek ücretler talep edeceklerini ifade etmiştir. Çünkü şehir yaşamı pahalıdır ve bedeviler ve diğer kırsal kültürüne tabi insanlar bir şehirde ikamet edebilecek yeteri miktarda gelire

sahip deęillerdir demiřtir (Irwin, 2018: 145). Arslan (2019: 128) alıřmasında dūřınurūn bu durumu, kazancın kaynaęı çalıřma ve emekse nerede daha fazla ūretim olacaksa orada daha fazla ūretim olacaęından bahisle řehirlerin daha fazla emek ve kazanç getireceęi řeklinde izah ettięini vurgulamıřtır.

İbn Haldun, ūretilen mal ve hizmetlerin kıymetinin altın ve gūmūř madenleri ile ūlūldūęūnū belirtmiřtir. Bu iki madenin dūnyanın genelinde birikim ve servet için kullanıldıęına dikkat çekmiř ve bunlar dıřındaki řeyler biriktirilse bile nihayetinde amacın bu ikisini elde etmek olduęunu eklemiřtir. Bunun nedeni ise bu iki maden dıřındaki řeyler piyasaların dalgalanmasından etkilenir fakat altın ve gūmūř bu dalgalanmadan etkilenmez demiřtir (Haldun, 2004b: 524).

1.5.4. Geçim Yollarının eşitleri ve Toplumlar Arasındaki İlişki

İbn Haldun, geçimi yařamın sūrdūrūlebilmesi için ūnemli gūrmūř ve geçim için en temel unsurun yukarıda ifade edildięi ūzere emek ūzerinde yoęunlařtıęını ifade etmiřtir. Ancak geçim için kullanılan yūntemleri kategorize etmiřtir. Ona gūre geçim ūncelikle bilinen kanunlar uyarınca ve devlet otoritesinin gūcū nispetinde topladıęı vergiler ve harçlardan oluřabilir. Dūřınur, vergilerin devlet tarafından toplanmasının geçimin tabi bir yol olmadıęını dile getirmiřtir (Haldun, 2004b: 525).

Dūřınure gūre kara ve deniz hayvanlarının avlanması, koyun, sıęır ve deve gibi hayvanların sūtū, ipek būceęinin ipeęi ve arının balı gibi hayvan ūrūnlerinin elde edilmesi, ekilip biçilen bitkilerin ve aęaçların meyvelerinin temin edilmesi gibi çiftçilik olarak adlandırılan meslek grubu geçim için kullanılan yūntemlerdendir. Çiftçilik basit, doęal ve insan fitratına uygun olduęundan, dięer mesleklerden ūnce icat edilmiřtir. İbn Haldun'a gūre bu meslek grubu açısından bir hesaplama ve incelikli bir sanat ortaya koymaya gerek olmadıęından bu meslek grubu bedevi umran için daha uygun gūrūlmūřtūr (Haldun, 2004b: 526).

İbn Haldun'a gūre çiftçilik doęası gereęi řehirlerin dıřında ya kırsalda verimli toprakların olduęu būlgelerde yařamayı, hayvancılık ise hayvanları gezdireci bir nitelięi olması nedeniyle gūebe olmayı gerektirmektedir. Bu nedenle dūřınur, kavimlerin seçtikleri geçim yollarının onların yařam tarzları ūzerinde etkili olduęuna dikkat çekerek, çiftçilik ve hayvancılık iři ile uęrařanların zaruri olarak bedevilięe

sevk olunduğuna, bundan dolayı da şehirlerin dışında oturup bedevi bir hayat yaşamlarının bir gereklilik haline geldiğine dikkat çekmiştir (Aydın, 2015: 110).

İbn Haldun bunların arkasından emek ve çalışmayı tekrar zikrederek bunların mesleği ya da sanatı oluşturduğunu, kâtiplik, marangozluk, terzilik, dokumacılık ve binicilik gibi insan becerisinin ürünü olarak çalışma ve kazanç yöntemlerini sıralamıştır. Sanat için düşünüp taşınma ve ilim öncelikli gereksinimdir demiştir. Bu yönüyle de, düşünür sanatların bedevi umranda değil şehir umranında görülüp geliştiiğini vurgulamıştır (Haldun, 2004b: 523-524).

Bu da üretim modeli-yaşam tarzı ilişkisinin bir sonucudur. Çünkü üretim fazlası vererek diğer ihtiyaçlarının tatminine yönelik halkın rahat etmek istediklerini, bu yönde yardımlaştıklarını, daha büyük evler, şehir ve kasabalar inşa ettiklerini, sanatı ve diğer meslekleri sahiplendiklerini ve bu sayede daha çok emek ve kâr elde ettiklerini ifade etmiştir. Dolayısıyla düşünürün teorisinde, sanatlar yüksek nitelikli bir yaşam ihtiyacının, dolayısıyla da kent yaşamının bir gereği olarak karşımıza çıkmıştır (Aydın, 2015: 110).

İbn Haldun ticareti bir geçim yolu olarak zikreder fakat bu kategoride tereddüt yaşamıştır. Ticaretin gerekli olduğunu fakat yine de ihmal edilebilir olabileceğini değerlendirmiştir. Çünkü ticarete ne toprağın ekilip biçilmesi ne de doğrudan bir insan emeğinin ürünü söz konusudur. Başkasının ürettiği değerin üzerine ek bir değer koyarak bir başkasına satma işi olarak ticaretin, düşünür tarafından mallardan ve bu malların uygun bir bedel ile satılması şeklinde tanımlandığı ve ülkeleri dolaşarak ya da malı stoklayıp piyasaların dalgalanmasını kollayarak olduğunu ifade etmiştir. Yani düşünür, ticareti ucuza alıp pahalıya satmak şeklinde formüleştirmiştir (Haldun, 2004b: 541).

Alım satımdaki farktan kaynaklanan farkın kârı oluşturması, İbn Haldun'a göre bir tür kumara benzemektedir çünkü ticaret üzerinde, iklim, piyasadaki dalgalanma ve tedarik eksiklikleri gibi unsurlar etkilidir. İlaveten ticarete aldatma, hile, ölçü ve tartıyı eksiltme, parayı geç ödeme ya da inkar sıklıkla meydana geldiğinden bu kimselerin sermayelerini kaybetme riskleri her zaman söz konusu olduğundan ticarete başarılı olabilmek için marifetli, dikkatli, tartışmaya girme istekliliği, akıllılık, sabit bir kavgada olma hali ve büyük bir ısrarcılık gerekmektedir demiştir (Irwin, 2018: 146)

Düşünür yine de ticaretin bir karşılıklı ilişkiye, alım satıma, dayalı olmasından dolayı meşru olduğu sonucuna varmıştır (Haldun, 2004b: 523-524).

İbn Haldun devlet işleri olarak kategorize edilebilecek olan hizmetin doğal bir geçim kaynağı olmadığına dikkat çekmiştir. Hizmet, bir insan zekâsı ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır diye belirtmiştir. Devlet işleri her sahada yetkin kimselerin hizmete alınması ve onların geçimlerinin devlet hazinesinden birer maaş karşılığında ödenmesi üzerine dayalıdır. Buna benzer şekilde, zengin ve lüks içinde yaşayanların işlerini başkalarına para karşılığında gördürmeye alışmış olmalarının doğal olmadığına dikkat çeken düşünür, bu şekilde yaşamının övünülecek bir durum olmadığını eklemiştir (Haldun, 2004b: 525-526).

1.5.5. Sanatlar ve Zenginliğe Ulaşma

İbn Haldun, geçim yollarını kategorilere ayırsa da bunların tek başına kişiyi zenginliğe ulaştırmak bakımından yeterli olmadığını belirtmiştir. Düşünüre göre zenginliğe ulaşmak için öncelikle makam ve nüfuz sahibi olmak gerekmektedir. Çünkü bu kimselerin konumlarına göre onlara ihtiyaç duyulur. Bu kişiler, iş gördürmek bakımından gerekli kimselerdir. Bundan yararlanmak isteyenler bu kimselere hizmetler sunarak onlara yaklaşırlar (Haldun, 2004b: 530).

İbn Haldun'a göre bu hizmetler dolayısıyla makam ve nüfuzlu kimse çalışmaların kıymetini kazanç olarak elde eder ve normalde bir karşılık ödeyerek yaptırabileceği işlerini başkaları ondan karşılık almadan yaptığı için bu kimseler de parasını biriktirme olanağı bulur. Fakat İbn Haldun, nüfus ve makam sahibi olmayan bir kimsenin kazancı kendi emeğinin ürünü olacağından, bu kimseler kadar para biriktirme olanağı elde edemeyeceğini ifade etmiştir (Haldun, 2004b: 532).

Düşünüre göre, fâkih yani din ve ibadet ehli kimselerin de normalde para kazanmak konusunda çok başarılı kimseler olmadıkları çünkü hayatın sürdürülmesi bakımından zaruri kimseler olmadıkları açıktır. Bu kimselere ya din konusunda hassas olan kimseler itibar eder ya da hükümdar onların görüşlerine ihtiyaç duyduğundan belirli bir maaş karşılığında onları istihdam eder. İlimleri nedeniyle dünyalık mal karşısında gururlu olduklarından da fazla bir kazanç içerisinde olamazlar diye belirtmiştir. Fakat makam ve nüfuza eriştikten sonra insanların onlara yakın olmak ve işlerini görmek

konusunda iştiyaklı olacakları için birikim yapma imkânı bulur ve zenginleşirler diyerek görüşlerini vurgulamıştır (Haldun, 2004b: 533).

Bu durumda İbn Haldun makam ve nüfuz sahibi kimselerin kendilerinden alt kademedede konumlanan insanları sömürerek zenginleştikleri yönünde bir değerlendirmede bulunmakta mıdır diye sormak gerekir. Kişisel servetin oluşması anlamında burada düşünürün emeğe değil de makama vurgu yapması önemlidir (Kozak, 1999: 292).

Düşünür çalışmasında her ne kadar sömürü düzeninden bahsetmemiş olmasa da toplumsal kademelerde üst kademedede bulunan sınıfların bu makam ve güçleri yoluyla daha alt kademedeki insanlardan kazanç elde ettiklerini değerlendirmesi bakımından benzer bir sonuca ulaştığını söylemek mümkün görünmektedir (Kozak, 1999: 293).

Düşünüre göre madem makam ve nüfuz zenginleşmek için önemli bir araçtır öyleyse makam ihsan etme durumunda olan kimselere yakınlık da zenginlik açısından önemlidir. Zira insan yakınındakine ihsanda bulunur. Bu nedenle İbn Haldun, makam ve nüfuz verme kudretine sahip olan kimselere boyun eğmek ve yordakçılık etmenin de zenginlik ve servete sahip olacaklarından bahsetmiştir (Haldun, 2004b: 534).

Fakat kendi emeğine ve bilgisine güvenen kimsenin geçimini bu yolla kazanması dolayısıyla başkalarına, hükümdara bile, minnet etmemesi dolayısıyla servet elde etmesinin güç olduğuna dikkat çeken düşünür, marifette kemâle eren, nasipten mahrum olur sözünün de bu kimselere uygun olduğunu ifade etmiştir (Haldun, 2004b: 536).

1.5.6. Ekonominin İlerleyişinde ve Gerileyişinde Devletin Rolü

İbn Haldun'a göre kamu ve kamunun teşekküllerine, kamunun düzenleyici ve denetleyici fonksiyonları açısından ekonomik ve toplumsal yaşamda hayati bir yer ayırmıştır. Düşünürün gözünde toplumsallaşmanın neticesinde kamu kurumunun oluşması vazgeçilmezdir. (Haldun, 2004b: 667).

Düşünür, kentteki irfanın kamunun eseri olduğunu, kentte pek çok uygar ve kültürel yapıtlar olduğunu, politik dengenin ve kamuda sürekliliğin olmadığı bölgelerde bu kadar fazla sayıda yapıtlar olamayacağını vurgulamış, ekonomik dengenin olmadığı memleketlerde, politik dengenin de olamayacağını belirtmiştir (Haldun, 2004b: 669).

İbn Haldun'a göre kamusal nizamın temin edilmesi konusunda, kamunun ekonomik yaşamda da hayati vazifeleri mevcuttur. Düşünür kamuyu, toplumu gözeten bir duvar olarak görmüştür. Kamu öncelikle asayiş ile huzuru temin etmelidir. Bilhassa varlıklılar ve sermaye malikleri muhakkak himayeci bir kuvvete gereksinim hissederler. Sermaye maliklerinin ekonomik menfaatlerini himaye etmekle vazifeli organ ise kamu ve müesseseleridir (Haldun, 2004b: 665).

Düşünür, bir ülkenin refahını, mükemmel doyurulmuş bir halk, arazinin çoğalması, harç kazançlarının artması, kuvvetli bir leşker ve devrinin koşullarına elverişli olarak dayanıklı surlarla ve kale duvarlarıyla çevrilmiş, iktisadi yönden dinamik ve koca ahali olan kentlere haiz olmasıyla açıklamıştır (Arslan, 2014: 70).

İbn Haldun kamuyu iktisadi hayattaki en büyük piyasa nitelendirir. Devlet, yaptığı kamu giderleri ve uhdesinde vazifelendirilen kamu çalışanlarına sağladığı aylıklar vasıtasıyla pazardaki en üstün gider bölümünü meydana getirmesi bakımından ekonomik yaşamın ilerlemesinde ve devamında destekleyici bir ögedir. Düşünüre göre sadece kazancını kamudan tedarik eden devlet vazifelilerinin tercih ettikleri ürün ve hizmetlerin istihsalıyla alakalı meslek dalları büyüme olanağı bulunur (Duri, 1991: 98).

Düşünüre göre kamu, toplumda en fazla gider bölümünü oluşturduğu için, onun kazançlarında oluşabilecek herhangi bir düşüş neticesinde kamu harcamalarının azalmasıyla ekonomik hayat olumsuz yönde etkilenecektir. Çünkü kamu ve uhdesindeki görevliler pazardaki toplam talebin önemli bir bölümünü oluştururlar. Devlet askerle korunur, asker para ile beslenir. Bu gruplar en büyük tüketici kesimdir. Onların kazançlarında oluşacak olan bir azalma pazardaki tüm talebi daraltacaktır (Haldun, 2004b: 547).

Bu durum neticesinde piyasa daralacak ve kamunun kazançları iyiden iyiye azalacaktır. Kamunun en büyük kazanç kalemi harçlardır. Kamu harcı kazançlarında bir eksilme memleketin umranını küçültecektir. Bundan dolayı kamu giderleri ne kadar fazla olursa gelirleri de o kadar büyük olur (Haldun, 2004b: 549).

İbn Haldun bunun haricinde kamunun ve kamu idarecilerinin ekonomik etkinliklere şahsen iştirak etmesinin memleketin üretici güçlerinin ekonomik aşamasında ve sonuçta ahalesinde negatif etki oluşturacağını iddia etmiştir. Bu yönden kamu ve idarecilerinin, tacirlikle uğraşması halk için yararlı değildir demiştir (Falay, 1978: 48).

Düşünüre göre kamunun yapması gereken; politik dengeyi, güven ve huzuru sağlayıp, hak ve hukuku temin ederek girişimcilere elverişli durumu sağlamaktır. Fiyatların pazarda, arz talep arasındaki tesirine göre oluşturulması icap etmektedir. Buna müsaade edilmemesi halinde hem kamunun hem de ahaliye ziyan oluşacağı barizdir. Kamunun direkt pazara katılarak tacir ve girişimciyle rakip olması durumunda ekonomik yaşamda ve ticari rekabette mevcut bulunan denklik ve istikrar kaybolacaktır. Bu görüşleri nedeniyle İbn Haldun'un ekonomik yaşamda kamu müdahalesine muhalif bir yaklaşım gösterdiği ve serbest ekonomi yaklaşımını müdafaa eden bir düşünür olduğu görülmektedir (Uludağ, 2013: 544).

İbn Haldun, serbest piyasa ekonomisinin manasının, pazarın tümünden serbest olması anlamına gelmediğini ifade etmiştir. Ona göre, devlet bu konuda düzenlemeler yapmalı ve ayrıca piyasanın bu düzenlemelere uyup uymadığını teftiş etmelidir. (Dilek, 2017: 236). Düşünür, hisbe teşkilatının dini bir vazife olduğunu vurgulayarak çarşı ve pazarın teftiş edilmesinin ehemmiyetini önemsemektedir. Devletin başındaki zatın vazifelendirdiği yetkili, yaverleriyle birlikte yolsuzlukları teftiş edip tahkikat yapmalı ve lüzum olursa cezalandırmalıdır demiştir (İbn Haldun, 2021: 341).

İbn Haldun iktisadi fikirleri bakımından serbest ve özel girişimciliği desteklemiştir. Düşünür devletin iktisadi yaşama karışmasını doğru bulmaz. Özellikle kamunun bir tacir, girişimci olarak iktisadi yaşama girmesinin, ekonomik hayat açısından son derece olumsuz bir takım neticelere yol açacağı fikrindedir (Arslan, 2014: 127).

Düşünüre göre devletin kat ettiği evrelerin incelendiği kısımda, kamunun oluşmasında tetikleyici olan asabiyet bağlarının azalmasıyla devletin iç ve dış güvenliğinin tesis edilebilmesi gerekir. Bu amaçla hükümdar tarafından paralı askerler ve kamu işlerinde görevlendirilmek için çeşitli bürokratlar vazifelendirilmiştir. Kamunun istikrarının temin edilebilmesi için bu taze kuvvetlerin iyi teçhiz edilmeleri ve maddi açıdan doyurulmaları gerekeceğini söylemiştir. Bununla birlikte iktisadi refah hali bakımından tüketim tercihlerindeki değişikliğin kamu masraflarını yükselteceğini belirtmiştir (Haldun, 2004b: 671).

İbn Haldun'a göre bütün bunların karşılanması için kamunun iyi işleyen bir iktisadi düzene ve sağlam gelir kaynaklarına gereksinimi vardır. Bu nizam sağlam işlerse kamu düzeni de intizamlı şekilde işlemeye devam edecektir. Fakat hadari medeniyetin bir noktadan sonra kamunun kazançları ile masrafları arasındaki fark masraflar lehinde

açılmaya başlarsa kamu bu açığı karşılamak girişimci olarak ekonomik yaşama girecektir diyerek düşüncelerini belirtmiştir (Arslan, 2014: 125).

Düşünür kamunun ekonomik yaşama direkt karışarak, ekonomik ve ticari etkinliklerin içinde olmasının açıkçası kazanç gayesi amaçlayan bir müesseseye dönüşmesinin politik pozisyonundan dolayı haksız rekabet oluşturacağını iddia etmiştir. İbn Haldun'a göre kamunun tek kazanç kapısı harçlar olmalıdır. Yalnızca bu halde ahali ekonomik teşebbüste bulunmaya istekli olacaktır demiştir (Arslan, 2014: 126)

1.5.7. Piyasada Fiyatların Oluşması: Ücret-Kâr-Vergilendirme

İbn Haldun fiyatları meydana getiren esas öğelerin ücret, kâr ve harçlar olduğunu belirttiğini ifade etmiştir. Düşünüre göre, nasıl ki her ürün ve hizmetin istihsalinde emek temel alınmıyor ise fiyatların meydana gelmesinde de asıl tayin edici etken emeğin getirisi olan ücretler olmalıdır demiştir (Falay, 1978: 38).

Düşünüre göre esas geçinme biçimi ziraat ve hayvansal üretim gibi üretimde teknik uzmanlaşmaya ihtiyaç olmayan etkinliklerden meydana gelen bedevi umranda, vasıflı işgücüne ihtiyaç olmaz. Fakat medeni, kültürel ve ekonomik açıdan gelişen kentlerde insanların daha evvel hiç farkına varmadığı lüks ve zorunlu olmayan gereksinimlerin ortaya çıkmasıyla beraber nitelikli işgücüne olan talep yükselecektir (Falay, 1978: 39).

İbn Haldun ahalinin değişen tüketim öncelikleri ve ilerleyen ekonomik vaziyet nedeniyle tüketim arzusunun da fazlalaşmasıyla beraber işgücüne olan talebinin büyümesi işgücünün aylıklarında büyüme yaşanmasına sebep olacaktır demiştir. İşbölümü neticesi teknik uzmanlaşma çoğalınca emeğin değeri de artmış olacak ve sonuçta emek sahibinin kazancını da büyütecektir. İşgücünün aylıklarında meydana gelen bu büyüme fiyatları yukarıya doğru çekecektir diyerek düşüncelerini belirtmiştir (Falay, 1978: 40).

Düşünüre göre fiyatı tayin eden ikinci etken olan kâr, alış ve satış değeri arasındaki farktan oluşur. İbn Haldun, özellikle uzak memleketlere ürün nakledip satış yapan tüccarlar topluluğu için nakliye giderlerinin yanında kat ettikleri yolların riskli olması da fiyatlara etki edecek olan faktörlerdendir demiştir (Rodison, 2011: 11).

İbn Haldun'a göre fiyatı tayin eden üçüncü etken harçlar olup, kamunun kazançlarını meydana getirir. Malların fiyatlarının üzerine kamu adına konan vergiler, malların fiyatını yukarı istikamette etkiler (Rodison, 2011: 12)

Düşünüre göre kentlerde fiyatların belirlenmesi nüfus yoğunluğu ile ilişkili seyretmektedir. Popülasyonu yoğun olan kentlerde işgücü de fazla olacağından, temel gıda ürünlerinin fiyatlarının düşük, bunun haricindeki gıda ürünlerinin fiyatları ise görece yüksektir. Bunun karşıtı olan konumda ise yani nüfusu düşük olan kentlerde, işgücü de düşük olacağından, bu ürünlerin fiyatları yüksek olacaktır (Uludağ, 2013: 656).

İbn Haldun'a göre nüfusu fazla olan kentlerde yalnızca esas geçim araçlarına değil, pahalı ürünlere de gereksinim duyulmaktadır. Bireylerin gereksinim duydukları zorunlu ve şatafatlı cinsinden olmak üzere tüm ürünler, pazarda mevcuttur. İşte bu noktada fiyatlar tayin edilmektedir. Fiyatlar, arz ve talebin bir işlevidir. Düşünür ürün ve hizmet fiyatlarının arz ve talep aracılığıyla meydana getirildiğini savunmuştur (Uludağ, 2013: 658).

Düşünüre göre popülasyonu düşük olan kent, köy ve kasaba gibi yerlerde ise manzara bunun tam aksidir. Zira nüfuzu az olan küçük kent ve kasabalarda, işgücü de düşük olduğundan, besin üreticileri besin bulamayacaklarını düşünüp ellerinde tuttıkları besin ürünlerini itinayla himaye edip koruyacaklardır. Bu durumda küçük kent ve kasabalarda besin ürünlerinin fiyatları yukarıda olacaktır. Zorunlu olmayan gereksinim ürünlerine bakılırsa, bu tür küçük meskunlarda ekonomik vaziyet ve popülasyonun düşük olması nedeniyle, nitelikli emek ve uzmanlık isteyen etkinlik neticesi meydana gelen ürün ve hizmet talebi az olacağından, bu cins maddelerin fiyatı da düşük olacaktır (Uludağ, 2013: 659).

İbn Haldun'a göre ürün ve hizmetlerin fiyatına tesiri olan bir diğer etken ise kamu adına konan vergilerdir. Malların fiyatlarına kentlerde ve pazarlarda vergilerin konulması sebebiyle bu malların fiyatları bir kez daha yükselecektir (Uludağ, 2013: 670).

Düşünür fiyatlara tesiri olan faktörlerden bir diğerini ise malın üretim evresinden piyasaya çıkana kadar atlattığı tüm aşamaları içeren üretim giderleri olarak vurgulamıştır (Uludağ, 2013: 672).

İbn Haldun, Endülüs'te Müslümanların, Hristiyanlarca dağlık ve randımanlı arazilere sıkıştırıldıklarını belirtmiştir. Bunun neticesinde Müslümanların, elverişsiz arazi koşullarını giderebilmek için türlü zirai önlemleri ve arazinin randımanını yükseltecek türlü ürünler kullandıklarını ifade etmiştir. Sonuçta, yararlanan bu ürünlerinin giderlerinin, üretilen tarım ürünlerine aksettığını vurgulamıştır. Ürünlerin üretiminde emekle birlikte, diğer girdilerin de fiyatları tayin edici birer etken olarak değerlendirmiş ve besin üretimindeki başlıca yükselmeyi, üretim maliyetindeki yükselme olarak görmüştür (Haldun: 2004b: 675).

Düşünür, arz ve talebin, piyasa fiyatlarının oluşumundaki görevinin bilincindedir. Daha önceden, Müslüman bilim adamlarından olan Gazali, İbn Teymiyye, Ebu Yusuf gibi isimlerin fiyat oluşumunu arz ve taleple açıkladığı bilindiği için bu durum garipsenmemiştir (Fidan ve Dilek, 2022: 106). Ayrıca İbn Haldun, arz ve talepten faydalanarak işgücü piyasasını ve ücret oluşumunu da ifade etmiştir (Haldun, 2021: 590). Sonuçta düşünür, piyasada fiyatların arz ve talep faktörlerinin etkileşimi neticesinde tayin edildiğini belirtmiştir. İbn Haldun'a göre her talep kendi arzını oluşturur ve bu arz da bir talebin meydana gelmesini temin eder. Düşünürün bu fikirleri Jean Baptiste Say'ın Mahreçler Kanunu'nu anımsatır (Falay, 1978: 35).

1.6. İbn Haldun'un Teorisinde Vergilendirme

İbn Haldun oluşturduğu ekonomik sistemi içerisinde bir vergilendirme teorisi geliştirmiştir. Onun tarafından geliştirilen bu vergilendirme teorisinin talebin etkin bir şekilde toplanması, çoklu etkiler ile gelir ve harcamanın denkleştirilmesi açılarından sonraki dönemlerde Keynes tarafından geliştirileceğine dikkat çekilmiştir. Bu açıdan bazı yazarların Keynes'i, İbn Haldun'un halefi olarak değerlendirmeyi tercih ettikleri ifade edilebilir (Chapra, 2016: 42).

Düşünüre göre vergilendirme bir ülkedeki kamusal finansmanın büyük bir tamamlayıcısı konumundadır. Dolayısıyla ekonomik gelişme devletin finansı idare etmesi ve vergilendirme stratejilerine doğrudan bağlıdır (Müslim, 2017: 163).

1.6.1. Düşük vergi ticaret ve kazanç getirir, yüksek vergiler ticareti azaltır

İbn Haldun üretim ve kalkınmada en güçlü etkenin, üreticilere yüklenecek vergi oranlarının mümkün olduğu ölçüde az olması gerektiğine önemle dikkat çekmiştir. Düşünüre göre kâr ve menfaat elde edeceklerini bildikleri durumda insanların üretime odaklanacaklarını fakat aksi durumda üretim ve ticaretten uzak duracaklarını, bu durumun da devletin hazinesine vergi olarak girecek paranın azalmasını netice vereceğini ifade etmiştir (Haldun, 2004a: 370).

Düşünüre göre bu durum devletin başlangıç evrelerinde bu şekilde seyretmektedir. İbn Haldun devletin başlangıcında halka yüklenen vergilerin az ancak toplanan vergilerden elde edilen gelirin çok olduğunu ifade etmiştir. Bunun gerekçelerini ise bedevi toplumdaki hadari topluma henüz yeni geçilmiş olması ile izah etmiştir (İbn Haldun, 2004a: 368).

Düşünüre göre devletin galip gelme ve asabiyet esaslarına göre hareket etmesi eğilimi devam edeceğinden ve bedevi toplumun da kolaylığı, iyiliği, insanları korumayı ve insanların mallarından uzak durmayı gerektirdiğinden halkın mallarından alınan vergiler az olacaktır. Zaten bu sayede insanlar şevkle çalışacak, ülke bu sayede kalkınacak, üretim artacak ve müreffeh bir yaşam ortaya çıkacaktır. Üretimin artması ve gelirlerin artması sayesinde vergi oranı düşük kalsa bile devlet hazinesine giren vergi miktarında bir artışın olmasını bu açıdan doğal görmüştür (İbn Haldun, 2004a: 369).

İbn Haldun, vergilendirmenin düşük bir seviyede tutulması gerektiğine işaret etmiştir. Buna göre devlet kendi harcamasını yüksek tutmalı fakat vergilendirmeyi düşük tutmalıdır. Böylece ekonomi gelişir, ortaya çıkan artık değer sermaye olarak yine ticari faaliyetler için kullanılır (Müslim, 2017: 164).

İbn Haldun yüksek vergilerin olumsuzluğunu şu şekilde izah etmiştir:

“(...) sürekli olarak artan vergiler, zamanla itidal ve kabul edilebilirlik sınırlarını aşar. Sonuçta halkın çalışma ve üretim şevki kaybolur. Çünkü ödedikleri vergiler ile kendi ellerinde kalan gelirleri karşılaştıklarında, (çalışmalarının karşılığı olarak) çok az bir menfaat elde ettikleri görülür. Bu durum onların kazanç elde etme emellerini yok eder ve böylece çok sayıda kişi çalışmaktan ve üretimden tamamen el çeker. Sonuçta tek tek bireylerden toplanan vergilerin azalmasıyla toplam vergi gelirleri de azalır. Ancak

idareciler vergi miktarlarını daha da artırırlar ve bununla azalan vergi gelirlerinin düzeleceğini sanırlar. Ve nihayet vergi miktarları ulaşabileceği en üst sınıra dayanır. Çünkü artık üretim masrafları ve vergilerin her şeyi alıp götürdüğü ve geriye hiçbir menfaatin kalmadığı bir aşamaya gelinir” (Haldun, 2004a: 372).

Vergilendirme açısından İbn Haldun’un temel prensibi düşük vergilendirme ve bu düşük vergilendirmenin üretimi ve ticareti artırmasına dayanmaktadır. Bu ise temelde liberal bir ekonomik anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu temel düsturun Keynesyen ekonomi modeline referans teşkil ettiği düşünülmektedir (Müslim, 2017: 165).

1.6.2. Sürekli yeni vergiler konması üretimi düşürür

Düşünüre göre devletin kamu harcamalarının ve idarecilerin lüks harcamalarının artması fakat buna karşılık bütçenin bu harcamaları karşılama noktasında yetersiz kalması idareyi daha önce öngörülmemiş yeni vergilerin konulmasına yöneltebilir. Bunun nedeni devlet organizmasının giderek büyümesi, bürokrasinin yeni ihtiyaçları, askeri teçhizat ihtiyacı olabilir. Nedeni fark etmeksizin ortaya çıkan bu para ihtiyacı dolayısıyla pazarda yapılan her alışverişten ya da şehirdeki bütün ticari mallardan belirli oranlarda vergiler alınır (Haldun, 2004a: 371).

İbn Haldun’a göre bu durum devletin son zamanlarının yaklaştığının bir göstergesidir. Abbasilerin ve Ubeydiyyin Devleti’nin son zamanlarında bunların çok sık görüldüğünü, öyle ki hac mevsiminde hacılardan bile vergi alındığını buna örnek olarak göstermiştir (Haldun, 2004a: 372).

1.6.3. Devletin tacirlik yapması ya da bazı tacirlere yakın olması vergi gelirlerini azaltır

İbn Haldun, devletin doğrudan bir tacir gibi ekonomik hayatın içerisinde olmaması ve kendisini hususi tacirlere yakın bir şekilde konumlandırılmaması gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu açıdan düşünürün vergi gelirlerinde meydana gelen eksiklikleri gidermek maksadıyla devletin kâr getirecek işlere bizzat dâhil olmasının ortaya çıkarabileceği zararların farkındadır. Bu nedenle devletin ekonomik hayata dâhil

olmasına karşı çıkmıştır. Bunun sebebi ise devletin bilfiil dâhil olduğu bir ekonomik sektör içerisinde bireysel tacirlerin devlet ile rekabete girmekten sakınacakları ya da devletin onları piyasanın altında işlemler yapmaya zorlaması nedeniyle ticaretten soğuyacakları için bu sektörde rekabetin azalması söz konusu olacaktır (Müslim, 2017: 163).

Bu durumu İbn Haldun şu şekilde açıklamıştır:

“Her şeyden önce çiftçiler ve tacirler hayvanların ve ticari mallarının alım satımı konusunda sıkıştırılıp zor durumda bırakılmış olur. Çünkü halkın sermayeleri birbirine denk veya yakındır. Bu yüzden birbirleriyle rekabetleri ve birbirlerini sıkıştırmaları da, sermayeleri ölçüsünde olduğu için bundan zarar görmezler. Ancak işin içine onlara göre sermayesi çok çok büyük olan hükümdar girince, neredeyse hiç kimse ihtiyaç duyduğu şeyleri elde edemez duruma düşer, kalpleri karamsarlık ve hüznün kaplar. Diğer taraftan hükümdar, kendisiyle rekabet edebilecek kimse olmadığı için, ürünleri çok düşük fiyatlara alabilir ve çok yüksek fiyatlara satabilir. Aynı şekilde devlet elde ettiği ipek, bal ve şeker gibi zirai ürünleri ve diğer ticari malları, ihtiyaçlarının zorlamasıyla, vaktinden önce piyasaya sürüp, tüccarlara ve çiftçilere, onların razı olmayacakları yüksek fiyatlarla satar. Bu mallar ölü bir şekilde ellerinde kalır, yaşamlarını ve kazançlarını sağladıkları ticareti yapamaz duruma gelirler. Bazen çok zor durumda kaldıkları için, bu malları çok düşük fiyatlarla zararına satarlar. Bir tacir ve çiftçi birkaç kez bu duruma düştüğünde sermayesini kaybedip iflas eder ” (Haldun, 2004a: 373-374).

Düşünüre göre rekabetin azalması toplum tarafından daha az üretim ve daha az ticaret ile sonuçlanacaktır. Ona göre doğal olarak ticaretin olmadığı yerde para kazanma oranları da düşecektir. Paranın olmadığı ya da az olduğu bir ekonomik alanda ise devletin vergilendirebileceği bir meta da olmayacak, devletin vergi gelirleri düşecektir. Bu açıdan İbn Haldun’un, devletin tacirler ile yakın ilişki kurmasının adaletsiz vergi yükleri ya da vergi imtiyazları geliştireceği gerekçesiyle eleştirdiği görülmüştür (Müslim, 2017: 163).

İbn Haldun’a göre devletin ticaret yoluyla elde ettiği gelir kamu harcamalarını karşılayacak bir boyuta ulaşmış olabilir. Bu mümkündür. Fakat bu durumda dâhi devletin diğer tacirleri piyasadan uzaklaştırmış olacağı için önemli miktarda vergi

gelirinden mahrum olacağı açıktır. Ayrıca bu durumun ikincil ama yıkıcı bazı sonuçları da bulunmaktadır. O da şudur ki devlet ticaret yaparak halkına rakip hale gelir. Bu ise toplumun devlete karşı olan itimadını sarsar ve sonucunda hem toplumun hem de devletin gerilemesine sebep olur (Haldun, 2004a: 374).

1.6.4. Bütçe adaleti ve ticaretin teşviki

Düşünür öyleyse devlet ya da hükümdar ne yapmalıdır diye sorgulamıştır. İbn Haldun'a göre bu sorunun cevabı şu şekildedir:

“(...)hükümdarın mal ve servetini çoğaltması ancak vergiler ile olur. Vergilerin artırılması ise ancak, insanların mallarında (mallarından vergi almak konusunda) adil davranmakla mümkün olur. Çünkü böylece insanlar servet elde etme ümidine sahip olurlar ve üretime yönelirler. Bu durumda ise hükümdarın vergi gelirleri büyük bir artış gösterir” (Haldun, 2004a: 375).

İbn Haldun hükümetin bu noktadaki görevi ticareti teşvik etmektir demiştir. Ancak böylece vergi gelirleri artabilir. Geniş bir iş alanı oluşturarak ve iş imkânları sağlayarak insanları eğer çalışırlarsa karşılığını alacaklarına inandırarak onları çok çalışmaya teşvik etmelidir. Düşünüre göre ekonominin ana lokomotifidir devlettir. Devlet ekonominin işler halde kalabilmesi için parayı üreten makinedir (Müslim, 2017: 162).

Devletin kamusal harcamalarını düzenli bir bütçe eliyle yürütmesi bir yönüyle canlı bir ekonomi de oluşturabilir. Çünkü bütçe kamu harcaması demektir ve kamunun harcama yapması pazara bir hareketlilik getirir. Devlet, hizmetlerini sunmak için gereken malzemeleri ticaret ile uğraşanlardan ve zanaatkârlardan temin edecektir. Öyleyse zenginlik hükümdar ve halk arasında bir döngü içerisinde kalır (Müslim, 2017: 163).

Düşünür vergilendirme, kamu finansmanını sağlamak ve bütçeye kaynak oluşturmak için gereklidir diye vurgulamıştır. Ona göre kamunun bütçe kullanımının uygunluğunun hükümdar ya da idare tarafından dikkatli bir şekilde denetlenmesi ve halkın parasının uygun yerlere harcandığından emin olunması gerekir. Kamunun parası, kamunun ihtiyaçlarına harcanmalıdır. Kamusal makamları işgal edenlerin lüks ihtiyaçları için bütçe kaynaklarının harcanması her şeyden önce bütçe dengesini bozacaktır (Müslim, 2017: 164).

İKİNCİ BÖLÜM

İBN HALDUN'UN EKONOMİYE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN BATILI DÜŞÜNÜRLERİN GÖRÜŞLERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

Bu başlık altında, İbn Haldun'un ekonomiye dair görüşlerinin batılı düşünürlerin konuya ilişkin görüşleri ile karşılaştırılması yapılacaktır. Bu başlık, bir sonraki bölümde ele alınacak olan vergilendirme konusunda yapılacak olan karşılaştırmaya bir temel teşkil etmesi bakımından önemlidir.

İbn Haldun'un ekonomi alanında ortaya attığı görüşlerin önemli bir kısmı ondan yüzyıllar sonra tekrar meşhur düşünürler tarafından ileri sürülmüştür. Örneğin işbölümü Adam Smith tarafından ileri sürülürken değer teorisi David Ricardo tarafından dillendirilmiştir. Keza emek-sömürü ilişkisi Marx tarafından dillendirilirken devletin ekonomiye müdahalesi konusunun hem Adam Smith hem de sonrasında Keynes tarafından tekrar gündeme getirilmesi söz konusudur. İbn Haldun'un önemini ortaya çıkaran temel husus tüm bu konuları bu isimlerden yüzyıllar önce zaten dile getirip değerlendirmesi olarak ifade edilebilir (Falay, 1978: 60).

2.1. Adam Smith, Emek ve İş Bölümü ve İbn Haldun

2.1.1. Adam Smith'in Teorisinin Temeli

17. ve 18 yüzyılda merkantilizm tüm Avrupa ülkeleri tarafından tatbik edilmiştir. Bu durum, bir ulusun refahını arttırmak için, feodalizmin gerilemesi boyunca uygulanagelmiş olan bir ekonomi pratiği olarak karşımıza çıkmıştır. Bu manada sıkı bir hükümet kontrolü, tüm ekonomi üzerinde belirleyici olarak görülmüştür. Dolayısıyla devletin ticaret konusunda sıkı gözetimi söz konusu olmuştur. Buna rağmen 18. yüzyılın bitmesinden evvel, belirli formlarda olmak üzere, ekonomide kredi unsurları ortaya çıkmıştır. Bu durum külçe altın ve paranın önemini azaltan bir unsur olarak belirmiştir ki her ikisi de merkantilizmin odağında yer almıştır (McConnell, 1943: 88).

1700 civarında, bırakınız yapşınlar laissez-faire anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu anlayışa göre refah en iyi şekilde ekonomik konularda hükümetin denetiminin gevşetilmesini

gerektirmiştir. İngiltere’de, iki düşünür, Adam Smith ve David Hume bırakınız yapınlar görüşünü ileri sürerek bu konuda öncü olmuşlardır. Örneğin Hume (1752: 8) üretim yapanların, büyük miktarlardaki paranın aksine, bir ülkenin en büyük varlığı olduğunu dile getirmiştir. Ona göre dış ticaret değerlendirilebilir zira ticaret, bir ulusa daha fazla çeşitli işleri kullanma fırsatı sunabilir.

Hume’un görüşleri yakın arkadaşı olan Adam Smith tarafından gölgelenmiştir. Zira kendisi ekonomi alanına ilişkin tüm zamanların en önemli eserlerinden biri olan *Ulusların Zenginliği* isimli kitabı kaleme almıştır ki bu düşünce 18. yüzyılın ekonomi düşüncesini sentezleme vazifesi görmüştür (McConnell, 1943: 89).

Adam Smith, Glasgow ve Oxford üniversitelerinde çalışmıştır. Genel itibarıyla modern ekonominin kurucusu olarak telakki edilmiştir. Kendisi emeğin değerini ana kaynağı olduğuna inanmıştır. Ona göre iş bölümü üretkenliği arttırmaktadır. İş bölümünü ortaya koyan bu belirleme işçi ücretleri ve makineler için ödeme yapmak amacıyla daha fazla sermayeyi gerektirmektedir (McConnell, 1943: 90).

2.1.2. Görünmez El

Adam Smith, *Ulusların Zenginliği* isimli eserinde, özgürlük ve düzen arasındaki ilişkiyi ele alan siyasal bir ekonomik perspektif geliştirmiştir. Düşünür ekonomik süreçleri incelemiş ve İngiltere’nin merkantilist anlayışının serbest ticaret üzerinde sınır koyduğunu iddia etmiştir (Smith, 1976a: 83).

Smith’e göre insanlar özgül menfaatleri ile hareket eder. Sanılanın aksine bu durum düzen ve ilerlemeyi sağlar. İnsanlar, parayı elde etmek ve biriktirmek için, başkalarının satın almak isteyecekleri şeyler üretmektedir. Ne zaman ki alıcılar ve satıcılar bir pazar ortamında bir araya gelirler, işte o zaman bir üretim şablonu ortaya çıkar. Bu şablon ise insanlar arasında toplumsal bir uyum meydana getirir. Tüm bunlar görünmez bir el tarafından icra edilir. Bu görünmez el iddiası, Adam Smith’in icadıdır (Smith, 1976a: 84).

Düşünüre göre görünmez el, piyasadır. Piyasa kendini idare eder fakat devlet bu piyasayı idare edemez; buna kabiliyeti yoktur. Pazar tacirleri, üreticileri ve toprak sahiplerini zenginleştirir fakat piyasa işçi sınıfını zenginleştirmez. Bu manada tacirler ve toprak sahipleri kendi birikimleri ile en azından iki yıl yaşayabilir fakat işçiler zaten aylık ücretleri ile geçinmek zorunda olduklarından ödeme olmaksızın bir ay

yaşayamazlar. Bu durumu Smith, ustalar sayıca az olduklarından çok daha kolay bir suretle bir araya gelebilirler ve yasa bunun yanında, bu bir araya gelişlere imkân tanır ya da en azından yasaklamaz, oysaki aynı yasa işçilerin bir araya gelişini yasaklar diyerek ifade etmiştir (Smith, 1976a: 85).

Smith'e göre böylelikle tacirler ve üreticiler işçiler karşısında bir avantaja sahiptir. Ücretler düşüktür ve ailelerinin geçimini idame ettirmek bakımından zar zor yeterlidir. Düşünür, bu manada liberal ekonominin ne ürettiğinin farkındadır. İşçiler uzun süre asgari ücretle hayatlarını idame ettiremez. Ona göre bir insan her zaman kendi çalışmasıyla yaşamak mecburiyetindedir. Öyleyse ücreti de bunu sağlayacak derecede olmalıdır (Smith, 1976a: 86).

2.1.3. Devletin Asgari Rolü

Smith üretimin büyümesinin nihayetinde işçi sınıfının ücretlerinde bir artışı tetikleyeceği konusunda ümide sahip olsa da gerçekte durum tam olarak bu şekilde cereyan etmez. Modern bir iktisatçı olan Galbraight bu konuya şüpheyle yaklaşmıştır. Yazar, kitlelerin gelirlerinin nihayetinde asgari ücretin üzerine çıkamadığı görüşünün Marksistler ve diğerleri tarafından savunulduğuna dikkat çekmiştir (Galbraight, 1958: 32). Bu manada yazar, Smith'in yalnızca meşhur eserini incelemiş fakat ondan öncekileri göz ardı etmiştir.

Smith, işçi sınıfının asgari bir yaşam standardı içinde yaşamaya mahkum edildiğini kabul etmiştir. Fakat düşünüre göre bu durum feodal düzende serflerin içinde bulunduğu durumdan daha iyidir. Zira serflerin özgürlükleri dahi bulunmamaktadır. Ticari iktisat bağlamında, işçiler en azından kendi asgari ihtiyaçlarını karşılamak bakımından kabiliyete sahip olmalıdır (Karışman, 2010: 334).

Düşünüre göre bu durum, hükümeti tamamen dışlamaz. Ona göre siyasi ekonomiden ekonominin kendi alanına geçişin sağlanabilmesi için devlete ihtiyaç vardır. Bu durum istikrarlı bir hükümeti gerektirir. Zira hükümet sermaye sahiplerini fakirlerin öfkesinden korumalıdır ve asgari bir müdahale yoluyla özgür ticaretin devamlı olduğundan emin olmalıdır. Smith'e göre bu durum, sermaye sahiplerinin verimliliklerinin, fakirlerin istihdam edilmesi suretiyle olacağı sonucuna bizi götürür demiştir (Karışman, 2010: 335).

Düşünür, bırakınız yapsınlar anlayışını benimsemiştir. Bu anlayıştaki bir kapitalizme göre serbest piyasanın, hükümet tarafından sınırlandırılmamış, dümeninde insanın kişisel çıkarlarının olduğu bir piyasa arzular. Sadece bu iktisadi anlayışın düzenli bir toplum üretir. O halde devlet neden ekonomiye müdahale etmemelidir? Çünkü devletler israfçı, kabiliyetsiz ve sorumsuzdur. O halde devleti ekonominin işleyişinde asgari bir noktada tutmak gerekir. Bu durumda siyasi alan ve özel alanın farklılaşır. Smith'e göre bunlar bağımsız olduğu ölçüde ekonomi kendi işleyişini bulabilir (Karışman, 2010: 336).

2.1.4. İşbölümü

Lavezzi'ye göre (2001: 3) Smith, kendi iktisadi tahayyülünü, işbölümü üzerine kurmuştur. Smith'e göre işbölümü, işçinin belirli bir alanda ihtisas ve kabiliyet sahibi olması sonucunu üretir. Aynı zamanda bu sayede işçi, işinden arta kalan vaktini çeşitli aktiviteler arasında bölebilir. Bu artık zaman dolayısıyla işçi, kendi işini kolaylaştırabilecek aletler, teknolojiler üretecek vakit bulabilir. Smith bir işçinin yalnızca bir işe tahsis edilmesini kastetmemiştir. Buna mukabil bir işçiye bir iş konusunda makineleri gözlemlemek gibi daha büyük bir sorumluluk izafe edildiğini vurgulamıştır (Smith, 1976b: 14).

Smith, insanların kişisel çıkarlarının peşinden gittiğine inanmıştır. Fakat insan, tarihi tecrübelerle sabit olduğu üzere, kişisel çıkarlarının ancak diğerleri ile işbirliği yapmak suretiyle elde edilebileceğinin farkındadır. Bunu bilse de bilmese de, insanlar toplumun en alt tabakalarına dahi bu amacını gerçekleştirmek içgüdüleri ile yardımlarda bulunmuştur. İşte bu yardım dahi görünmez el vasıtasıyla teşvik edilir. Smith, bunun ilahi bir yönlendirme olduğunu iddia etmemiştir. Fakat doğayı bu şekilde tasarlayan kadir-i mutlak yaratıcı insana bu güdüyü bahşetmiştir diye belirtmiştir (Otteson, 2002: 243).

Düşünür pazar ekonomisinin işçi sınıfının refahını sağlamayacağını farkındadır. Buna karşın en azından bu durum onlar açısından bir iş kaynağıdır. Bu durum Smith'e göre:

“Her ulusun her yıl yaptığı işler, kökeni itibarıyla o yıl tükettikleri ve yaşamları için uygun ve zaruri olan her şeyi tedarik eden ve her zaman ya bu

işin derhal ürettiği ya da bu üretimin başka ulustan satın alınmasından oluşan bir kaynaktır” bu şekildedir (Smith, 1976a: 1).

Düşünre göre serbest ticaret, işi teşvik eder ve aynı zamanda bir ülkenin kendi sınırlarının ötesinde de pazarlanması için üretim yapar. Böylece refah artışı için potansiyel üretir. Stoklarda bulunan ürünler derhal kullanım için bulunabileceği gibi sermaye oluşturan ilave gelir sağlamak için de ayrılabilir. Dolayısıyla serbest piyasa, toplumun en alt tabakalarına kadar yayılan evrensel bir zenginliği de bu sayede üretmiş olur diye belirtmiştir. Diğer yandan bu durum fakirler için faydalanılacak ilave unsurlar da üretir. Bunları Smith şu şekilde izah etmiştir:

“Hiçbir toplum, fakir ve çaresiz kitlelerini de oluşturan kısmının gelişmesinden ya da mutluluğundan emin olamaz. Halkın tüm kısmını yediren, giydiren ve donatanlar, kendi işleri dolayısıyla uygun bir şekilde beslenmek, giyinmek ve donanmak için, kendi emeğiyle ürettiği maldan pay sahibi olmalıdır” (Smith, 1976a: 36).

Smith’e göre bu durum yalnızca işçilerin daha saygın ücretler elde etmesi için önemli değildir. Aynı zamanda işçilerin daha sağlıklı bedenleri olsun ki daha fazla verimli olabilsinler ve böylece kendi maddi şartlarını da buna uygun suretle geliştirebilsinler diye gereklidir (Smith, 1976a: 49). Dolayısıyla kişisel çıkarların takibi ekonomik eylemlerin de dümenini şekillendiriyor olur. Keza buradan hareketle düşünür şunları söylemiştir:

“Kasabın, biracının ya da fırıncının kendi merhametine istinaden onlardan akşam yemeği bekliyor değiliz, aksine onların bundan kişisel çıkarları bulunmaktadır. Onların insani yönlerini değil onların kendilerine olan sevgilerini vurgulamaktayız ve asla bizim ihtiyaçlarımızdan değil onların çıkarlarından bahsetmekteyiz” (Smith, 1976a: 2).

Düşünürün ifadesiyle böylece yalnızca dilenciler başkasının merhametine ve dayanışma ruhuna bağlı olarak iş görmeye devam eder. Zanaatkârlar bilir ki insanlar kendi menfaatleri ile hareket etmektedir ve eğer onlara faydalanabilecekleri bir şeyler sunarsa bu durumda onlara bunu satabilir. Smith bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

“O genelde, gerçekten de, ne kamu menfaatinin sağlanmasını amaç edinir ne de onu ilerletmek konusunda fazlaca bilgi sahibidir. Endüstrinin iç gelişimini desteklemeyi tercih etmek suretiyle, yalnızca kendi güvenliğini sağlamayı

amaçlar ve bu endüstriyi ve üretiminin en büyük değerinde olabileceği şekilde bu endüstriyi yönlendirmek suretiyle yalnızca kendi kazancını amaç edinir ve o, diğer pek çok durumda yaptığı gibi, bu durumda da, kendi niyet etmediği bir hedefi ilerletmesi için görünmez bir el tarafından yönlendirilir” (Smith, 1976a: 456).

2.1.4.1. Kişisel Çıkar

Önceki başlıkta görüldüğü üzere Smith, eserinde bireyin kişisel çıkarları fikrine odaklanır. Fakat 1759 tarihli Ahlaki Hassasiyetler Teorisi isimli eserde kaleme alınan sempati kavramıyla bunu nasıl bağdaştırmak gerekir? Otteson’a göre (2002: 7) bunun yolunu şu şekilde ifade etmek mümkündür:

“Böylece Smith’in (Ahlaki Hassasiyetler Teorisi) ve (Ulusların Zenginliği) eserinde tanımladığı insanlar temel olarak tutarsız doğalarının temelinde çalışmaktan uzak, tek ve tutarlı bir doğanın incelemesine birlikte katılırlar ki bu doğa karşılıklı sempati ve daha iyi bir yaşam şartına sahip olma arzusunun doğasını yansıtır. (Ahlaki Hassasiyetler Teorisi) eserinde, Smith, karşılıklı sempati arzusuna ve onun yol açtığı ve ahlakiliğin genel kuralları olarak adlandırılan istemsiz düzene odaklanır; (Ulusların Zenginliği) eserinde ise, daha iyi koşullarda yaşama ve onun yol açtığı ve ekonomik pazarlar olarak adlandırılan istemsiz düzene odaklanır” (Otteson, 2002: 7).

Düşünür zorunlulukların ve hayatın bazı uygunluklarının önemini kabul etmiştir. Buna mukabil lüks tüketimin ekseriyeti genelde ederlerine kıyasla daha sorunlu bir alanı teşkil ederler ve iyiliklerinden çok zararları vardır (Smith, 1976a: 421). Lüks tüketim, birilerini bazı hafif sorunlardan koruyabilir fakat genelde bu kimseyi öncekinden daha fazla anksiyeteye, korku ve üzüntüye, felaketlere, tehlikeye ve ölüme sürükler (Smith, 1976b: 183).

Smith’in teorisinde, fakir insanlar daha iyi yaşam koşullarında yaşamak ve toplumsal tabakalaşmada üst sıralara yükselebilmek için yollar ararlar. Fakat düşünürün materyalist dizilim karşıtlığı, fakir insanların sosyal tabakalarda tırmanma çabasının nafîle olduğunu ifade etmiştir. Bu durum toplumsal bir yabancılaşma üretir. Bu yabancılaşma hissiyatı işçinin kendisini ait hissettiği köylerin karakteristiğidir fakat içinde bulunduğu şehrin karanlığına ve belirsizliğine batmış vaziyettedir ki bu durum

kendisini terk edilmiş hissetmesine ve kötülöklere açık hale gelmesine neden olur (Smith, 1976b: 795).

Wight (2005: 71), kişisel çıkar kavramı dolayısıyla, 20. yüzyılın çoğu iktisatçısının Smith'in açgözlölüğe bir haysiyet kazandıran filozof olarak nitelendirdiğini ifade etmiştir. Smith'e göre zira bu sayede ekonomi etkinlik kazanır. Buna mukabil Wight'e göre bu değerlendirme, Smith'i hatalı bir şekilde değerlendirmek anlamına gelmektedir. Smith insanları homo economicus olarak görür. Bu durum kaçınılmaz olarak onların toplumsallığını gerektirir. Smith'in sisteminde insan doğasına yönelik sempati bencillik üretmez. Yalnızca ekonomik ilişkiler bakımından kendi çıkarlarını gözetmelerini sağlar (Wight, 2005: 72)

2.1.5. Emeğin Nitelikli Hale Gelmesi

Toplumsal açıdan refahı sağlayabilmek için, Smith'e göre emeğin nitelikli hale getirilmesi gerekmektedir. Toplumsal anlamda Smith, işbölümünü önemsemiştir. Bunun nedeni, işbölümünün uzmanlaşma getirmesi ve artık ürünlerin ortaya çıkmasıdır. Bu artık ürün dolayısıyla toplumun gereksinimlerini tatmin etmek kolay hale gelecektir. Sonrasında ise mal fazlası dolayısıyla dış ticaret gerçekleşebilecektir. Bunun için emeği nitelikli hale getirmek gerekir. Emeği nitelikli hale getirmek için başlangıçta ücret artışları teşvik edicidir. Ücretler ilk etapta olması gerekenden hızlı artar. Düşünür ekonominin olgunlaşması sağlandığında artık ücret artışları da yavaşlar ve hatta nüfus artışına bağlı olarak yavaşlamaya dahi başlayabilir (Özden, 2014: 24; Aydın, 2016: 123).

Smith'e göre işbölümü emeği nitelikli hale getirir. Bu nitelik dolayısıyla artık değer üretilir ve bunlar pazarın büyümesine ve sermayenin artmasına temel teşkil eder. Düşünür, bu nedenle emek arzının nitelikli hale gelmesi, üretimin belirli bir alanı ile sınırlı kalmış olsa bile bu durum verimlilikte artışı meydana getireceğinden zamandan tasarruf edilmesini de sağlayacaktır demiştir (Mohamed, 2016: 191).

Düşünüre göre eğer bir üretim alanında işbölümü maksimum seviyesine ulaşırsa bu durumda toplumun durağan görünümü değişecek, ülkede refahın ve zenginliğin artışının gözlemlenebilecektir. Dolayısıyla işbirliğinin artmış olmasının iş imkânlarında bir artışı beraberinde getirebileceğinden bahsedilebilir (Özsoy, 2010: 232).

Kısmen fizyokratlardan etkilenen Smith, tarım topraklarının şehir nüfusunun hayatını idame ettirmesi için gerekli olan araçları tedarik ettiğini ileri sürmüştür. Ona göre kent nüfusu da köylü nüfusu için fayda sağlayan mal ve ürünleri üreterek mukabelede bulunur. Her iki tarafın da kazancı karşılıklıdır ve bu noktada iş bölümünün önemi kendisini bir kez daha gösterir (Smith, 1976b: 183).

Düşünür iş bölümü dolayısıyla düğmelerin nasıl üretildiğini canlı bir şekilde tanımlamıştır. Sıradan bir işçi kendi imkânlarıyla günde bir tane düğme üretir. Fakat eğer bu işin yapılması için gerekli olan her alanda uzmanlık sahibi insanlar istihdam edilse bu durumda bir gün içinde bu uzman işçiler bir günde çok daha seri ve nicelik anlamında yetkin düğme üretmek mümkündür. Diğer yandan, bu fabrikalar, işçilerin sürekli aynı işi yaptıkları için sorunlar yaşanmasına ve tatminsizliklere neden olmuştur. Smith bu durumun işçinin entelektüel gerilemesine neden olacağını farkındadır. Bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

“İş bölümündeki, emeğiyle yaşayan insanların açık ara büyük bir kısmının istihdamındaki artış, sıklıkla bir ya da iki basit işi yerine getirmeye hasredilir... Tüm yaşamı boyunca bu basit işleri tüm hayatı boyunca yerine getiren insan, muhtemelen sürekli aynı işleri yapmanın etkisiyle, zihnini çalıştırma ya da yaptığı işin zorluklarını ortadan kaldırmak konusunda bir icat bularak onu çalıştırma imkânı yakalayamaz. Doğal olarak bu kabiliyetini zamanla kaybeder ve genellikle bir insanın olabileceği kadar aptal ve cahil bir hale bürünür. Zihninin uyuşukluğu onu yalnızca herhangi rasyonel bir sohbetten zevk almak ya da buna katlanmak kabiliyetinden mahrum bırakmaz aynı zamanda kibar, asil veya hassasiyetleri de göz önüne alamaz. Sonuç olarak özel hayatının sıradan görevleri hakkında dahi adil bir muhakeme kuramaz hale gelir” (Smith, 1976b: 185).

2.1.6. Sermaye ve Gelir

Smith'in teorisinde sermaye gelir ile ilişkilidir. Sermayede meydana gelen değişim ülkenin çalışma hızını, verimli işgücünü ve zenginliğini, emek faktörünün gerçekleştirdiği miktarın takas oranını etkileyecektir (Karışman, 2010: 325).

Düşünür bir ülkenin refahının biriktirdiği sermaye ile ilişkili olduğuna dikkat çekmiştir. Ona göre kapitalistler, işçiler ve toprak sahipleri bu refahın unsurlarıdır.

Sermayenin birikebilmesi için öncü rol kapitalistlerdedir. Bu grup kâr elde eder ve birikimi yapacak olan da bu kârdır. Öyleyse sermaye ve kâr meselesi ilgili ülkenin temel kaynağıdır ve düşünür bunu önemsemiştir. O halde değerli madenlere sahip olmak ile refah arasında doğrudan bir ilişki bulunmamaktadır. Önemli olan nitelikli emeğe sahip olmaktır (Doğan, 2011: 43).

Smith, modern anlamda eğitimin işçilerin ve genel olarak toplumun nitelikli hale gelmesinde faydalı bir araç olduğunu ifade etmiştir. Düşünür, üretim miktarını arttırabilmek için öncelikle işbölümü ve uzmanlaşma şart ise bunu sağlamak için de insan sermayesinin kabiliyetlerinin arttırılması için onları bu konuda eğitmek gerekir demiştir (Günsoy ve Erden, 2018: 128).

Bugün dahi, işgücünün niteliği ve ekonomik performans arasında bir ilişki olduğu kabul edilmektedir. Verimlilik ve ürün hazırlama kabiliyeti bakımından nitelikli işgücü bir şarttır. Dolayısıyla eğitim üretim aşamasının temelinde yer alır. Öztürk'e göre (2008: 28) bireysel tavır ve davranışların şekillenmesi bağlamında toplumsal ve politik açıdan da eğitimin önemli bir konumda olduğundan bahsetmek gerekir.

2.1.7. Adam Smith ve İbn Haldun

Bu başlık altında İbn Haldun'un görüşlerinin Adam Smith'in görüşleri ile olan benzerlikleri ve farklılıkları ele alınacaktır.

İbn Haldun ve Adam Smith arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Öncelikle düşünürlerin aralarında 4 asırlık bir zaman farkı vardır. Ayrıca İbn Haldun Mağrip bölgesinde yaşamış iken Adam Smith İskoçya'da yaşamıştır. İbn Haldun'un eserinde yer alan iktisadi konulara ilişkin değerlendirmeleri bir görüş olarak ele alınabilirken Adam Smith'in görüşleri bir analiz olarak değerlendirilmektedir. İbn Haldun'un yaşadığı dönemde analiz yönteminin kullanılmadığı da hesaba katıldığında düşünürün kolaylıkla bir iktisatçı unvanını elde edebileceği ifade edilebilir (Özel, 2006: 5).

Smith, Ulusların Zenginliği isimli eserinde, merkantilizmi reddederken bir ülkedeki zenginliği temelde üretkenlik derecesi ve bununla üretken emek miktarının çarpılması olarak belirlemiştir. Dolayısıyla ülke ne kadar rekabetçi ise o kadar üstündür demiştir. Bu rekabetçiliğin ise ilgili ülkedeki yenilik yapma istidadı ve teknik aletlerin geliştirilmesi kabiliyeti olarak değerlendirilebileceğini vurgulamıştır. İbn Haldun da iş bölümüne işaret eden bir iktisatçı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu manada onun

nazarında işbölümü ekonomik verimliliğin sağlanması bakımından önemli olduğu gibi bir beraberlik ve işbirliği yaratması bakımından da önemli görülmüştür (Özaydın, Arslan ve Bayar, 2021: 45).

İbn Haldun'a göre marangozlukta usta olan bir kimse, keresteyi önce küçük parçalara böler ve böylece tahtaya şekli verir. Sonrasında ise bunları isteği doğrultusunda birleştirir. Düşünür, insanların geçinmek istediğinden ve bunun için toplumsal yaşamın dayanışmayı gerekli kıldığından dolayı birbirine yardım edeceğini vurgulamıştır. Böylelikle üretimin ortaya çıkacağını söylemiştir. Bu üretim ise, herkes kendi uzmanlık alanına giren metayı ürettiğinden bir zaman sonra üretim fazlası ortaya çıkarır ve refah oluşur diye belirtmiştir (Özaydın, Arslan ve Bayar, 2021: 46).

Adam Smith işgücü verimliliğinin artırılmasının işbölümüne bağlı olduğunu ve işbölümü ve uzmanlaşmanın gelişmemiş ve gelişmiş memleketlerdeki farkın kaynağını oluşturduğunu belirtmiştir. İşbölümünün önemini, Smith'den yaklaşık 400 sene önce büyük İslam düşünürü İbn Haldun vurgulamıştır. (Abdullahi ve Salawi, 2012: 28; Mohammed, 2016: 27). İşbölümü konusunda İbn Haldun'un yaptığı katkıların görmezden gelinmesi ekonomi ilmi bakımından mühim bir noksanlıktır (Bocutoğlu, 2015: 11).

İbn Haldun'a göre Allah insanı toplum içinde yaşayacak biçimde yaratmıştır. Toplumsal yaşam işbölümüyle başlamaktadır. Düşünür işbirliğini buğday üretimiyle, Adam Smith ise toplu iğne örneğiyle izah etmiştir. Her iki yazardan daha önce Gazali işbölümünü belirtirken iğne ve buğday imalatı misalinden yararlanmıştır. Gazali'ye göre ekmek imali için çiftçinin toprağı hazırladığını, işlediğini, sürmek için öküz ve pulluk sağladığını, toprağı suladığını, otları ayıkladığını, mahsulü hasat edip tahılı temizlediğini ve sonra değirmende öğüttüğünü vurgulamıştır. Bir somun ekmek imal edebilmek için birçok kişinin çalışıp işbölümü yapmasının lazım geldiğini ifade etmiştir (Bocutoğlu, 2015: 12)

Bir iğne imali için bile 25 değişik işlem yapıldığını Gazali çalışmasında belirtmiştir. Haldun ve Smith'in çalışmalarında, Gazali'nin buğday ve iğne imalatı misallerini yinelemeleri hayret uyandırıcıdır (Bocutoğlu, 2015: 14). İşbölümü çevresinde asabiyet kuramını oluşturması Haldun'un Gazali'den bu konudaki farkıdır (Mohammed, 2016: 29). Smith'in eserini kaleme aldığı devirde Gazali'nin yapıtları İngilizceye tercüme

edilmiştir ve Smith'in Gazali'den etkilendiği de bilinmektedir (Çöpoğlu ve Kuran, 2019: 140).

İbn Haldun'a göre insanlar buğday imal ederken öğütme, yoğurulma ve pişirme işlemleri gerçekleştirilmelidir. Ayrıca bu üç işlemin yapılması yani buğday imal etmek için de lazım gelen edevatları demirci, marangoz ve çömlekçinin imal etmesi lazımdır. Buğday tane halinde üretilse bile ekilmesi, biçilmesi, dövülmesi ve bu işlemlerin yapılması için tarım aletlerine gereksinim vardır. Kişi kendi başına bu işleri yapamaz. Buğday imalatı için 6 ila 10 kişi arasında insanın birbiri ile işbirliği yapmasının lazım olduğu kanısı vardır. İnsanlar arasında gerçekleştirilecek işbirliği tüm toplumun gereksinimlerini karşılamaktadır, hatta gereksinimlerinden hayli çoğunu imal etmelerine sebebiyet vermektedir (Haldun, 2021: 77, 534).

Adam Smith, toplu iğne imalatında 18 değişik işlemin olduğunu ve kişilerin bu işlemler için işbölümü yapmaları halinde verimliliklerinin bir hayli fazlaştığını ifade etmiştir (Smith, 2006: 7-8).

İş bölümünün önemini vurgularken büyük İslam düşünürü İbn Haldun'un yararlandığı bir diğer örnek ise devasa anıtsal yapıtların mimarisidir. Ad Kavminin binaları ya da Mısır piramitleri, oradaki ahalinin çok büyük ya da kuvvetli olduğundan dolayı yapılmamıştır. Kuvvetli bir devlet, değişik mıntikalardan iş yapacak emekçiyi bir araya getirmiş ve bu işçilerin ortak çalışma gerçekleştirmesini temin etmiştir. Ayrıca vinç ve makineler imal eden mühendisler de tedarik edilmiştir. Dolayısıyla devasa mimariler, yapılar emekçilerin işbölümü ve konusunda yetkinleşen mühendisler sebebiyle meydana gelmiştir (Haldun, 2021: 511-512). Yalnızca kuvvetli ve büyük devletler bu mimari eserlerin yapılabilmesi için lazım gelen yöntem ve işbölümü beraberliğini oluşturabilir (Haldun, 2021: 509).

İbn Haldun'a göre kişiler sadece mecburi gereksinimlerini tedarik etmeyi istedikleri için bedevi umranda işbirliği düşük seviyededir. Fakat bir dönem sonra bedevi umran başkalaşır ve yerine mahsul fazlası meydana getirecek şekilde ekonomiye malik işbölümünün ağırlıkta olduğu hadari umran gelir (Haldun, 2021: 185). Gürkan (2013: 9) düşünürün hadari umranındaki ekonomi modelinin işbölümüne dayalı kapitalist pazar ekonomisi olduğunu vurgulamıştır. Benzer şekilde gelişmemiş ile gelişmiş toplumlardaki farkın işbölümüne dayalı üretim yapısında olduğunu klasik ekonominin kurucu babası sayılan Adam Smith ifade etmiştir (Smith, 2006: 8-9).

Bundan dolayı Smith ve Haldun ilerlemiş topluluklarda imalatın işbölümüne bağlı olduğu hususunda aynı görüştedir. Her iki düşünür de piyasa genişledikçe işbölümünün artacağını belirtmiştir. İşbölümünün şehirlerde daha ileri olduğu yönünde Smith ile Haldun'un fikirleri şaşırtıcı biçimde benzerlik göstermiştir. İşbölümünün nedeni hususunda Haldun asabiyeti görmüşken, Smith ise şahsi menfaatleri görmüştür (Mohammed, 2016: 40-41).

İbn Haldun ve Adam Smith'in görüşleri emek üzerinden karşılaştırılabilir. İbn Haldun'un ekonomi bilimine katkılarında biri de emeğin değerine ilişkin bir bakış açısı kazandırmasıdır. Düşünür, Smith ve Ricardo'dan önce emek kuramını ileri sürmüştür. İbn Haldun'a göre işçiler de insandır. Üretim eyleminin amacı da ihtiyaçları karşılamaktır. Bunların tamamı artık bir değer üretmesidir ki nihayetinde ülkeye refahı getirecek olan da bu artık değerdir. Bir üretim ürününün fiyatı ücret, kâr ve verginin bir araya gelmesi ile oluşmaktadır. Bu manada ücreti bir üretimin değeri olarak değerlendirmiştir (Whitaker, 2001: 24).

İbn Haldun'a göre bir üretimin değeri, emeğin miktarına eşittir. Emeğin fiyatı bir nesnenin bedelinin temelidir. Bir malın satış fiyatı ise yasal talep ve tedarik ile belirlenir diyerek görüşlerini vurgulamıştır. (Whitaker, 2001: 25). Düşünür, bir kazancın meşru yani İslam'a göre helal olması için gayret sarf edilmesinin lazım geldiğini vurgulamıştır ki bu da İslamiyet'in kurallarından biridir (Haldun, 2021: 564; Özkılıç, 2006: 7).

Adam Smith ise emeği işbölümü ile birlikte ele almıştır. İşbölümü uzmanlaşma ve niceliksel olarak daha fazla ürünün üretilmesini netice verir. Gelişmiş toplumda ise emek artık bir malın değerini belirlemede büyük bir etki sahibi değildir zira makineleşme ortaya çıkmıştır demiştir (Whitaker, 2001: 26). Smith, İbn Haldun'dan farklı olarak, bir malın değerinin emek ile belirlenmediğini, nesnenin nadirliği ve sahibinin ondan tatmin olma seviyesine göre değer ortaya çıktığını savunmuştur. Smith, bir malın satılması bakımından daha küçük bir sermayenin daha avantajlı olabileceğine işaret etmiştir (İbrahim, İsmail ve Sumandar, 2019: 3).

İbn Haldun'un, mikro-ekonomik ve makro-ekonomik bağlamında görüşlerini ayırmamıştır. Düşünürü göre kârın ve pazar fiyatlarının mikro-ekonomik olarak, sermaye birikiminin ise makro-ekonomik olarak ele alınması gerektiği açıktır. İbn Haldun, öncelikle mikro-ekonomiye yönelen Adam Smith'in görüşleri

düşünüldüğünde siyasi ekonominin şekillenmesi bakımından ondan ayrılır. Ayrıca iş bölümü hem Adam Smith hem de İbn Haldun tarafından değilinen bir konu olarak karşımıza çıkmasına karşın İbn Haldun tarafından ele alınan iş bölümü ve verimlilik hususu Adam Smith'inkinden farklıdır (Choudry, 2016: 26).

Diğer yandan Adam Smith ve İbn Haldun arasında önemli benzerlikler kurmak da mümkündür. Bu durumun Smithyen ekonomistlerin ceteris paribus kısmi dengesi bakış açısıyla ele alınabilir. Hem Haldun hem de Smith, insan bilinci bağlamında, pazardaki takas sürecinin etik sürecini ve malları merkezine almıştır. Smithçi ekonomi, ihtiyaçlar ekonomisinin takasçı işleyişine daha yakın durmaktadır. Diğer yandan Haldun tarafından ileri sürülen görüşler değerlendirildiğinde de zorunlu olarak bu duruma karşı durmamıştır. Bunun tek istisnası, vurgunculuğa dayalı tüketim sınıfının kışkırtmacı davranışlarıdır (Choudry, 2016: 27).

İhtiyaç ekonomisinin etik doğası Smith tarafından görünmez el prensibi olarak formülize edilmiş ve desteklenmiştir. Hem İbn Haldun hem de Adam Smith medeniyetin ve neo liberal bir konuma ulaşabilmek için özgürlüğün âli değerini keşfetmiş görünmektedir. Smith'in özgürlüğün etik değerini doğal özgürlükler yasası gibi değerlendirmiştir. Düşünün, özgürlüğün hem doğal olması hem de sosyal düzen ile ilişkili olmasına dayalı özgürlük kavramı tüm etik yasaların bilimsel bir şekilde ele alınması gibi önemli bir mesajı da ihtiva etmektedir. Bu aynı zamanda siyasal ekonomiyi de içine alan bir kapsamı oluşturmaktadır (Chodry, 2016: 28).

Smith'in, görünmez elin sessiz bir şekilde işlemlerini betimlemesi gibi, İbn Haldun'un ilahi yasa tarafından etkilenen etik değerler kavramsallaştırması önemlidir. Ahlak yasası dışsal olarak davet edilir fakat evrimsel olarak insanlar tarafından öğrenilmez. İlahi yasanın içe dönük olarak işlemesi ile ilgili bu ihmalin iki siyasal-ekonomik dünya görüşleri ile ilgili safi bir liberal bakış açısı sunması önem arz etmektedir. Bu açıdan ahlaki bağımsızlık temasının Kant tarafından ortaya konulan antinomin heteronom karakteristiği ile ilişkili görünmektedir (Choudry, 2016: 29).

2.2. Ricardo'nun Ekonomik Görüşleri ve İbn Haldun

2.2.1. Ricardo'nun Emek-Değer Teorisi

Ricardo, Smith tarafından ileri sürülen ve emeği konu edinen görüşlerini geliştirmeye çalışmıştır. Ricardo'nun fikirlerinin esasen Smith'i takip etmek ve onun yanlışlarını

düzeltilmek üzerine olduğunun söylenebilir. Temelde Smith'in görüşlerini kendisine rehber olarak alan Ricardo'nun, Smith'i Smith'e karşı savunan bir durumda olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. Söz konusu husus Ricardo'yu klasik iktisat anlayışı çerçevesinde önemli bir konuma yerleştirmiştir. Zira görüşleri kendi içerisinde bir tutarlılık arz etmektedir (Savran, 1997: 8).

Ricardo görüşleri bağlamında emek-değer teorisinin kurucusudur. Ricardo'nun ileri sürdüğü değer teorisi, yine kendi tarafından savunulan azalan verim yasası ve rant kuramı ile bağıntılı görülmektedir (Barber, 2007: 101).

Ricardo'nun bakış açısına göre Smith tarafından ileri sürülen büyüme ve dağıtım bağlamındaki münasebetler izah açısından yetersizdir. Ricardo'ya göre Smith yalnızca kapitalist toplumlarda büyümenin ne şekilde olacağına yönelik bir değerlendirmede bulunmuştur. Ona göre bir toplumun farklı aşamalarında elde edilen rant, kar ve diğer ücretler toplumun sınıfları arasında pay edilmiştir. Bu kazançların ne şekilde dağıtılacağına karar vermek meselesinin ise ekonominin siyasetine etki ettiğini belirtmiştir (Ricardo, 1997: 23).

Ricardo'nun değer teorisine yaklaşımı, Smith tarafından öne sürüldüğü kadarıyla bir malın değerini ortaya koyan hususun o malın ortaya konulabilmesi için zaruri olan emek miktarı olduğu yönündeki varsayımını değerlendirmek üzerine inşa edilmiştir.

Fakat Ricardo, Smith tarafından ele alındığı şekliyle kumanda emek teorisini ve toplam değer teorisini reddetmiştir. Bu konuda esas ileri sürülmesi gereken hususun emek değer konusundaki değerlendirmelerin kapitalist toplumlar bakımından cari olduğunun ortaya konulmasıdır demiştir. Ricardo'ya göre kazancın sınıflar arasındaki dağıtımını değer üzerinde belirleyici bir etkide bulunmaz. Aksine değer, dağıtım üzerinde etkili olmaktadır diye vurgulamıştır (Ricardo, 1997: 37).

Barber'e göre (2007: 102) düşünürün bu konudaki değerlendirmesi incelendiğinde, üretim ürünlerinin ne yönde pay edildiği, bu ürünlerin nispi anlamda değer üzerinde bir etkide bulunmadığı, zira koşulların her üretim alanında aynı olduğunu ifade ettiğini belirtmiştir.

Ricardo'nun teorisine göre emekçiler ve toprak sahipleri gelir üretir fakat sermaye sahipleri biriktirir. Sermayenin birikmesi refahı beraberinde getirir. Refahın artması ise ilgili bölgedeki nüfusun artışı sebebiyet verir. Nüfus artsa da toprak unsuru sabit kaldığından bu durum da kaçınılmaz olarak toprağa ilişkin getirimin yükselmesini

netice verecektir. Açıktır ki bu durum daha kalitesiz ürünlerin daha kalitesiz topraklardan hasat edilmesi anlamına gelmektedir (Ricardo, 1997: 38).

Ricardo'ya göre bir toprağın ortaya koyduğu getirim, toprağın mutlak getiriminde değildir. Nispi verimliliği ile ilişkilidir. Bu şu demektir ki oran olarak daha fazla toprakta üretim yapılmaktadır fakat verimsiz topraklarda da üretim yapıldığından elde edilen hasadın miktarı azalmaktadır. Ricardo azalan hasat miktarı dolayısıyla tahıl fiyatlarında bir artışın ortaya çıkması kaçınılmazdır diye belirtmiştir (Ricardo, 1997: 40).

Düşünür, işin verimlilik kısmı bu şekilde bir süreç izlerken diğer yandan nüfusun artmasına bağlı olarak iş gücü alanında bir anda arz artışı ortaya çıkacaktır demiştir. Emek arzının yükselmesi ise kaçınılmaz olarak emekçiye ödenecek olan ücretlerde bir düşüşü beraberinde getirecektir. Sermaye ise bir tahılın ne kadar ucuza üretildiği ve kadar pahalıya satılabildiği, yani kârlılığı ile ilgilenerek yatırım yapmaktadır. Ricardo eğer fark kâr lehine ise yatırım ortaya çıkacak, aksi takdirde piyasadan çekilme durumu söz konusu olacaktır diyerek teorisini açıklamıştır (Ricardo, 1997: 41).

Ricardo, değer iki şeyden dolayı ortaya çıktığını ifade etmiştir: kıtlık ve emek. Ürün olarak yenisi yapılamayan meta değer kazanır. Antika eşyalar bunlara örnek olarak verilebilir. Bunlar tekel mallarıdır. Bunlar değerlendirme kapsamında değildir zira istisnaidir. Buna karşın yaygın olarak karşılaşılan metalar bakımından değer emek yoluyla ortaya çıkmaktadır demiştir (Bocutoğlu, 2012: 133).

Ricardo emeğin değere etkisi bağlamında belirli temel varsayımlar ortaya atmıştır. Bunlardan ilki tüm ekonominin tek bir alan, örneğin çiftlik olarak, ele alındığı varsayımdır. İkincisi ise hangi sektör olursa olsun emek ve sermaye arasındaki oranın değişmediği varsayımdır. Üçüncü varsayım olarak Ricardo, emeğin türdeş olduğunu düşünür. Bu türdeşliğin, nitelik farklılığı olan işler bakımından kol işçisi ve mühendisin emeğindeki farklılık gibi türdeşliğin nispi olarak oranlama şeklinde ortaya çıkabileceğini belirtmiştir (Bocutoğlu, 2012: 133).

Düşünürün dördüncü varsayımı, bir toprakta rant getirisi bulunmamaktaysa bu toprağın değerini ancak sermaye ve emeğin belirlediğini savunan yaklaşımdır. Ricardo tarafından ileri sürülen bu varsayımların sermaye birikiminin söz konusu olduğu endüstrileşmiş bir liberal ekonomi piyasasında emek-değer kuramının şu altı aşaması ile izah edildiği görülmektedir:

- Bir ülkedeki nüfusun artması gıda fiyatlarına yansır. Fiyatlar yükselir. Bu durumda tahıl üretimi rant getirmeyen toprakları da kapsayacak şekilde genişlemek durumundadır.
- Verimli topraklarda üretilen tahılın değerine etki eden hususlar arasında emek, sermaye ve toprak unsuru yer almaktadır. Bu bağlamda Ricardo, Smith ile uyuşur. Fakat bir önceki kriterde olduğu gibi rant getirmeyen toprakların da dahil olması ile hesaplama değişmektedir.
- Eğer rant getirmeyen topraklarda da tahıl üretimi yapılmak isteniyorsa burada tahıl fiyatları toprak tarafından belirlenmez. Hesaplama sermaye ve emek katılarak yapılır. Dolayısıyla rant hesaplama katılmaz.
- Rant getirmeyen topraklarda tahıl üretiminin değerinin hesaplanması dolayısıyla yeni bir emek-değer hesaplaması ortaya çıkmaktadır. Mademki rant getirmeyen topraklarda üretilen tahılın değeri sermaye ve emek tarafından belirlenmektedir o halde sermaye ve emeği birbirine eşitlemek mümkün olursa yalnızca emeği hesaba katmak da söz konusu olabilir.
- Bunun nedeni, yazarın tahayyülünde, sermayenin de bir anlamda dolaylı emek olarak değerlendirilebilmesidir. Yazara göre sermayenin kendisi de kullanılan teçhizattan ve makinelerden ibarettir. Emeğin de sermaye ile birlikte üretime dahil olması, esasen üretim sürecinde emekçinin sunduğu emeğin, teçhizat ve makine ile desteklenmesinden başka bir şey değildir. Kaldı ki işin sonunda sermaye de bir emek yoluyla üretilmektedir. Emek doğrudan emekçinin harcadığı emektir. Fakat sermaye bu emek yoluyla ortaya çıkan kârın birikimidir. O halde rant getirmeyen topraklarda emek yoluyla tahılın üretilmesi söz konusu olduğunda tahıla değeri katan şeyin yalnızca emek olduğu dahi varsayılabilir.
- Bir önceki maddede yer alan değerlendirmelerden hareketle, değeri üretenin emek olduğu açıktır. Sonuç olarak Ricardo'nun emek-değer teorisi böyle bir sürecin sonunda ortaya çıkmaktadır (Bocutoğlu, 2012: 134).

Ricardo bu teoriyi, bütün üretim ürünlerinin değerini ortak bir ölçü birimi ile ölçme arzusundan hareketle geliştirmiştir. Smithyen görüşte, bir malın değeri, onun satın alabildiği emek ile ölçülür. Aynı emeği satın alabilen her ürün arasında eşitlik bulunmaktadır. Öyleyse aynı emeği satın alabilen ürünler arasında da takas söz konusu

olabilir. Bu durumda ilgili ürünün ne kadar sürelik bir emek harcanması ile ortaya çıktığı önemlidir. Buna ise emek-zaman adı verilmektedir (Bocutoğlu, 2012: 135).

Savran'a göre (1997: 20) Ricardo'nun kendi içerisinde belirli bir çelişkiye düştüğü de görülmektedir. Onun sorunu, teorik anlamda, artı değeri ortaya koyamamasıdır. Bunun anlamı, Ricardo'nun birbirinden farklı olan değer gruplarını karıştırmış olmasıdır. Diğer yandan Ricardo da kendisinin bu karışıklığa neden olduğunun farkındadır. Düşünür, hayatının geri kalanında, değerler değişmez ölçütü olarak adlandırdığı ve mutlak değer ile nispi değer gruplarını birbirinden ayırmaya yarayacak olan ölçütü bulmak için çalışmıştır (Savran, 1997: 20).

2.2.2. Ricardo ve İbn Haldun'un Emek Üzerine Görüşlerinin Karşılaştırılması

Ricardo'nun emek teorisi ile ilgili söylenebilecek olan hususlardan ilki, düşünürün ortaya koyduğu görüşlerin önemli bir kısmının zaten 400 yıl evvel İbn Haldun tarafından dile getirilmiş görüşler olmasıdır. David Ricardo'nun çalışmaları değerler emek teorisinin geliştirilmesi bakımından değiştirilemez bir ölçü birimi ortaya koyma araştırmaları ile bilinmektedir. İki aşırı ucun bir ortalaması olan bir üretim yöntemi tarafından üretilen bir meta olarak altının seçilmesi bu anlamda Ricardo'nun yöntemi olarak görülmektedir. Söz konusu iki uçtan biri az miktarda sabit bir sermayenin kullanıldığı iken diğeri emeği kullandığı yöntemdir (Soofi, 1995: 6).

İbn Haldun ise keyfi olarak altını ve gümüşü değişmez bir değer ölçüsü olarak ifade etmiştir. Kendisine göre bunun nedeni iki değerli maden olarak altının ve gümüşün Allah tarafından yaratılmış olmasıdır. Düşünürü göre altın ve gümüş dünyanın hazine ve mülkiyet olarak alıştığı iki değerli madendir. Belirli durumlar altında diğer şeyler de bu konuma yükselseler bile nihai olarak altın ve gümüş bu amaçla kullanılmaya devam edecektir. Tüm diğer şeyler pazar akışına tabidir fakat altın ve gümüş bundan müstesnadır (Soofi, 1995: 7).

İbn Haldun, Kur'an-ı Kerim'den referanslarla, Tanrı'nın evreni sınırsız kaynaklar ile donattığını iddia etmiştir. Ona göre Allah, insanlığı kendisinin yeryüzündeki temsilcisi olarak işlerini görebilmesi için, kendisine yardımcı olmasını amaçlayarak yaratmıştır. Başka bir deyişle, yeryüzündeki kaynaklar, insanın zekası, yaratıcılığı ve yine Allah için üretme çabasıyla üretilsin diye yaratılmışlardır. Bu bağlamda Soofi (1995: 8), hem

Ricardo'nun hem de İbn Haldun'un emek ve değer bakımından ölçü birimi olarak keyfi tercihler yaptıklarına dikkat çekmiştir.

İbn Haldun'a göre yeryüzündeki hayat insanlar ve kaynaklarla başlamıştır fakat kaynaklar tek başına yalnızca katkı sağlayıcı unsurlar olarak değerlendirilebilir. İnsanın çabası ya da emeği, refahın oluşturulabilmesi için bir araya getirilmek durumundadır. Düşünür, zaman bağlamında insanın araçları tasarladığını ve kendi verimliliğini kolaylaştırmak ve kâr yapmak için kapitali oluşturduğunu belirtmiştir (Hassan, 2007: 48).

Düşünüre göre üretimin kârlı olan kısmı emeğin meyvesi olmasıdır. Adam Smith, Ricardo'nun kendisine rehber olarak tayin ettiği düşünür de bu gerçeği inkâr etmemiştir. Ona göre emek refahın esas kaynağıdır. Buna mukabil varsayımsal olarak Smith tarafından sonradan dönüştürüldüğü şekliyle çevrenin tazmini, değerın üretim teorisinin bir maliyeti olarak ele alınmıştır. Smith, döneminde endüstri devriminin bilimsel bir icat olarak ortaya çıktığı ve sermaye biriktirmenin seçkin bir davranış olarak belirlediği İngiltere'de görüşlerini dile getirmiştir (Hassan, 2007: 49).

Ricardo, emek-değer teorisini Smith'ten devralarak ayrıntılarıyla ve tutarlı bir şekilde izah etmiştir. Onun İbn Haldun ile benzeşen yönlerinden biri kâr ve sermaye biriktirmek için esas kaynağın emek olduğu yönündeki iddiasıdır. İbn Haldun da Ricardo gibi ürüne yönelik olarak doğanın katkısını inkâr etmemiştir. Yağmurun alanları hasat için uygun hale getirdiğinden bahsetmiştir (Hassan, 2017: 49).

Ayrıca daha muğlak olsa da, hayvanların, bitkilerin ya da minerallerin kazancın kaynağı olduğunu iddia ettiği zaman da bu benzeşmenin ortaya çıkmıştır. İbn Haldun'a göre zanaatler karmaşık ve bilimsel çalışmaları da kapsamaktadır. Bunlar aynı zamanda düşünme ve spekülasyonun yerleşik kültürün bir parçası olduğunu da şart koşmaktadırlar. Buna mukabil icatlar Allah'tan gelmektedir. Zanaatlerin kâra olan katkısı bazı doğal unsurlardan meydana gelmektedir demiştir (Hassan, 2017: 50).

Diğer yandan Ricardo emek değer teorisi için büyük bir çaba harcasa da McCulloch'a yazmış olduğu mektubunda teorisinin zayıf yanları olduğundan bahsetmiştir. Kendisini büyük bir kapitalist olarak addeden bir kimse olarak Ricardo için emeği ve sermayeyi eşit telakki etmek gerçekten güç olmuştur. Bu yönüyle sonradan kâr ve ücretin toplamına bağlı bir değişken olarak değerden bahsettiğinde kendi teorisi ile de çelişmiştir. İbn Haldun ise bir kimsenin kazandığı ve elde ettiği sermaye, eğer bir

zanaatin neticesi ise, emeğinden ortaya çıkan bir değerdir ve kazanılmış bir sermaye anlamına gelir diyerek bu konudaki görüşlerini belirtmiştir (Hassan, 2017: 51).

2.3. Marx'ın Ekonomi Görüşleri, Artık Değer ve İbn Haldun

Aydınlanma dönemi iktisatçılarından biri de Marx'tır. İbn Haldun'un görüşlerinin belirli yönleri itibarıyla Marx ile de uyduğu söylenebilir. Bu uyuşma alanlarının çeşitli açılardan değerlendirilmesi mümkündür. Öncelikle Marx'ın materyalist felsefe olarak ifade ettiği alanın, İbn Haldun'un bu konudaki görüşleri ile karşılaştırılabilir.

2.3.1. Marx'ın Görüşünde İktisadi Kavramlar

Marx'ın düşüncesine göre çalışma insan fitratına aykırıdır. Zira ona göre insanın kendi kendine yenilmesi olgusudur. Bu bağlamda eğer ki bir insan başka bir insanın buyruğu altında çalışıyorsa, yani istihdam ediliyorsa, bu durumda çalışma, bir patronun baskısı, zoru ve boyunduruğu altında yapılan bir etkinlik olacaktır demiştir. Dolayısıyla insanın iâşesini kazanmak ve geçimini sağlamak için harcadığı emek de bir yönüyle kendisine yabancılaşmanın bir sonucu olacaktır diye belirtmiştir (Ollman, 2015: 224).

Marx'a göre işçi çalışmaktan mutlu olmaz. Bu durum gönüllülük esasına dayanmaz. Bu durum dışsal emek olarak ifade edilir ki dışsal emek insanın kendisine yabancılaşmasına neden olan emektir. Bireyin kendisini bir başkası emrine çalışmak bağlamında kendisini kurban etmesidir diyerek görüşlerini ifade etmiştir (Marx, 2011: 75).

2.3.1.1. Meta ve Emek

Karl Marx'ın sistematüğinde ilk kavramlar meta ve emektir. Meta kavramı temelde Antik Yunan'a kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Örneğın Aristoteles'e göre metalar değer bakımından birbirlerine eşitlerdir. Metalar insanların kullanımı bakımından faydalıdırlar. Fakat bu eşyaların aslına uygun bir şekilde kullanılması suretiyle birbirlerinden ayrılmaları söz konusudur. Bu bağlamda Marx nesnelere arasındaki eşitliğı bozan unsurun ona yüklenen insan emeğı olduğunu ifade etmiş ise de bunun kapsamını çizememiştir (Yaman, 2017: 7).

Marx bu düşünceyi belirli kalıplar dahilinde ortaya koyarak belirlemiştir. Ona göre kapitalist sistemlerde var olan zenginlik bir meta yığını ile ortaya çıkmıştır (Marx, 2011: 49).

Marx'a göre meta, satın alınabilen veya satılabilen ya da aynı niteliklere sahip başkaları ile takas edilebilen bir şeydir. Bu demektir ki metalar faydalıdır. Bu nedenle de alım-satımın konusu olurlar (Wayne, 2014: 12).

Düşünürü göre insanlara faydalı olan şeylerin nicelik ve nitelikleri değişkenlik gösterebilmektedir. Bir nesnenin insanlar bakımından faydasını belirleyebilmek için öncelikle fiziksel özelliklerine bakmak gerekir. Bazı nesnelere çekiç ya da porselen kupa gibi yalnızca fiziksel özellikleri dolayısıyla insanlar açısından faydalıdır. Dolayısıyla bu ürünlerin değerli olmasını sağlayan unsurlardan biri sahip oldukları fiziksel özellikleridir. Buna karşın takas değeri de bir ürüne kıymet izafe edebilir (Marx, 2011: 50).

Marx'a göre birbirine benzemeyen ürünlerin kullanım değeri bakımından eşit olduğu bazı pazar ürünleri bakımından bu değerlendirmeyi yapmak mümkündür. Tüm metalar bakımından ortak bir değer aramamız gerekirse, onlara değer atfetmemize olanak sağlayan husus, onların birer emek ürünü olmalarıdır. Bir metadan emek ürünü dışlandığında, metanın maddi etmenini ve biçimini de soyutlamış oluruz. Emegi çıkarıldığında ürün artık değerli bir ürün değildir. Duygusallığı ortadan kalkmıştır. Düşünür, bu durumda ürünün yararlı olma kabiliyetinin de dışlanmış olacağını ifade etmiştir (Marx, 2011: 52).

Marx'a göre bir metayı takas ederken takasa konu olan husus kullanım değerinden bağımsızdır. Dolayısıyla bir metanın takas edilmesi durumunda takasçıların metaya biçtiği değer emek ürünü olması ile ilişkilidir. Metaların takasına esas teşkil eden unsurun soyut insan emeği olduğuna dair bir değerlendirme olduğu ifade edilebilir. Düşünür bunun sonucunda denilebilir ki sayısal olarak birbirine denkleştirdiğimiz metalar, insan emeğinin ürünü olmaları bakımından da sayısal anlamda birbirlerine eşitlenmektedirler diye belirtmiştir (Yaman, 2017: 84).

Lenin'e göre (2017: 29) neticede emek gücü de belirli bir toplumda üretilen metanın toplam değerini belirlemektedir. Marx'a göre ise emeğin süresini belirlemek için bakılması gerekli olan husus bir metanın normal koşullarda ve vasat beceri beklentisi ve çalışma yoğunluğu ile ortaya konulabilmesi için geçen süre olarak ifade

edilmektedir. Dolayısıyla bir malı üretebilmek için ortaya konulan emek ne kadar büyükse o ürün aynı oranda hızla üretilmiş olur demiştir (Marx, 2011: 53).

Marx'ın bir diğer kavramı emek-değer kavramı olarak karşımıza çıkmaktadır. Düşünürü göre metaya kıymet veren husus ona harcanan emektir. Marx bu teori üzerinde durarak emek-değer teorisini geliştiren düşünürler arasına katılmıştır. Ona göre sermayenin ürünleri, depolanmış emekler olarak görülmelidir. Buna mukabil toprak bir malın değerine katkı sağlamaz. Önemli olan emektir, emek zaman Marx'a göre malların mutlak değerini belirlemektedir. Bu noktada kendisi emek-değer teorisini malların nispi fiyatlarını izah etmek için değil değer nüvesini ve sosyal ekonominin idealini aramak için kullanmıştır (Kazgan, 2014: 360). Marx'a göre emek girdileri emeğin gücünü belirlemektedir (Günaydın, 2009: 353).

Marx'a göre emek bireyselleştirilebilir olgudur. Düşünür, bunu maddeleşmiş ortalama toplumsal değer nüvesine bireye indirgenmesi olarak ifade etmiştir. Dolayısıyla emeğin olduğu yerde birey de bulunmaktadır. Bu bağlamda spesifik bir kimse tarafından sunulan emeğin gücü ile yapılan üretim, varlığını devam ettirmesi ve geçim araçlarının sağlanmış olması gibi hususlara bağlı olarak görülmektedir demiştir (Marx, 2011: 173).

Düşünür, bir emeğin devamlılığının sağlanabilmesi için öncelikle emeği sağlayacak olan bireyin hayatta kalmasını ve çalışmasını sağlamak gerekir diye belirtmiştir. Bu da asgari bir düzeyde de olsa, günlük ihtiyaçlarını karşılayabilmesine olanak tanıyacak bir meta değeri ile belirlenmektedir. Eğer ki emekçiye sağlanacak olan karşılık bu asgari seviyenin altına düşerse bu durumda emek sağlamaya devam edemez. Elbette emekçinin yaşadığı devletin ekonomik şartları bu belirlemenin yapılabilmesi açısından önem arz etmektedir. Yine de onun giyimi, beslenmesi, barınması ve ısınması gibi belirli ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayacak bir sınırın olduğu kabul edilmelidir (Marx, 2011: 174).

Karl Marx, emek ancak emekçi tarafından irat olduğunda ortaya çıkar ve sonuç doğurur demiştir. O halde emekçinin, emeğini hizmetine sunduğu sermaye sahibine, yalnızca akdetmiş oldukları sözleşme vesilesiyle emeğini sunduğu söylenemez. Bunun için emekçinin emeğini ortaya koyması ve ürünün elde edilmiş olması gerekir. O zaman emeğin değerinin ne olduğu, henüz emek ortaya konulmadan evvel belirlenmiş olmalıdır (Marx, 2011: 175).

O halde evvelinde bir sözleşme vesilesiyle emekçinin emeğine asgari bir bedel üzerinden paha biçilmelidir. Bunun ardından ise emekçinin emeğini kullanmak suretiyle ortaya çıkardığı metalar bağlamında kendisine bu emeğinin değeri ödenmelidir zira artık bu ücreti almaya hak kazanmıştır. Bu şu demektir ki emekçi, akit sermaye sahibine, sağladığı emek gücü dolayısıyla bir avans vermiş olmaktadır. Marx bu avans karşılığında emekçiye ücret verilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Marx, 2011: 176).

2.3.1.2. Artı Değer

Düşünür, işçi iaşesini sağlamak için emeğini satan kişidir diye belirtmiştir. Bunun karşılığında kendisine bir ödeme yapılmaktadır ki buna ücret denir. Bu noktada asıl dikkat çekici olan husus, işçiye, üretim yapması için yapılan ödemenin ortaya koyduğu emekten daha düşük olmasıdır. Zenginliği oluşturan durum, sermayedarın işçiye ödediği ücret düşük olmasına karşın onun emeğinden aldığı verimin daha fazla olması dolayısıyla oluşan farkın onun lehine ortaya çıkıyor olmasıdır (Cevizci, 1999: 576).

Marx bu aradaki fark, sermayedar ya da patron lehine oluşan artı değerdir demiştir. Dolayısıyla düşünürün öğretisinde önemli olan kavramlardan biri de artı değer kavramıdır. Bu kavram, bir metanın başka bir meta ile kullanılması durumunda yıpranacak olmasını ve kendisinde bulunan emeğin bir kısmının bir başka ürüne aktarılmasını anlatır. Bu durumda aktarılan emek ve bu yeni ürün için ilk kez kullanılan emek toplanır. Ayrıca bu toplama, emeği harcayan emekçinin aldığı ücret de eklenir ve böylece yeni metanın değeri ortaya çıkar (Koç, 2014: 3).

Düşünür çalışmasında hiçbir ürün, kendisinin takas yoluyla tedavüle girdiği değerden daha fazla bir değer elde edemez demiştir. Bu noktada takas vasıtasıyla bir ürün açısından artı değer doğmamaktadır. Marx'ın ifadesiyle bir emek harcanarak ortaya konulan ürün bakımından sadece emek ürününün değeri kadar metanın değer kazandığı söylenemez aynı zamanda bu ürün bakımından artı değer ortaya çıkar. Bu artı değer, ürünün üretilmesi için harcanan emek miktarı ile o ürünün üretilmesi için kullanılan diğer unsurların eklenmesi suretiyle anlaşılır (Marx, 2011: 209).

Marx bir ekonomi süreci içerisinde, metaların tedavül meselesi, kendisi ile aynı değere sahip olan diğer ürünlerin takasını kapsamaktadır diye vurgulamıştır. Düşünüre göre bir ürünün satıcısı, diğer değişkenler sabit olduğunda, ürün için harcadığı emek

miktarında o ürünü fiyatlar. Buna karşın aynı kıymeti haiz başka bir ürünle takas yapması da olanaklıdır (Selik, 1982: 47).

Fakat bu durumda söz konusu ürünün değerinde olandan iki misli değerini haiz ürünün piyasaya girmesi de söz konusu olacaktır. Elbette ürünün değerinin iki katına çıkmış olması durumunda satıcının bundan bir kâr elde etmesi söz konusu olacak iken ürün bundan artı bir değer elde etmiş olmaz. Zira bir piyasaya, bir ürünün değerinin üzerinde ne oranda değer piyasaya katılmışsa aynı oranda değer de piyasadan ayrılmıştır (Selik, 1982: 48).

Düşünür birbiri ile denk olan ürünlerin takası mevzu bahis olduğunda artı değer doğmadığını söylemiştir. Ayrıca birbiri ile denk olmayan ürünlerin takasında da artı değer olmadığı, kısacası ürünlerin takası dolayısıyla üründe ayrıca bir değer ilavesinin söz konusu olmadığı yolundaki değerlendirmelerinin kendi içinde tutarlı olduğu ifade edilebilir (Marx, 2011: 166).

Marx'a göre emekçi emeğini bir akit vesilesiyle sermaye sahibine satmaktadır ve böylece sermaye sahibi bakımından bir kullanım hakkı doğmaktadır. Emekçinin taahhüt ettiği emek harcama süresi bakımından bu hak doğar. Böylece emekçi, üretilen ürüne emeği vasıtasıyla bir değer katmaktadır. Burada ürün için üretilen artık değer, emekçinin aldığı ücretten daha fazla değeri ürüne katması durumunda söz konusu olduğu da ifade edilmelidir (Marx, 2011: 195).

Bu durumda emekçi bakımından harcadığı emeğin miktarı değil aldığı ücretin sözleşme karşılığı olup olmadığı önemlidir. Zira sermayedar, emekçiye, akdettikleri miktarı ödemekle yükümlüdür ve bu durum gerçekleştiği sürece anlaşılacak emeği temin etmek emekçinin vazifesidir. Dolayısıyla emekçi, bir ürünü üretmeyi daha kısa sürede başarsa dahi kalan sürede de çalışması sözleşme gereğidir (Marx, 2011: 196).

Düşünür'e göre sermayedarın ürüne bir artı değer koyabilmesi için, ürünün daha kısa sürede üretilmesi ve emekçinin emeğiyle daha fazla ürün üretmesini sağlayacak donanıma haiz olmasının gerekir. Böylece sermayedar sermayesini arttırmış olur ve bu durum teknoloji ve makineleşme ile ilgili bir hadise olarak cereyan eder (Gençoğlu, 2012: 110).

2.3.1.3. Üretken Emek

Marx, emeği kendi içinde üretken ve üretken olmayan emek şeklinde ayırmıştır. Düşünürü göre bir ürüne artı değer sağlayan her emek üretken emektir. Düşünür, belirli hizmetleri sağlayan, örneğin öğretmen ya da doktor gibi, belirli sektörler eğer hizmet sundukları sermaye sahibi için bir artı değer ortaya koymaktalar ise, bu hizmetleri dolayısıyla ilgili meslekleri icra eden emekçilerin de birer artı değer ortaya koyduklarını iddia etmiştir. Dolayısıyla bir kapital için ortaya konulan emeğin niteliği ile üretken emeğin niteliğinin birbirleri ile her zaman örtüşmediğini belirtmiştir (Karahanoğulları, 2008: 84).

Marx'a göre emekçi, akit karşılığı olarak, sermaye sahibinin ürününe bir artı değer katar. İşte bu emek doğal olarak üretken emektir. Diğer yandan, sermaye sahibi açısından kâr üretse dahi, emek yoluyla bir artı değer ortaya koymayan hiçbir emek üretken emek olarak değerlendirilemez (Marx, 2011: 486).

Düşünürü göre üretken ve üretken olmayan emeğin doğrudan emekçi ve sermayedar arasındaki ilişkiyi ortaya koyması bakımından, bu ilişkiyi içermeyen, çiftçilik ya da esnaflık gibi, diğer ilişki biçimleri bu değerlendirmeden arı tutulmuştur (Altıok, 2011: 121).

Marx'a göre üretim süreci başlı başına bir ürünün ortaya konulmasını değil, onun artı bir değer yoluyla ortaya konulması sürecidir. Yoksa emeğin sermaye ile değiştirilmesi değildir. Bu ikincisi, kimsenin kendi emeği yoluyla ürettiği hizmetini bir başkasına doğrudan satması olayıdır ki terzinin para karşılığında bir başkasına kıyafet dikmesi böyledir. Düşünür burada meta üretme değil meta alma durumunun oluştuğunun söylenebileceğini belirtmiştir (Marx, 1998: 149).

2.3.1.4. Yabancılaşma

Düşünür yabancılaşma konusuna büyük önem vermiştir. Hegel, yabancılaşmayı bir insanın subje ve obje olarak ikiye ayrılmasını ifade etmiştir. Bir insan hem kendi amacını ortaya koymaya çalışan ve bunun için üreten bir insan hem de başkaları tarafından yönlendirilen bir insan olabilir. Bunlardan ilki subje iken ikincisi obje olarak değerlendirilebilir diye vurgulamıştır (Cevizci, 1999: 906).

Marx bu değerlendirmeden etkilenmiştir. İşçinin yaptığı işe yabancılaşmasından bahsetmiştir. Böylece kavrama yeni ve ekonomik bir anlam yüklemiştir. Düşünürün ortaya koymuş olduğu yabancılaşmanın, kapitalist ekonomi ilişkiler bağlamında işçinin üretim sürecinde geçirdiği dönüşüm ile ilgili olduğu söylenebilir. Marx, serbest piyasada oluşan örgütlenme nedeniyle emekçinin yalnızca belirli bir alanda uzmanlaşmaya yöneltileceğini vurgulamıştır. Dolayısıyla sağladığı emek ve emeğin ürünü arasında eşitsiz bir dağılımın ortaya çıkacağını ifade etmiştir (Çınar, 2016: 147). Bayhan çalışmasında (1997: 32) düşünürün işbölümü bakımından emekçinin kendisine verilen işten başkasını yapamaması dolayısıyla düştüğü konum bir canlı makine olmaktan başkası değildir dediğini vurgulamıştır. Marx'a göre, bu durum işçinin yaptığı işte kendini geliştirmesini değil yalnızca kendisine verilen komutları ve vazifeyi yerine getiren bir obje haline gelmesini netice vermektedir (Belge, 2013: 8).

2.3.2. Alt Yapı-Üst Yapı İlişkileri ve Materyalizm Bağlamında Karşılaştırma

Düşünüre göre bir toplumdaki ekonomik ilişkiler üst yapının oluşmasında öncü bir rol oynayabilmektedir. Hatta kendisi, bu alanda ekonominin tamamen etkili olduğunu savunmuştur. Bir toplumda tarihsel olarak ortaya konan yön, hâkim ideoloji ve anlatı, ekonomik açıdan güçlü olan tarafından belirlenmektedir. Güçlülerin zayıfları sindirdiği bu düzen içerisinde sömürü söz konusudur. Bu bağlamda, Marx'ın ortaya koyduğu materyalizmi toplumsal açıdan ön plana çıkan her unsurun ekonomi vasıtasıyla belirlendiği iddiası kabul edilirse, İbn Haldun'a materyalist kimliği giydirilmesi onda yakışıksız durmayacaktır. Fakat bunun başlangıç itibarıyla yüzeysel bir okuma olacağı da ifade edilmelidir (Marx, 2001: 63).

İbn Haldun'un bir materyalist olarak değerlendirilememesinin temel nedeni, Marx'ın materyalizme yüklediği anlam ile ilgilidir. Zira Marx, toplumsal hadiseleri maddi bir bakış açısından hareketle değerlendirmiştir. Oysaki İbn Haldun, bir toplumun teşekkülünü önce maddi esaslar üzerine bina etmez; dayanışma ve milliyet olarak asabiye kavramı üzerine toplumun teşekkülünü inşa eder ki bu kavramları maddi ve somut bir nesne olarak değerlendirmenin olanağı bulunmamaktadır (Hasan, 2007: 30).

İbn Haldun, Marx'ın aksine, ekonomik güce değil politik nüfuz alanına önem atfetmiştir. Şüphesiz İbn Haldun ekonomik olguları göz ardı etmemiştir. Fakat ona göre, siyaset ve asabiye ekonomiden evveldir. Devleti kuran ve milleti bir arada tutan

olgu asabiyedir. Devlet zenginin elinde bir oyuncak değil siyasi gücü bulunanın otoritesi altında işlemektedir. Ekonomi, Marx ve İbn Haldun'u birleştirse de ekonomiye yükledikleri anlam bakımından iki düşünürü farklılaştırmıştır (Hasan, 2007: 32).

Marx'ın temel iddiası alt yapı ve üst yapı arasındaki ilişkilerden türemiştir. Marx'a göre alt yapı üst yapıyı etkilemiştir. Toplum içerisindeki ekonomi temelli bağlantılar, diğer tüm ilişkileri, yasal münasebetleri ve gelenekleri belirler; bir alışkanlıklar kümesi oluşturur demiştir. İbn Haldun, toplumsal ilişkileri salt ekonomiyi merkeze alarak değerlendirmeyi tercih etmemiştir. İbn Haldun, çift yönlü bir değerlendirme yapmıştır.

Bu şu demektir ki ekonominin toplumsal hadiseler üzerinde belirleyici ve dönüştürücü etkisi olduğu kadar toplumsal hadiselerin, alışkanlıkların ve dahi beklentilerin de ekonomi üzerinde belirleyici ve dönüştürücü bir etkisi bulunmaktadır. Bu durumda denilebilir ki Marx'ın bakış açısının tek yönlü ve endoktrinasyona dayalı olmasına rağmen İbn Haldun bir etkileşimden bahsetmiştir (Hasan, 2007: 34).

İbn Haldun ve Marx arasında değinilebilecek olan hususlardan biri de sömürü olgusudur. İbn Haldun doğal düzenin bir parçası olarak sömürüyü görmüştür. Düşünür, devletin merkezine yakınlaştıkça elitlerin bu olanaklardan, halkın aleyhine istifa etmesi olağandır demiştir. Hükümdarlar devletin malını kişisel hazinesi olarak kullanır; çevresi de bu lüks ve şatafattan yararlanır ve devlet kaynaklarını kişisel hizmetine kanalize eder; devlet nezdinde itibar sahibi kimselerin bu konumlarını kullanmak suretiyle menfaat elde etmeleri, insanlar üzerinde bir sömürü düzeni inşa etmeleri de gayet tabidir diye belirtmiştir (Hasan, 2017: 35).

Marx da modern devlet açısından bu düzenin varlığını kabul etmiştir. Ancak katiyetle onaylamamış; yıkılması gerekli olan bir düzen olarak bunu değerlendirmiştir. Bunun için belirli çözümler de üretmiştir. Bu çözümler bağlamında bir proleterya devriminden bahseder ki bunun neticesi devletin bütünüyle ortadan kalkmasıdır. İbn Haldun ile Marx bu noktada da ayrışır. Zira İbn Haldun'un devlete olan bakış açısı, Marx'a kıyasla hayli pozitifdir zira devletin yıkılması gibi bir düşünceyi hiçbir zaman dile getirmemiş; bunu onaylamamıştır. İbn Haldun sistematüğinde mevcut eşitsizliklerin ve sömürü düzeninin müsebbibi olarak devleti görmek pek de mümkün değildir (Hasan, 2017: 36).

İbn Haldun, bir toplumun ve ekonomik düzenin oluşmasında dini göz ardı edebilir. Ona göre din olmasa da bir toplumun bir arada olabilmemesi mümkündür. Ancak bu açıdan Marx kadar ileri gitmemiştir. Zira kainata ilişkin tasavvur bakımından İbn Haldun, yaratım olgusunu savunmuştur. Allah'ın insanları topraktan yarattığı ilahi öğretisine inanmış; desteklemiştir. Tüm bu iddiaları da Kur'an-ı Kerim'e yapmış olduğu referanslar vesilesiyle desteklediği gözlemlenmiştir (Çalışkan, 2017: 257).

Marx'ın bakış açısı ile karşılaştırıldığında, ekonomik ilişkilerin ortaya çıkardığı bazı zorunlulukların toplumu bir araya getirdiğine dair görüşlerinden hareket ederek, İbn Haldun'un salt bir materyalist olduğunu söylemek doğru değildir. Aksi yöndeki görüşlerin materyalizmi bütüncül yönleri ile ele almayan ve yüzeysel bir bakış açısı olduğu ileri sürülebilir (Çalışkan, 2017: 258).

Buna mukabil, tekrara düşmek pahasına ifade edilmelidir ki, İbn Haldun, toplumun oluşumunu, dinden ya da diğer spiritüel iddialardan sıyrarak, gereksinim ve hakimiyet kavramları gibi evrensel olarak geçerlilik iddiasına dayalı argümanlar üzerinden izah etmiştir. Bu noktada düşünürün teorisi, devletin kuruluşu ve yıkılışı arasındaki süreci deneysel gözlemlere dayalı bir yöntem kullanarak formüle etmesi açısından geleneksel yöntemlerden ayrılmıştır. Bu, onun teorisine bir objektivite getirmiştir (Çalışkan, 2017: 258).

İbn Haldun (2004a: 81) toplumun oluşması için bir peygamberin gerekliliği iddiasına karşı çıkmış, bir yöneticinin kendi gücüyle ya da taraftarlarından aldığı güçle bir otorite kurarak diğer insanları kendi idaresine tabi kılabileceğini ifade ederek bir dini öncülün kaçınılmaz olarak zorunlu olduğu iddialarını reddetmiştir.

Çalışkan'a göre (2017: 258) İbn Haldun'un Marx'ın teorisi kapsamında bir materyalist olarak değerlendirilmesi mümkün değilse de safi bir spiritüelist düşünür olduğunu iddia etmenin de kolaycılık olacağını söylemek mümkündür.

Marx ve İbn Haldun, toplumsal hadiseler ve ekonomik ilişkiler arasına bir benzeşme kurmuşlardır. Bunlardan ilki artık ürünlerin ve üretim fazlalığının burjuva kapitalizmine neden olduğunu söylemeleri; ikincisi ise tüketim odaklı ve feodal karakterleri bulunan bir rant kapitalizmine yol açtığını vurgulamalarıdır. Bu manada sefaletin artması ve ekonomik ilişkilerdeki dengenin şaşmasının bir devletin çöküşünü tetikleyeceği iddiası her iki düşünür tarafından da desteklenirken bu benzerliklerin

haricinde düşünürler arasında temel ideolojik perspektif açısından farklılaşmanın olduğu da ifade edilmelidir (Ülgener, 1984: 63-64).

2.3.3. Emek ve Artı Değer Bağlamında Karşılaştırma

Yukarıda görüldüğü üzere İbn Haldun bakımından emek, insanın elde ettiği her şeye temel teşkil etmiştir. Bu konuda Marx ile birleşir. Marx da üretilen ürünlerin ve hizmetlerin değerinin emek ve zaman tarafından belirlendiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda düşünür, ürünlerin kıymetlerinin içinde olan emeğin cari olduğunu belirtmiştir. Emek ne kadar yoğun ise bu durumda ürünün kalitesi de o oranda artar. Düşünür bu noktada Marx ile benzer. Kendisi insan emeği ile malın değerini eşit görmüştür. Kaldı ki bu nedenle emek ve değer arasındaki ilişkiyi ilk kez ekonomi dünyasına dahil eden kimse olduğu dahi ifade edilmektedir.

Marx ve İbn Haldun'un emek konusundaki görüşleri arasındaki temel farklılık onların toplumu gözlemek için onu temel yapıp yapmadıkları konusunda değişmektedir. İbn Haldun imparatorlukların ortaya çıkışını değerlendirdiğinde belirli bir alanda insanların egemenliği nasıl kurdukları konusu üzerine eğilmiştir. Düşünür böylelikle aşiret dayanışması ya da asabiye kavramını ortaya çıkarmıştır. İşçi tarafından üretilen yüksek değer, bu bağlamda bir egemenliğin kurulması faktörlerinden biri değildir.

Fakat ekonomik araçların dağıtılmasındaki eşitsizlik ya da refahın birikmesindeki eşitsizlik bir yozlaşmayı beraberinde getirebilir demiştir. Marx ise emeğin egemenlik ile doğrudan ilişkili olduğunu düşünmüştür. Düşünür bir çatışma yaklaşımına sahiptir ve bu çatışma sermayedar, toprak sahibi ile emekçi, köle arasındaki bir çatışmadır. Hukukun ve kuralların oluşmasında bu etkilidir demiştir (Muheramtohadı, 2018: 58).

Marx'a göre emeğin incelenmesi bakımından iş bölümü de önem arz etmektedir. Düşünür, emeğin işlenmesi ile emeğin kendi değerini yeniden üretmekten başka fazladan değer de ürettiğini ifade etmiştir. Bu da düşünürün teorisinde artık değer olarak nitelendirilmiştir. Bu ürünlerin üretimi ancak emeğin tüketimi ile mümkündür. Marx, bir üretim sürecinde iş gücünün işe kattığı emek dolayısıyla ürün artı bir değer elde etmiş olmaktadır diyerek görüşlerini vurgulamıştır (Marx, 2011: 209).

Artık değer konusunda İbn Haldun ve Karl Marx'ın görüşleri de farklılaşmaktadır. İbn Haldun'a göre bir kraliyet sisteminde değerlerin birikmesi vergilendirmenin ihmal edilmesi ya da bahşış dağıtımı ile ilgilidir. Bu durum, sistem içinde, kralın herhangi

bir kurum tarafından denetlenmediği için, mutlak bir rol oynaması dolayısıyla ortaya çıkmıştır. En basit tabiriyle, artı değer önemli bir kısmı, çiftçinin ödediği vergi karşılığında devletin ordusu, polisi ve diğer kurumları şekillendirmek için harcamasının kaynağını oluşturmuştur. Paranın geri kalanı ise kraliyet hanedanının şatafatı için harcanmıştır (Muharemtohadi, 2018: 58).

Marx'a göre ise 19. yüzyılın endüstri toplumunda değer birikmesi çalışmanın esas değeri kapsamında ödenen ücretler vesilesiyle ortaya çıkmıştır. Çalışanlar günün yarısından fazlasını çalışarak geçirmiş fakat aldıkları ücret gündelik harcamalarını karşılamak için asla yeterli gelmemiştir. Bu noktada kapitalist grupların, çalışanların bu emek sömürsü üzerinden kârlarını arttırması ile ortaya çıkması asıl çatışmayı ortaya koymuştur (Muharemtohadi, 2018: 60).

Marx'a göre kralın kendi lüksünü arttırmak için ilave vergiler almasındaki artık değer, 19. yüzyılda kapitalistlerin kendi gelirlerini arttırmak için işçileri daha fazla çalıştırması olarak tezahür etmiştir. Sonuç olarak da burjuva, kral ve kapitalist ile emekçi, köylü-köle arasındaki boşluk da bu noktada derinleşmiştir. İbn Haldun döneminde kralın vergi ve hediyeler kabul etmesi bugün rüşvet olarak değerlendirilmektedir. Bu durumda her ikisinin de sömürüyü ortaya çıkarması ve sistemi yozlaştırması, nihayetinde çöküşü netice vermesi açısından Marx ve Haldun tarafından eleştirilmesi söz konusu olmuştur (Muharemtohadi, 2018: 61).

İbn Haldun, işbölümünün toplumsallığın bir zarureti olduğunu zira insanların ihtiyaçlarını tek başına karşılamasının güç olduğunu dile getirmiştir. Benzer şekilde emeğin verimli bir şekilde kullanılabilmesi ve refahın artması bakımından Marx'ın İbn Haldun ile uyduğunu söylemişlerdir. Buna karşın İbn Haldun, işbölümü kavramına karşı ihtiyatlıdır (İyem, Yıldız ve Öztürk, 2019: 177).

Marx teorisini, Adam Smith gibi işbölümünü çalışanın yabancılaşması üzerine kurması üzerine kurmuştur. Marx, emeğin ve sermayenin sermaye birikimi için zaruri olduğunun altını çizmiştir. Fakat iş bölümünün zihni ve maddi anlamda, emeğin ayrışması ile ortaya çıktığına dikkat çekmiştir. Bu işbölümü işçiyi bir ucubeye dönüştürmektedir. Marx'a göre işbölümü emek, iş ve üretimin teknik anlamda örgütlenmesi olarak değerlendirilmiştir. Ona göre işbölümü insanı bir makine haline getirir. İşbölümü ne kadar artarsa, insan da o oranda kendisine, yaptığı işe ve toplumuna yabancılaşır. Zira bu durum ezilen bir işçi sınıfını ortaya koymaktadır.

Başka bir deyişle proletaryanın doğrudan burjuva sınıfı tarafından ezilmesi ve sömürülmesi gibi bir durum ortaya çıkar (İyem, Yıldız ve Öztürk, 2019: 178).

Marx, işbölümünü eğer bir sömürü düzenine dayanmıyor ise desteklemekten geri durmamıştır. İbn Haldun ise toplumsal işbölümünün uzmanlaşma getireceğini düşünmüştür. Bu sayede medeniyet oluşur. Medeniyete cari olarak da refah artar. Fakat Marx açısından, iş bölümü dayatılan bir olgudur. Bir kimsenin yalnızca kendisine tahsis edilen bir alan içerisinde çalışması gerekir. Bu da demektir ki eğer insan geçim kaynağının devamlılığını sağlamak istiyorsa o halde kendisine tahsis edilen işi yapmaya devam etmek durumunda kalacaktır. Diğer yandan Marx, bu durumun uzmanlaşma getirmediğini zira insanların kendilerini yetenekli gördükleri alanlarda kendilerini yetiştiremediklerini düşünmektedir ki onun yabancılaşma olarak adlandırdığı husus da bundan ibarettir (İyem, Yıldız ve Öztürk, 2019: 179).

İbn Haldun piyasadaki ürünlerin pahalılaşması durumunda o ürünlerden istifade etmesi gerekli olan çalışanlara ödenmesi gereken ücretlerin de artacağını ve bu durumun eleman açığı üreteceğini ifade etmiştir. Marx ise ürünlerin fiyatının artmasının sermaye sahibi lehine olacağını ama bunun zorunlu olarak işçiye yansması gerektiğini belirtmiştir. Zenginlik arttıkça işçiye de ihtiyaç artar; bu durum ücretlere de yansır fakat aynı zamanda işçinin daha fazla çalışmasını da netice verir. Dolayısıyla işçi bir makine haline gelmektedir. Bu da neticesinde gereksiz elemanların işten çıkarılması ile sonuçlanacaktır. Dolayısıyla işçi daha fazla bağımlı hale gelmektedir diye Marx tarafından vurgulanmıştır (İyem, Yıldız ve Öztürk, 2019: 180).

2.3.4. Devletin Rolü Bağlamında Karşılaştırma

Karl Marx, devlet açısından tutarlı bir sistem teklif etmez. Bu konuda Engels'in görüşleri referans verilebilir. Ona göre Marx, devletin egemen sınıfın bir baskı aracı olduğunu düşünmüştür. Toplumsal tabakalar arasındaki bu çatışmalar neticesinde devlet ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla sınıf farklılıkları bulunduğu sürece devletin de varlığını devam ettireceğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu noktada her toplum sınıf mücadelesiyle var olur. Sınıf farklılığının ortaya çıkmasıyla birlikte bu farklılıklar arasında bir düzen arayışını beraberinde getirecektir. Bu nedenle devletsiz toplumu ortaya çıkarabilmek için öncelikle sınıfsız toplumun yeniden tesis edilmesi gerekmektedir (Engels, 1990b: 49).

İbn Haldun açısından bu durum farklıdır. O devleti bir pazar olarak görmüştür. Buna karşın devletin ekonomiye müdahil olmasını arzu etmemiştir. Devlet ticaret yapmamalıdır. Devleti idare edenlerin kendi namlarına ticarete atılmaları durumunda zulmün ortaya çıkması doğaldır. Bu durumda devletin belirli görevleri bulunmaktadır. Bunlar arasında serbest pazarın kurulması ve piyasada belirli tekellerin oluşmasının engellenmesidir ki bunu ancak adaleti tesis ederek gerçekleştirebilir. Fiyatlar pazarda kendiliğinden oluşur demiştir (Haldun, 2004b: 162).

Yukarıda ifade edilen bu görüşleri dolayısıyla İbn Haldun ve Karl Marx arasında derin bir ayrım yapılabilir. Zira Marx, liberalizm karşıtıdır. Ona göre devlet ekonomiye doğrudan müdahil olmalıdır. Sermaye sahiplerinin elinde bulunan üretim araçları devlet tarafından ele geçirilmelidir. Mülkiyet ilişkileri dönüşüm geçirmektedir. Bu manada komünizm de bu dönüşümde rol almalıdır ve burjuva mülkiyetine son vermelidir (Muheramtohadı, 2018: 62).

İbn Haldun'un aksine Marx, özel mülkiyete karşıdır. Bunun nedeni, burjuva mülkiyet anlayışının işçi sınıfını sömürme ve onları yabancılaştırma görevi görmesidir demiştir. Dolayısıyla birey lehine bir son veriş olarak bu durumu değerlendirmek mümkündür diye vurgulamıştır. İbn Haldun'un devleti piyasadan dışlamadaki amacının da benzer bir hassasiyete dayandığı ifade edilebilir. Düşünür, devletin piyasada müdahil olduğu oranda fiyat dengesinde bir bozulma ortaya çıkacağını belirtmiştir. Açıktır ki piyasa bundan olumsuz etkilenecek, arz ve talep arasında kurulmuş olan ilişki ağı bozulacaktır demiştir (Muheramtohadı, 2018: 63).

2.4. Keynes'in Ekonomi Görüşleri ve İbn Haldun

2.4.1. Keynesyen Ekonominin Temel Dinamikleri

Keynes, iktisadi görüşlerini ileri sürdüğü dönemde, klasik iktisadi görüşlere karşı bir alternatif ortaya koymayı amaç edinmiştir. Bu nedenle de radikal olarak değerlendirildiği görülmüştür. Bilhassa 1929 ekonomik buhranı çerçevesinde Keynes tarafından ileri sürülen görüşler özel bir dikkatle takip edilmiş ve uygulanmıştır. Şüphesiz bunun nedeninin birinci dünya savaşı sonrasında pek çok gelişmiş devletin girdiği ekonomik dar boğazların etkisi bulunmaktadır. Söz konusu savaşlar ülkeler üzerinde ciddi bir külfet oluşturmuştur. Öyle ki muzaffer devletler tarafından savaştan yenik ayrılan başta Almanya olmak üzere diğer devletlere yönelik imzalatılan ağır

sözleşmeler uluslararası düzenin dengeye oturmasına pek de müsaade etmemiştir (Armaoğlu, 1987: 145).

Düşünürün yaşadığı dönemde devletlerarası alanda ilk ekonomik sorunlar 1921 yılı ve sonrasında ortaya çıkmaya başlamış, metalar için takdir edilen fiyatlar durgunluğun etkisiyle hızla düşme eğilimine girmiş, fakat 1922 yılından 1927 yılına kadar olan dönem içerisinde küresel ekonominin durgunluklar ve gelişmelerin yaşadığı gelgitli bir dönem tecrübe edilmiştir. Bu konuda ülkeler bakımından belirli farklılıklar vardır.

Örneğin 1927 yılından 1929 yılına kadar olan iki yıllık süre zarfında Amerika Birleşik Devletleri'nin üretim ve taşınmaz sektörlerinde dörtte bir oranında bir yatırımın ortaya çıkması piyasaların hareketli olduğunun bir göstergesi olsa da ilginin burada da hızla gerilediği ifade edilmiştir. Öyle ki kısa bir süre sonra ABD'nin imalat alanında ve endüstri sektöründe gerileme yaşanmıştır. Sermaye sahibi, mal üretemeyince işçileri işten çıkarmaya başlamıştır (Armaoğlu, 1987: 146).

Bu negatif atmosfer dolayısıyla ABD'nin lokomotifi olan New York Borsa'sı olumsuz etkilenmiş ve büyük şirketlere ilişkin hisse senetlerinde radikal değer kayıpları tecrübe edilmiştir. Öyle ki 1929 yılının sonbahar mevsiminde ünlü Wall Street borsası çökmüştür. Konuya ilişkin pek çok değerlendirme yapmak mümkün olsa da ön plana çıkan temel etmenlerin yukarıda ifade edildiği üzere savaş sonrası toparlanamayan piyasalar ve oluşan güvensiz atmosfer olduğu ifade edilebilir. Diğer yandan dönem itibarıyla küresel piyasaların öncüsü konumunda bulunan iki devlet, ABD ve İngiltere, konuya ilişkin esaslı tedbirler almaktan uzak kalmışlardır. Dolayısıyla krizin derinleşmesi de böylelikle kaçınılmaz hale gelmiştir (Armaoğlu, 1987: 147).

Keynes, bu dönemde klasik liberal ekonomi anlayışına getirdiği eleştiriler ve devletin ekonomiye müdahale etmesi gerekliliği yönündeki görüşleri dolayısıyla dikkatleri üzerine toplamıştır. Zira kriz dolayısıyla işsizlik artmaya başlamış, geleneksel metotların yetersizliği görünür hale gelmiştir. Keynes'in eleştirilerini yönelttiği temel ön kabul ise ekonominin görünmez bir el tarafından kendi kendine dengeye gireceği yönündeki geleneksel liberal görüştür.

Ona göre bir ekonomik sistemde eksik istihdamın varlığı büyük bir sorun değildir. Bu açıdan tam istihdam gerekliliğini ön plana çıkan görüşlere karşı çıkmıştır. Keynes tarafından sunulan ekonomik model Keynesyen Model olarak ele alınmıştır. Bu model, küçük değişkenleri göz ardı ederek büyük değişkenlere yönelmiştir. Model

tüketim malları ve yatırım malları üzerinde durarak toplam talebe yoğunlaşmıştır (Armaoğlu, 1987: 148).

Keynes tarafından ileri sürülen iktisadi düşüncelerin Hint Parası ve Maliyesi, Barışın Ekonomik Sonuçları, Para Reformu Üzerine, Para Üzerine Bir İnceleme, Refaha Götüren Yol, İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi gibi 1913 ile 1936 yılları arasında yayımladığı çalışmaları ile ortaya çıktığı görülmüştür. Bu çalışmaları ile Keynes makroekonomik iktisadi düşüncenin tekrar canlanmasına katkı sağlamıştır. Bu açıdan Keynes, teoriden çok pratik işleyişe yönelen görüşleri dolayısıyla, Neo-klasik iktisadi düşünce ve uygulama arasında bir bağ kurmayı başarmıştır (Bleaney, 1985: 2). Erol'a göre (1997: 59) Keynes tarafından ileri sürülen görüşler, temelde sahadan veriler toplanarak ortaya çıkmıştır.

Keynes tarafından savunulan bir diğer görüş de işsizlik konusudur. Bu teoriye göre çalışmak için istekli olmasına ve an itibarıyla geçerli olan ücretleri kabul etmesine karşın yine de işsiz olan kimselerin bulunmasının geleneksel iktisadi düşünceler bağlamında izah edilememesi düşünür tarafından değerlendirilmiştir. Diğer yandan iktisadi eylemler kısa süreler içerisinde meydana gelen değişimler de kaynağını toplam talepte yaşanan inişler ve çıkışları ortaya çıkarmıştır (Romer, 1993: 5).

Keynes teorisine geleneksel iktisadın iki temel varsayımını ele alarak başlamıştır. Bunlardan biri ücretin emeğin marjinal verimine eşit olduğuna dair varsayımdır. İkinci varsayım ise bir istihdam hacminde, bir işçinin elde ettiği ücretin ortaya çıkardığı fayda ile istihdam hacminin ortaya çıkardığı marjinal zahmet arasında eşitlik olduğu varsayımdır. Keynes bu varsayımı eleştirmiştir. Zira işsizlerin, iş bulmak istemelerine karşın işsiz oldukları gerçeği bu eleştiriye bir yönüyle haklı çıkarmıştır (Snowdon ve Vane, 1997: 163).

Keynes tarafından sunulan teori, ekonominin eksik istihdam üzerinden dengeye ulaşmasını netice verecektir. Düşünöre göre ekonominin tam istihdam üzerinden dengelenmesinin istisnai bir durum olduğu kabul edilmelidir. Bu durum sadece toplam talep, toplam arza tam istihdam üzerinden eşitlenmesi durumunda söz konusu olacaktır. Ona göre para, üretim ve istihdam gibi değişkenler üzerinde etkilidir ki bu iddia geleneksel görüşün aksini yansıtmaktadır. Bu modelde paranın arzını sağlayarak toplam talep üzerinde bir etkide bulunmak olasıdır (Wilson, 2003: 536).

Devletin piyasaya müdahale etmemesi yönünde beliren geleneksel iktisadi anlayışın aksine Keynes, belirli mali araçlar ve ekonomi politikaları vesilesiyle devletin ekonomi alanında varlığını hissettirmesi gerektiğini öne sürmüştür. Bu durumda devletin hem eksik istihdam hem de düşük kapasite üretim karşısında konumlanarak politika üretmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Eğer ki toplam talep ile toplam arz arasında bir dengesizlik bulunmakta ise bu türden bir ekonomide sorunların baş göstermesi kaçınılmazdır. Bunlardan ilki yüksek olursa enflasyon olur; ikincisinin yüksekliği ise deflasyon olarak değerlendirilecektir demiştir (Wilson, 2003: 537).

Keynes için efektif talep ön plana çıkmaktadır. Düşünüre göre bu talebe tüketime eklemlenen yatırım yönünden yaklaşmak gerekmektedir. Buna toplam talep teorisi adını vermektedir. Bu teoride iki temel meta kategorisi bulunmaktadır. Bunlar talebi belirlemektedir. Talebe etki eden değişkenler buralarda farklılıklar göstermektedir. Tüketim mallarına yönelen talep gelire bağlıdır. Yatırım mallarına yönelen talep ise kârlılık olgusuna bağlıdır. Bu durum tüketicilerin ve dolayısıyla da toplumun davranış psikolojileri üzerinde etkili olmaktadır. Şöyle ki:

- *Gelirin bir kısmı, gelir seviyesi fark etmeksizin tasarruf için kullanılmaktadır.*
- *İnsanların reel gelirlerine eklemlenen her net gelir kısmı kaçınılmaz olarak tasarrufa gidecektir (Fisunoğlu ve Köksel Tan, 2009: 36).*

Düşünüre göre bu iki varsayımdan hareketle, toplumda yaşayan bireylerin tüketim metası olarak temin etmek istedikleri ürünler ile aynı toplumun sahip olduğu üretim araçları vasıtasıyla üretebilecekleri meta miktarı arasında fark açılırsa, bu durum fiyat artışı ya da fiyat azalışı olarak karşımıza çıkacaktır. Bu kaçınılmazdır. Bu açıdan ifade edilmelidir ki ikisi arasında mutlak bir ilişkinin ya da eşitliğin olması gerektiği yönündeki görüşler gerçeği yansıtmamaktadır. Zira tüketim ve yatırım bakımından belirleyici olan unsurlar ele alındığında talep ve arz arasındaki dengenin tam istihdam üretiminde ortaya çıkmış bulunan maliyet veya arzı karşılayacak seviyede olmasını beklemek gerçekler ile bağdaşmamaktadır (Fisunoğlu ve Köksel Tan, 2009: 37).

Keynesyen iktisadın ortaya çıkardığı en temel dinamiklerden biri devlet müdahalesine ilişkin bakış açısıdır. Bu müdahalenin ekonomiye istikrar kazandıracığına dair bir görüş birliği vardır. Bu açıdan Keynes tarafından ileri sürülen terminolojiyi kullanarak

yeni bir bakış açısı geliştirmeye çalışan gruplar ekonominin kendi kendine dengeye ulaşacağı görüşünü reddetmiştir.

Buna göre kendiliğinden tam istihdamda denge diye bir olgu söz konusu olamaz. Bu görüş, geleneksel iktisadın 1930'lu yılların pratik ihtiyaçları ve gerçekliği ile örtüşmemesi sonucunda ortaya çıkan bir teori olması bakımından önemlidir. Bilhassa endüstrileşmiş batı medeniyeti bağlamında, ekonomik durgunluğun yüksek işsizlik ile birlikte tezahür etmesi, bu sorunlara yönelik bir çözüm önerisi gerektirmiştir (Meltzer, 1988: 257).

Düşünür, başlangıç olarak ücretlerin katı bir şekilde belirlenmesinin işsizliğe sebebiyet verdiğini ifade etmiştir. Ona göre ücretlerde azalmanın meydana gelmesi durumunda orta vadede ya da uzun vadede fiyatlar aşağı yönlü hareket edecektir. Ayrıca bu durum insanlar nezdinde fiyatların gelecekte de düşmeye devam edeceğine yönelik bir beklenti de oluşturacaktır demiştir (Meltzer, 1988: 258).

Keynesçi iktisatçıların savunduğu ekonomi görüşleri incelendiğinde, bir sistem içerisindeki ekonomik gerilemeler talep eksiklikleri üretir. Bu eksiklik ise devlet tarafından yapılan harcamalar vasıtasıyla tolere edilebilir. Zira hükümet harcamaları genelde toplam talebin yükselmesini ve arzı dengelemesini sağlayacaktır.

Modern iktisat içerisinde King ve Plosser gibi bazı düşünürler gerçek iş çevirimi teorisini savunmuşlardır. Onların görüşleri, toplam talepte meydana gelen dalgalanmaların, ne üretim ne de istihdam konularına etki edeceği, fakat fiyatları ve enflasyonu etkileyeceği yönündedir. Dolayısıyla Keynesçiler tarafından ileri sürülen bu tür iddiaları eleştirmişlerdir. Bu açıdan Lucas tarafından tüketicilerin davranışlarına dair rasyonel beklenti yönlü değerlendirmeler de bu eğilimi yansıtmıştır. Buna göre piyasanın rasyonel aktörleri devlet müdahalesini öngörerek önlem almıştır. Bu nedenle de müdahalelerin muhtemel etkileri bu önlemler ile sıfırlanmıştır (Wilson, 2003: 536-537).

2.4.2. Keynesyen Ekonomi Teorisi Karşısında İbn Haldun

İbn Haldun devlet tarafından yapılan harcamaların bir toplumda ekonomi üzerinde etki doğuran en büyük potansiyel olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla devletin harcamaları ekonominin gelişmesini teşvik etmektedir. Bu nedenle devletin gelirlerinde meydana gelecek olan bir azalma nedeniyle devletin harcamalarında kısıntıya gitmesi durumunda genel ekonomik aktiviteler bundan negatif etkilenecektir. Zira devletin ve

devlet görevlilerinin yapacağı harcamalara ekonomi piyasalarının ihtiyacı vardır. Alışverişin azalması nedeniyle üretim gerileyecektir. Bir kısır döngü halinde, devletin gelirleri de aynı oranda azalacaktır.

Bu iddialar açıkça Keynesçi görüşleri hatırlatması bakımından önemlidir. Zira sanayi toplumlarında devletin harcamalarda kesintiye gitmesi nedeniyle talepte bir azalma olması durumunda ekonomi piyasalarının krize gireceği iddiası da bunu doğrulamıştır (Yılmaz, 2015: 149).

İbn Haldun tarafından ileri sürülen görüşler bazı yönlerden Keynesçi görüşlerden uzaklaşarak Lucas gibi düşünürler ile ortak bir zeminde buluşmuştur. Haldun'a göre devleti idare edenler tarafından talep atmosferi oluşturmak için yapılan girişimler ve müdahaleler, yüksek vergilerin oluşturduğu negatif etkileri yumuşatmaya yöneliktir. Fakat bu durumda enflasyon ortaya çıkar. Bu enflasyon nedeniyle piyasanın daimi aktörleri olan zanaatkarlardan müteşekkil üreticiler tarafından ortaya konulan ürünlere yönelik olarak talep, zaten vergiler nedeniyle azalmışken daha da azalır. Bu nedenle devletin teşvik edici müdahaleleri de bir sonuç doğurmaz. Zira piyasada, fiyatların yukarı yönlü hareketinin devam edeceğine dair bir inanış ortaya çıkmıştır (Wilson, 2003: 537).

İbn Haldun devletin ekonomik alandaki etkin müdahalesini doğru bulmamış; amaçlananı gerçekleştirme kabiliyeti olmadığı gibi tam aksi yönde bir sonuç doğuracağını iddia etmiştir. Bu açıdan İbn Haldun'un görüşlerinin Keynesçi ekole değil de Keynesçi ekolün karşısında konumlanan gerçek iş çevirimi teorisine daha yakın durduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Wilson, 2003: 538).

2.5. Arz Yönlü İktisat

2.5.1. Arz Yönlü İktisatın Temel Dinamikleri

Arz yönlü iktisat 1970'li yıllarda Laffer tarafından geliştirilmiş ve Keynesyen ekonomi görüşlerine bir tepki olarak ortaya çıkmış ekonomi kuramıdır. Ancak yeni bir olgu olduğu da söylenemez. Arz yönlü iktisadın tanımlamasını, klasik iktisadın modern tarzda yeniden ifadesi olarak tanımlamak pek de yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda Bartlett'e göre arz yönlü iktisadın çeşitli yönlerden klasik iktisadın yeniden keşfedilmesi şeklinde anlaşılabilen ifade edilmiştir (Bartlett, 1981: 1).

J. B. Say tarafından 1803 yılında yayımlanan *Treatise on Political Economy* isimli eserde ortaya atılan görüşlerden anlaşıldığı üzere her üretici tüketiminin üzerinde bir miktarda mal üretir. Bu çiftçiler için de böyledir şapkacı ya da toptancı için de böyledir. Bunların tamamının temel gayesi müreffeh bir yaşamı idame ettirmektir. Bu fazla malın takası da piyasayı ortaya koyar. Takas piyasayı oluştursa da ihtiyaç fazlası tüketim faydalı değildir. Burada sorun tüketim mallarının üretimini sağlayacak teçhizatın tedarik edilmesidir. Bu da devletin vazifesidir. İyi devlet üretimi, kötü devlet ise tüketimi teşvik eden devlettir (Aktan, 2009: 42).

Dolayısıyla 1970'li yıllarda arz yönlü iktisat olarak isim yapan bu görüşün *Say Yasası* olarak tanımlanan bu basit kuram üzerinde yükseldiği ve onun bir tekrarı olarak da değerlendirilebileceği ifade edilebilir (Aktan, 2009: 43).

Arz yönlü iktisat, verimlilik ve üretim üzerine eğilen bir iktisadi bakış açısını ortaya koymaktadır. Kendi içerisinde kapsadığı ekonomi politikasını şu şekilde ifade etmek mümkündür:

- *Gelir vergisi ve kurumlar vergisi gibi vergi alanlarında indirim*
- *Vergi indirimleri ile beraber işletilmek üzere kamudaki harcamaların da asgari bir seviyeye indirilmesi*
- *Liberal ekonomik ortamı sağlayacak yasal ve kurumsal siyasetin benimsenmesi* (Aktan, 2009: 44).

Arz yönlü iktisadın belirli temel ilkeleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki vergi politikasındaki değişikliklerin ekonomik aktörlerin karar alma davranışlarını etkilemesidir. Bu etkileme olumlu ya da olumsuz olabilir. Ancak etkileme kaçınılmazdır. Etkilemenin sonucunda şu durumlar ortaya çıkabilir:

- *Çalışanın fiyatı ile boş durmanın fiyatı karşılaştırılarak karar verilir.*
- *Gelecekte tüketim olgusu ile mevcut tüketim olgusu karşılaştırılarak karar verilir.*
- *Gayri resmi yollardan ekonomik faaliyetlerde bulunmak ile serbest piyasanın görünür bir aktörü olarak faaliyette bulunma olgusu karşılaştırılarak karar verilir* (Aktan, 2009: 45).

Bu görüştekiler vergi indirimleri yoluyla devletin esas amacının ekonomik büyüme ve ekonomiye etkinlik kazandırılması olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun nedeni açıktır. Ekonomik aktörler açısından serbest piyasa içerisinde rekabet etmek

kolaylaştırıldığında bu durum daha fazla üretim, ihracat ve kazanç demektir ki bu kazanç içerisinde devlet aldığı vergi oranı düşük olsa da miktarı zamanla artacaktır. Böylece hem ekonominin kendi içinde istikrara girmesi hem de kazancın adil dağıtılması sağlanmış olacaktır.

2.5.2. Laffer Eğrisi Teorisi

Bu kuram 14 Eylül 1974 'de ünlü ekonomist Prof. Dr. Arthur Laffer tarafından düzenlenmiştir. Laffer bahsedilen iddiasını bizzat adını taşıyan Laffer Eğrisi ile izah etmiştir. Arthur Laffer bugün Amerikan Tarihi Müzesinde mevcut olan kumaş bir peçete üzerine kuramını betimleyerek ifade etmiştir. Peçetede “*Bir ürünü vergilendirirseniz daha az sonuç/Bir ürünü sübvanseserseniz daha fazla sonuç/İşi, çıktıyı ve geliri vergilendiriyoruz ve iş dışı, boş zaman ve işsizliği sübvanses ettiğimizden./Sonuçları ortada!*” açıklamaları mevcut bulunmuştur (Çınar, 2025: 14).

Laffer Eğrisi grafiğine bu ismi takan kişi bir ekonomi yazarı olan June Wanniski'dir. 1970'lerde oluşan ekonomik sıkıntılara karşı Keynesyen ekonomiye bir seçenek olarak, arz yanlı ekonomi politikaları ortaya çıkmış ve 1980'lerde icra edilmeye başlanmıştır. Arz yanlı iktisatçılar düşük tasarruflar, durgunluk ve yüksek enflasyon gibi çok sayıda iktisadi meselenin asıl sebebinin yüksek vergi oranlarının meydana getirdiği vazgeçirici tesirler olduğunu müdafaa etmişlerdir. Geçerli vergi oranlarının en uygun vergi oranlarından yüksek olması Laffer eğrisine göre vergi oranı artışının artık vergi gelirlerini yükseltmeyeceği manasına gelmektedir. Bu durumda vergi oranlarında indirimle gidilmesi neticesinde vergi gelirlerinin yükselmesi mümkündür (Çınar, 2025: 15).

Laffer eğrisine göre vergi gelirini en üst seviyeye çıkaran en uygun bir vergi oranı mevcuttur. Oranın olması lazım gelen oranın ötesinde bir artış, ticari ve yatırım faaliyetleri bakımından caydırıcı bir unsur olacaktır. Ronald Reagan'a da danışmanlık yapan arz yanlı ekonomiyi müdafaa edenlerden Amerikalı iktisatçı Arthur Laffer vergi oranlarını azaltmanın istihdamın yükselmesine sebebiyet vererek, vergi gelirlerini yükselteceğini ve dolayısıyla bütçe açıklarını da düşüreceğini ortaya atmıştır. Abd başkanı Reagan durgunluk ve enflasyonla mücadelede bu yöntemden yararlanmışır (Çınar, 2025: 15).

Vergi oranlarının çok yüksek olduğu yerlerde daha düşük vergi oranları büyük olasılıkla örneğin İngiltere’de olduğu gibi vergi gelirlerini arttıracaktır. Bu teori Özal dönemindeki Türkiye’de 1980 sonrasında gelir vergisi manasında uygulanmış, ancak ileri sürüldüğü gibi vergi oranının düşürülmesi vergi gelirini yükseltmemiştir. Buna neden olarak bilhassa ücretler üstünden alınan gelir vergisinin kesinti yoluyla alınması, yani bildirimde vergilerin oranının daha düşük olması muhtemeldir (Çınar, 2025: 16).

Laffer eğrisi bilinenin ötesinde tek başına vergi oranı indiriminin vergi gelirlerini yükselteceğini veya düşüreceğini açıklamamıştır. Vergi oranındaki dalgalanmaya vergi gelirlerinin reaksiyonu, geçerli vergi sistemine, hesaba katılan zaman dilimine, kayıt dışı ekonomiye sızma basitliğine, cari vergi oranlarının seviyesine, kanuni anlamda ve muhasebeye dair vergi kesintilerinin genelliğine ve imalat etkenlerinin yönelimlerine bağlıdır (Çınar, 2025: 16).

Bu teoriye göre harcamalar üzerinden alınan vergilerin iki etkisi vardır, bunlar: fiyatların artması ve miktarın düşmesi etkileridir. Fiyatların artmasına sebebiyet veren vergi, bir taraftan da kamu gelirlerinin yükselmesini temin etmektedir. Fakat miktardaki azalış ya da vergi tabanındaki aşınma kamu gelirlerinin düşmesine sebebiyet vermektedir. Konu edilen tesirler gelir ve servet üzerinden alınan vergiler için de muteberdir. Misal verilecek olursa 7 liralık kahvenin üzerine 10 lira vergi ilave edersek satış fiyatı 17 lira olur ve bu değerden 100 kahve satış yapıldığını farz edersek devletin toplam vergi geliri $10 \times 100 = 1.000$ TL olur. Fakat tekrar 7 liralık kahve üzerine 20 lira vergi ilave edersek satış fiyatı 27 lira olur ve bu değerden 25 kahve satış yapıldığını farz edersek devletin tüm vergi geliri de $20 \times 25 = 500$ TL olur (Çınar, 2025: 17).

Ek olarak getirilen bu aşırı vergiler, üretim giderlerini yükselterek satışların düşmesine sebep verebileceği gibi, parasal şişkinliğe de neden olabilmektedir. Üstteki misalden de görülebileceği gibi bilhassa vergi oranlarındaki yükseliş tüketici fiyatlarını arttıracığından enflasyonist bir tesir de meydana getirir. Değeri yükselen ürünlere talebin düşmesi sonucunda satış düşer, satışın düşmesi ise vergi tahsilinde düşüşe sebebiyet verir (Çınar, 2025: 17).

Arz yanlı ekonomistler birçok meselede olduğu gibi enflasyonla mücadelede imalatı yükseltici politikaların icra edilmesini lüzumlu saymışlardır. Bu duruma müdafaa

bakımından sundukları bahane de bir ürünün stoku piyasada çoksa değeri kendiliğinden azalacaktır savıdır. Bugün hala vergilerin hangi orana kadar yükseltilep yükseltilemeyeceği tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Eğer vergiler zaten düşükse vergi oranlarında yapılacak daha fazla bir kesintinin büyümeyi artırmayıp gelirleri azaltacağı kaçınılmazdır (Çınar, 2025: 18).

Arz yanlı iktisatçılara göre motorin, benzin gibi yakıtlardaki fiyat ile vergi yükselişi sebebiyle insanlar, hususi vasıtalarını kullanmak yerine toplu ulaşımaya meyledebilir, alkole konulabilen yüksek bir vergi yasadışı içki satışını, tütün ürünlerine konan yüksek bir vergi yasadışı tütün satışını tetikleyebilir. Veyahut vasıta satışları üzerine konan yüksek bir vergi araç satışlarını azaltabilecek kahve misalimizdeki gibi kamunun daha düşük bir vergi tahsilatı gerçekleştirmesine sebebiyet verebilecektir. Ülkemizde de yürürlükte bulunan iktisat politikalarının önemli bir kısmından istenilen sonuçlar alınamamasının sebeplerinin başında cari kayıt dışı ekonominin mevcudiyetinin geldiği anlaşılmaktadır (Çınar, 2025: 20).

2.5.3. Arz Yönlü İktisat ve İbn Haldun

Büyük İslam düşünürü İbn Haldun 14.Yüzyılda kaleme aldığı Mukaddime adlı çalışmasında vergi gelirleri ile vergi oranları arasındaki irtibatı hatırlatarak *“Bir devlette tebaaya yükletilen vergilerin miktarı düşük olursa, tebaa çalışarak para ve servet kazanmaya heves ve rağbet eder, yurt bayındırlaşır. Vergiler düşünce üretim yükselir, mal ve para kazanmanın yolları artar”* demiştir (Haldun, 1970: 43).

İbn Haldun’un vergilendirme konusundaki temel görüşleri vergi indirimleri yoluyla üretimin teşvik edilmesidir. Bu yönüyle arz yönlü iktisat kuramı ile yakınlaştığı ifade edilebilir. Devlet kendi varlığını parayı muhafaza ederek arttıramaz. Bu paranın doğru üretim kanalları için harcanması durumunda ancak yetkin bir devlet rolünün ortaya çıkacağı ifade edilmiştir. Bu sayede ekonomi hareketlenecektir. Zira üretim artacaktır ve ekonomik genişlemenin önü açılacaktır. Diğer yandan bu teşviklerin sağlanabilmesi için vergilerin indirilmesi gerekecektir. Buna ek olarak arzın da arttırılması gerekmektedir.

Devletin kamusal harcamalardan kesintiye gitmesi tüm bunların gerçekleşebilmesi için elzemdir. Zira lüzumsuz ve lükse kaçan kamu harcamaları olması durumunda arzı

teşvik edecek kaynağın yaratılması güçleşebilecektir. Bu bağlamda pek çok arz teşviki içeren uygulamanın bu üçüncü unsuru hakkıyla yerine getiremeyen idareciler tarafından sekteye uğratıldığı ifade edilmiştir. İbn Haldun tam da bu noktada arz yönlü iktisatçılardan ayrılmaktadır. Zira düşünür arzın teşvik edilmesi ile ekonomik büyümenin sağlanacağına dikkat çekmiştir. Fakat düşünürün, kamu harcamalarına getirilecek olan kısıtlamaların bu teşvikin zorunlu ve tamamlayıcı bir unsuru olduğu yönünde bir değerlendirme yapmadığı görülmüştür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN HALDUN'UN VERGİLENDİRMEYE DAİR GÖRÜŞLERİNİN BATILI DÜŞÜNÜRLERİN GÖRÜŞLERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

3.1. Vergi ve Yatırım Arasındaki İlişkiye Dair Gelişen Modern Kavram ve Görüşler

3.1.1. Adam Smith'in Vergilendirmeye Dair Yaklaşımı

3.1.1.1. Adam Smith'in Geliştirdiği Vergilendirme Kuralları

Bu başlık altında Adam Smith'in vergilendirmeye dair ortaya koyduğu kurallar ele alınacaktır. Ayrıca Smith'in vergilendirme ve yatırım arasındaki ilişkiyi ele alan görüşleri detaylandırılacaktır.

Ikeda (2012: 15), orijinal olarak Smith'in The Wealth of Nations'ın V. Kitap, Bölüm 2'de özdeyişler olarak adlandırdığı kuralları şu şekilde özetlemiştir:

Hakkaniyet: “Her devletin tebaası, hükümetin desteğine, mümkün olduğu kadar, kendi yetenekleriyle orantılı olarak katkıda bulunmalıdır; yani sırasıyla devletin koruması altında yararlandıkları gelire orantılı olarak.”

Kesinlik: “Her bireyin ödemekle yükümlü olduğu vergi kesin olmalı ve keyfi olmamalıdır. Ödeme zamanı, ödeme şekli, ödenecek miktar, katkıda bulunan ve diğer herkes için açık ve net olmalıdır.”

Kolaylık: “Her vergi, zamanında veya katkıda bulunanın ödemesi için en uygun olduğu şekilde alınmalıdır.”

Ekonomi: “Her vergi, devletin kamu hazinesine getirdiğinin ötesinde, halkın ceplerinden mümkün olduğu kadar azını hem alacak hem de çıkaracak şekilde düzenlenmelidir.” Smith'in bu dört başlığı aşağıda daha ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

Hakkaniyet Kuralı:

Bu kural çok fazla araştırma ilgisi yaratmıştır. Verginin vatandaşlardan eşitlik temelinde alınması gerektiğini ima eder. Tüm vatandaşların fedakarlığı eşit olmalıdır.

Adam Smith'in sözleriyle:

“Her devletin tebaası, Hükümetin desteğine, mümkün olduğu kadar, kendi yetenekleriyle orantılı olarak, yani sırasıyla Devletin koruması altında yararlandıkları gelirleriyle orantılı olarak katkıda bulunmalıdır” (Ikeda, 2012: 15).

Bu vergilendirme kanunu herkesin ödeme gücüne göre devlete vergi olarak ödemesi gerektiğini savunmuştur. Bu kuraldan geliştirilen gelir üzerinden insanları vergilendirmek amacı ön plana çıkmaktadır. O halde gelir arttıkça oran artıyorsa ilericidir. Smith, zenginlerden daha fazla vergi getirmelerini isteyerek adaleti vaaz etmeye çalışsa da, geliri artırma çabaları aynı zamanda daha yüksek vergi ödemelerini de beraberinde getirdiği için girişimci ruhunu veya sıkı çalışmayı yok edebileceğini öne sürmüştür (Soyode ve Kajola, 2006: 41).

Smith'e göre gelir arttıkça vergi oranı aynı kalıyorsa orantılıdır. Vergi oranı %20 ise, gelir arttıkça herkes bu oranda gelir vergisi ödemek zorunda kalacaktır. Anlaşılması ve hesaplanması basit olmasına ve aynı zamanda ekonomiyi mümkün olduğu kadar az rahatsız etmesine rağmen Adam Smith'in vergilendirme kanununa göre herkes mümkün olduğu kadar ödeme gücüne orantılı olarak katkıda bulunur; aksi adaletsiz olarak kabul edilir. Çünkü düşük gelir gruplarını olumsuz etkiler ve yüksek gelir gruplarını destekler. Bunun nedeni, bir kişinin gelirindeki artışla birlikte, gelirin marjinal faydasının onun için azalmasıdır. Aynı zamanda adaletsizdir çünkü hem yüksek gelirli hem de düşük gelirli grupların aynı oranda vergilendirildiği için düşük gelir grubuna mensup kişilerin, yüksek gelir grubuna göre daha fazla fedakarlık yapmasına neden olur. Gelir ve servet eşitsizlikleri de uçurum genişledikçe artmakta, alt gelir gruplarının üst gelir gruplarından daha fazla fedakarlık yapması gerekmektedir (Soyode ve Kajola, 2006: 42).

Düşünüre göre bu kural aynı zamanda yatay ve dikey eşitlik konusunu da beraberinde getirir. Yatay eşitlik, bir vergi sisteminin vergi mükellefleri arasında keyfi ayrımlar yapıp yapmadığı veya alakasız ölçütlere dayalı ayrımlar yapıp yapmadığı sorularını ele alır. Örneğin, bir kişinin yerel bir mağazadan bir ürün satın alması ve satış vergisi

ödemesi gerekirken, başka bir kişinin benzer mamulü sanal dünya üzerinden satın alması ve satış vergisi ödememesi yatay eşitlik kuralını ihlal eder. Dikey sermaye, değişik gelir düzeylerindeki kişilerin nispi ödeme kapasitelerini göz önüne alarak nasıl vergilendirilmesi gerektiği sorularını inceler. Dikey eşitlik ile üst gelirliilerin alt gelirliilere göre gelirlerinin daha fazla bir oranını vergi olarak ödemeleri beklenir (Wise ve Berger, 2010: 38). Adam Smith'in teorisinde vergilendirmenin üç temel kuralı vardır, bunlar şöyle ifade edilebilir:

Kesinlik Kuralı:

Bu vergilendirme kanunu, bir bireyin ödemek zorunda olduğu verginin kesin olması ve keyfi olmaması gerektiğini öne sürer. Gevşek mükellef için ne kadar vergi ödemesi gerektiği, verginin kime ve ne zaman ödeneceği belli olmalıdır. Yer ve diğer usul bilgileri de net olmalıdır. Bu netlik vergi mükellefini herhangi bir şekilde vergi makamlarının sömürsünden koruyacaktır. Vergi mükellefinin gelir ve giderlerini yönetmesini sağlayacaktır. Hükümet de bu ilkedan yararlanacaktır (Soyode ve Oyekun, 2019: 3).

Kolaylık Kuralı:

Bu vergi kuralına göre, her vergi, vergi mükellefine azami kolaylık sağlayacak şekilde ve zamanda alınmalıdır. Adam Smith'e göre, iyi bir vergi politikası mükellef için uygun olmalıdır. Bunun nedeni, mükellefin satın alma gücünü harcaması ve vergiyi öderken fedakarlık yapması dolayısıyla devlet, mükellefin mağduriyet yaşamadığını görmelidir. Örneğin bir tarım ülkesinde vergi ancak hasat yapıldıktan sonra alınmalıdır (Soyode ve Oyekun, 2019: 4).

Ekonomi Kuralı:

Bu ilke, tahsilatların büyük bir kısmının devlet hazinesine getirilebilmesi için vergi toplama maliyetinin asgari düzeyde olması gerektiğini önermektedir. Vergilerin tahsilinde idare giderleri toplanan vergi gelirlerinin önemli bir bölümünü tüketiyorsa iyi bir vergi sistemi olduğu söylenemez (Soyode ve Oyekun, 2019: 5).

3.1.1.2. Adam Smith'in Vergilendirme Kuralları Üzerinden Geliştirilen Teoriler

Adam Smith ve sonrasındaki bazı batılı düşünürler, vergilendirmede adaletin veya eşitliğin nasıl sağlanabileceği konusunda devlete rehberlik etmek için farklı

zamanlarda başka vergilendirme teorileri veya ilkeleri öne sürmüşlerdir. Bu teoriler ya kanunları temel alır ya da değiştirir. Kısaca ana teoriler veya ilkeler şunlardır:

Mübadele İlişkisi Teorisi

Bu teorinin kökleri eşitliktir. Vergi mükellefi-hükümet ilişkisi, vergi mükellefinin mal ve hizmet dahil devlet menfaatleri ve belki de maddi olmayan tatmin kaynakları karşılığında özel pazardaki satın alma gücünün bir kısmından vazgeçtiği bir mübadele ilişkisi olarak görülmektedir. Aidiyet veya aidiyet duygusu bu bağlamda önemlidir. Sosyal psikolojide yapılan araştırmalar, bir mübadele ilişkisinden bireysel tatminin önemli bir belirleyicisinin, mübadeleye dahil olan katılımcılar arasındaki ticaret açısından algılanan denklik veya eşitlik olduğunu güçlü bir şekilde ortaya koymaktadır (Waister ve Brachid, 1978: 49).

Bir katılımcı için, kendi ticaret hadleri ile diğerlerinin ticaret hadleri arasında eşitlik olmaması, bir sıkıntı duygusu yaratır. Bu sıkıntı, katılımcının mağdur ya da eşitsizliğin lehtarı olmasına bakılmaksızın hissedilir (Waister ve Brachid, 1978: 50). Smith'e göre (1976a: 7) eğer adaletsizlik bir katılımcının aleyhine ise, öfke gösterecek, eğer adaletsizlik kendi lehine ise, o zaman suçluluk duyguları yaşayacaktır.

Smith, eşitsiz bir ilişkide, katılımcıların girdilerini veya katkılarını vergi mükellefi-hükümet ilişkisine göre ayarlayarak eşitsizliği azaltmaya çalışabileceklerine dair deneysel kanıtlar sağlamıştır. Düşünür, tüm vergi mükelleflerinin hükümetle olan ticaret hadlerinde adaletsizlik algıladıkları varsayılmaktadır; mükellefler değişim ilişkisinde girdilerini veya katkılarını ayarlayarak eşitliği yeniden sağlamaya çalışacaklardır diye görüşlerini belirtmiştir (Smith, 1976a: 8).

Bu teori vergi mükellefi hükümet ilişkisine genişletilirse, vergi kaçakçılığı kısmen vergi mükelleflerinin hükümetle olan ticaret hadlerinde eşitliği yeniden sağlamaya çalıştıkları bir araç olarak görülebilir, özellikle de bir vergi mükellefi eşitsizliği kendi dezavantajı olarak algılasa, vergi ödemeyeceği varsayılır. Bu durumda mükellefin, kaçtığı vergi miktarını artıracığını, aksi durumda bu husus yararına ise kaçıracağı vergi miktarını azaltır (Folger, 1986: 38).

Smith'in oluşturmuş olduğu ekonomik terminolojiyi kullanırsak, vergi mükelleflerinin fayda fonksiyonları birbirine bağlıdır, bu nedenle kaçırılan vergilerden elde edilen fayda, vergi mükelleflerinin hükümetle olan ilişkilerine ilişkin eşitlik duygusuna bağlıdır. Özellikle, bir vergi mükellefi kendisini adaletsizliğin kurbanı olarak

algıladığında, öfke, fazladan bir miktar para vergi kaçakçılığı gelirine sağladığı marjinal faydayı artırır ve dolayısıyla kaçırılan vergi miktarını artırır. Öte yandan algılanan eşitsizlik vergi mükellefinin yararınaysa, suçluluk duygusu onun vergi kaçakçılığından marjinal faydasını ve dolayısıyla kaçtığı vergi miktarını azaltır (Folger, 1986: 39).

Fayda Teorisi

Smith'in fayda teorisine göre, devlet bireylerden onlara sağladığı faydaya göre vergi almalıdır. Bir kişi devletin faaliyetlerinden ne kadar çok fayda sağlarsa, hükümete o kadar fazla ödeme yapmalıdır (Folger, 1986: 40).

Bu ilke aşağıdaki gerekçelerle ciddi eleştirilere maruz kalmıştır:

Birincisi, eğer devlet sağladığı menfaatler ile elde edilen menfaatler arasında belirli bir bağ kurarsa, bu durum verginin temel ilkesine aykırı olacaktır. Bildiğimiz gibi vergi, devletin giderlerini ve genel menfaat hükümlerini karşılamak için kamu makamlarına yapılan zorunlu katkıdır. Vergi söz konusu olduğunda doğrudan bir karşılık yoktur

İkincisi, kamu tarafından yapılan harcamaların çoğu vatandaşlarının genel yararı içindir, her yıl belirli bir kişinin yararlandığı faydayı tahmin etmek mümkün değildir

Üçüncüsü, bu prensibi pratikte uygularsak, devletin hizmetlerinden daha fazla yararlandıkları için en ağır vergileri yoksullar ödemek zorunda kalacaklardır (Smith, 1976b: 6).

Hizmet Maliyeti Teorisi

Bazı iktisatçılar, devletin halka sunduğu hizmetin gerçek bedelini talep etmesi durumunda, vergilendirmede eşitlik veya adalet fikrini tatmin edeceği görüşündedirler. Posta, demiryolu hizmetleri, elektrik temini vb. gibi hizmetlerin fiyat üzerinden sunulduğu ve belirlenmesinin biraz kolay olduğu durumlarda hizmet maliyeti ilkesi şüphesiz bir dereceye kadar uygulanabilir. Devlet tarafından yapılan harcamaların ne kadarının birey için harcandığı kesin olarak belirlenemediği için her birey için sabitlenemez. Örneğin, polisin, silahlı kuvvetlerin, yargının hizmet maliyetlerini farklı bireylere nasıl ölçebiliriz? Dalton vergide karşılık olmadığı gerekçesiyle bu teoriyi reddetmiştir (Folger, 1986: 41).

Ödeme Yeteneği Teorisi

Vergilendirmede en popüler ve yaygın olarak kabul edilen hakkaniyet veya adalet ilkesi, bir ülkenin vatandaşlarının ödeme güçlerine göre devlete vergi ödemesi gerektiğidir. Vergilerin, bir bireyin vergilendirilebilir kapasitesi temelinde alınması çok makul ve adil görünmektedir. Örneğin, A kişinin vergiye tabi kapasitesi B kişisinden daha fazlaysa, ilkinden ikincisinden daha fazla vergi ödemesi istenmelidir. Görünen o ki vergiler yukarıda belirtildiği gibi bu esasa göre alınırsa adalet sağlanmış olur. Ancak zorluklar burada bitmez. Gerçek şu ki, bu teoriyi uygulamaya koyduğumuzda aslında zorluklar başlar. Sorun, ödeme gücünün tanımıyla ortaya çıkar. Ekonomistler, bir kişinin ödeme yeteneğinin mutlak ölçüsünün ne olması gerektiği konusunda hemfikir değillerdir (Folger, 1986: 42).

3.1.2. Ricardo ve Vergilendirme

David Ricardo (2018: 174) servetin haksız vergilendirilmesinin servetin korunması kuralının bozulması anlamına geldiğini vurgulamıştır. Kittrell (1957: 384) Ricardo'nun bir bileşeni olduğu entelektüel geleneğin, hususi servet için kuvvetli hisler beslemesine karşın rantları, vergilendirme için uygun bir zemin olarak düşündüğünü belirtmiştir. Kittrell (1957: 388) ilaveten düşünürün rant vergisine karşı olmasının, kullanışlı sebepler olarak farz ettiği şeylerle alakalı olduğunu söylemiş, bu sebepleri rantı kardan ve arazi malikinin brüt getirisindeki faizden ayırmanın güçlüğü ve hususi servet vasıtasıyla sunulan birikim desteği olarak saymıştır.

Ricardo, özel olarak sadece tek zümrenin kazancını vergilendirmek adil olmaz ve herkes imkanlarına uygun olarak kamunun giderlerinden mesul olmalıdır demiştir. Ona göre, yalnızca arazi vergilendirildiğinde vergiden doğan risk ile alakalı arazinin değerinin azalacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca düşünür, riskin belirsizlik aşamasına ilişkin arazinin, kumar kapsamındaki spekülasyonlar için çok elverişli bir araç olacağını belirtmiştir (Ricardo, 2018: 174).

Düşünür yalnızca rantı etkileyeceğini farz ettiği rant üzerindeki bir verginin tümüyle arazi maliklerine yük olacağını vurgulamıştır. İlaveten Ricardo, minimum randımanlı arazide, -çiftçinin mahsulün değerini artıracak herhangi bir rant veya vergi ödeme sorumluluğu olmaması nedeniyle- ranta getirilen verginin ham ürünün değerini yükseltmeyeceğini ifade etmiştir (Ricardo, 2018: 145). Tüm bunların neticesinde

düşünür arazi ve üzerindeki düzenlemeleri birbirinden ayırmış ve rantın, sadece araziden faydalanmaya mukabil ifa edilen tutar olduğunu belirtip bir rant vergisinden bahsetmiştir (George, 2006: 230).

3.1.3. Neo Klasik Ekonomide Vergilendirme

Bu başlık altında Neo-Klasik ekonomideki vergilendirmeye hakim bakış açısı ele alınmıştır.

Gelişmiş ülkelerin çoğunda gelir vergileri devlet gelirlerinin en önemli kaynağıdır. Özellikle, sermaye gelir vergileri, ülkeler genelinde vergi gelirlerinin önemli bir kaynağıdır. Örneğin, Eurostat'a göre, 2007'de vergi gelirlerinin dörtte birinden fazlası (%28,7) sermaye vergisi gelirlerinden gelen 27 Avrupa ülkesinde toplam vergi gelirlerinin gayri safi yurt içi hasılanın yüzdesine oranı ortalama %39,8 idi. Bunların içeriği kârlar, sermaye kazançları, temettüleri, faiz geliri ve diğerleri olarak sınıflandırılabilir. Yazar yalnızca kurumlar vergisi örnek alınacak olunursa kurumlar gelirindeki en yüksek yasal vergi oranları Amerika Birleşik Devletleri'nde %43, Japonya'da %41 ve diğer kurumlarda %23,5 gibi yüksek seviyelerde kalmıştır diyerek tespitlerini belirtmiştir (Judd, 1985: 42).

Judd (1985: 42) ve Chamley (1986: 67) tarafından yapılan ilk çalışmalar, hükümetin uzun vadede sermaye gelirini değil, yalnızca emek gelirini vergilendirmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Chamley-Judd, sonucu, fiziki sermayenin zaman içinde biriktiği, işgücünün ise çalışma ve boş zaman arasında paylaştırıldığı büyüme modellerine dayandırmışlardır. Bunun nedeni, sermaye geliri vergilendirmesinin sermaye birikimini yavaşlatması ve emek geliri vergilendirmesinin statik etkinlik kaybından daha yüksek bir dinamik etkinlik kaybına yol açmasıdır demişlerdir. Birkaç çalışma, temel varsayımları gevşeterek konuyu yeniden ele almış ve sonucun sağlam olduğunu kanıtlamıştır diye belirtmişlerdir. Örneğin, tek sektörlü bir büyüme modeli kullanan Atkeson, Chari ve Kehoe (1999: 30), Chamley'in varsayımlarını heterojen tüketiciler, içsel büyüme ve açık bir ekonomiye sahip ortamlarda birer birer gevşetmişlerdir.

Bazı batılı düşünürler hem fiziksel hem de beşeri sermaye ile iki sektörlü büyüme modellerinde optimal sermaye vergisini incelemişlerdir. Bahsedilen tüm çalışmalar sıfır bir sermaye vergisi bulmuş çünkü modelleri doğal olarak hiçbir çarpıtma içermemiştir. Birkaç düşünür, modellerindeki yapısal bozulmaları göz önünde

bulundurarak pozitif optimal sermaye vergilendirmesi elde etmişlerdir (Jones, Manuelli ve Rossi, 1997: 110). Örneğin, Guo ve Lansing (1999: 5) ve Chen (2007: 64) üretken kamu sermayesi, pozitif dışsallıklar veya eksik rekabetçi ürün piyasası gibi çarpıklıkları hanedana dahil ederek pozitif sermaye vergilerini ortaya çıkarmışlardır.

Domeij (2005: 21) işgücü piyasası sürtüşmelerini içeren bir modelde, bir ürünün işçisine ürünün oluşumuna yaptığı katkıdan daha az ücret verildiğinde pozitif sermaye vergilerini bulmuştur.

Tüm bu yukarıdaki modellerden, içsel çarpıtmalara dayanarak pozitif optimal sermaye vergisine ulaşılmıştır. Mevcut optimal sermaye vergilendirme modellerinde, Ramsey planlayıcısı devlet harcamalarını sabit olarak ele alır. Ramsey planlayıcısı, hükümet harcamalarının çıktıdaki payını sabitletiğinde, sermaye gelirini vergilendirmenin optimali olarak gösterir. Devlet harcamalarının, çıktının sabit bir payı olduğu varsayımı farklı şekilde gerekçelendirilir. Buna göre ilk gerekçe, hükümetin istikrarlı bir istikrar sağlama eğiliminde olmasıdır (Domeij, 2005: 22).

Devlet harcamalarının çıktı içindeki payı örneğin, Penn World Table'a (Heston, Summers ve Aten 2012: 52) göre, Amerika Birleşik Devletleri'nde kişi başına gerçek hükümet tüketimi 1973'te 2.117 dolardan 1990'da 2.821 dolara %33 artmıştır. Buna karşın brüt olarak gerçek hükümet tüketiminin oranı yerli hasıla ise aynı dönemde % 9 civarındaydı. Daha sonra, bazı yazarlar çalışmalarında çıktıda devlet harcamalarının sabit bir payını üstlenmiştir. Örneğin, iki sektörlü, beşeri sermayeye dayalı bir içsel büyüme modelinde, Jones, Manuelli ve Rossi (1993: 486) gayri safi milli hasıladaki hükümet harcamalarının payını belirli bir noktada sabitleyerek sıfır sermaye vergisi elde etmiştir.

Genel bir denge modelinde, Lucas (2000, Bölüm 4) araştırmayı incelemiştir. Buna göre devlet tüketiminin gayri safi yurt içi hasıladaki (GSYİH) sabit bir pay olduğu kısıtlaması altında enflasyonun refah maliyeti hakkında yeni tahminler sunmuştur. Devlet harcamalarını çıktının sabit bir payı olarak kısıtlayarak, Ramsey planlayıcısının faktör tahsisine ilişkin optimizasyonu, çıktıdaki değişikliklerin bir oranı olan hükümet harcamalarını değiştirdiğinden, modelimiz pozitif optimal sermaye vergileri vermiştir.

Altta yatan nedenleri daha iyi anlamak için, hane halkının bu dönemin tüketimi ile bir sonraki dönemin sermayesi arasındaki değiş tokuşu, bir Euler denklemi verir; öyle ki,

sermayenin net marjinal ürünü eksi zaman tercihi oranı, sermaye vergisi oranı çarpı sabit durumdaki sermayenin net marjinal ürününe eşittir (Lucas, 2000: 93).

Ayrıca, Ramsey planlayıcısının bir sonraki dönemin sermaye seçimleri, bu dönemdeki kaynakların gölge fiyatı, sermayenin iskonto edilmiş net marjinal ürünü eksi sermayenin gelecek dönemdeki hükümet harcamaları üzerindeki etkisine eşit olacak şekildedir. İstikrarlı bir durumda, Ramsey planlayıcısı böylece sermayenin net marjinal ürünü eksi zaman tercih oranını sermayenin hükümet harcamaları üzerindeki etkisine eşitlemiştir (Lucas, 2000: 94).

Ramsey planlayıcısının gelecek dönemin sermaye seçimlerinin hane halkının tüketim Euler denklemiyle tutarlı olması için, sermaye vergisi oranı ile sermayenin net marjinal ürününün, sermayenin hükümet harcamaları üzerindeki etkisine eşit olması gerektiği açıktır. Bu, optimal sermaye vergisi oranının, sermayenin hükümet harcamaları üzerindeki etkisinin sermayenin net marjinal ürününe bölünmesine eşit olduğu anlamına gelir. Sabit devlet harcamalarında, sermayenin devlet harcamaları üzerindeki etkisi sıfırdır ve dolayısıyla uzun vadede optimal sermaye vergisi oranı sıfırdır. Tersine, devlet harcamaları çıktının sabit bir payı olduğunda, Ramsey planlayıcısının sermaye optimizasyonunda, sermayenin devlet harcamaları üzerindeki etkisi, sermayenin marjinal ürününün sabit bir payına eşittir (Lucas, 2000: 95).

Sonuç olarak, optimal sermaye vergisi oranı, sermayenin marjinal ürününün sabit bir payının, sermayenin net marjinal ürününe bölünmesine eşittir. Sermayenin marjinal ürünü pozitif olduğundan, optimal sermaye vergisi pozitifdir. Pozitif bir optimal sermaye vergisinin sonucu aşağıdaki gibi gerekçelendirilir. Devlet harcamaları, çıktının sabit bir payı olduğu için, sermaye birikimi, gelecek dönemin sermayesinin net marjinal ürününü azaltan devlet harcamalarının miktarında bir bozulma yaratır. Bu tür bir çarpıklığı içselleştirmek için, uzun vadede sermaye gelirini vergilendirmek optimaldir (Lucas, 2000: 102).

3.1.4. Keynesyen Ekonomide Vergilendirme

Keynesyen ekonomi, ekonomideki toplam harcamaların ve bunun çıktı, istihdam ve enflasyon üzerindeki etkilerinin makroekonomik bir teorisidir. Büyük Buhranı anlamak amacıyla 1930'larda İngiliz ekonomist John Maynard Keynes tarafından geliştirilmiştir.

Keynesyen ekonominin temel inancı, hükümet müdahalesinin ekonomiyi istikrara kavuşturabileceğidir. Keynes'in teorisi, ekonomik davranış ve bireysel teşvikler çalışmasını geniş toplam değişkenler ve yapılar çalışmasından keskin bir şekilde ayıran ilk teoridir. Düşünür teorisine dayanarak, talebi canlandırmak ve küresel ekonomiyi buhrandan çıkarmak için hükümet harcamalarının artırılmasını ve vergilerin düşürülmesini savunmuştur. Daha sonra, Keynesyen ekonomi, hükümetin ekonomik müdahale yoluyla toplam talebi etkileyerek optimum ekonomik performansın elde edilebileceği ve ekonomik çöküşlerin önlenilebileceği kavramına atıfta bulunmak için kullanılmıştır. Keynesçi iktisatçılar, böyle bir müdahalenin tam istihdamı ve fiyat istikrarını sağlayabileceğine inanmışlardır (IMF, 2014: 9).

Keynesyen ekonomi, harcamaya, üretime ve enflasyona yeni bir bakış açısını simgelemiştir. Daha önce Keynes'in klasik ekonomik düşünce olarak adlandırdığı şey, istihdam ve ekonomi üretimindeki dönemsel değişimlerin, bireyleri ve girişimcileri takip etmeye özendirilecekleri kazanç fırsatları ortaya çıkardığını ve bunu yaparken ekonomideki istikrarsızlıkları düzelttiklerini savunduğu şeydir. Keynes'in bu görünürde klasik teorisinin inşasına göre, ekonomideki toplam talep düşerse, üretimde ve istihdamda meydana gelen zayıflık, fiyatlar ve ücretlerdeki düşüşü hızlandırır. Daha düşük bir enflasyon ve ücret düzeyi, girişimcileri sermaye yatırımları yapmaya ve daha fazla insan çalıştırmaya özendirerek, istihdamı teşvik eder ve iktisadi gelişmeyi yeniden sağlar. Düşünür bir yandan büyük buhranın derinliğinin ve sürekliliğinin o dönemde bu hipotezi ciddi şekilde test ettiğini belirtmiştir (Keynes, 1936: 24).

Keynes, bu ekonomik başarısızlıkları gidermek için devletin artık esas olarak bireysel insiyatiflere bırakılan konularda belirli kontroller kurması gerektiğini öne sürmüştür. Bu ise hükümetin toplam talebin tam istihdamı sürdürmek için yeterince yüksek tutulmasını sağladığı bir politika çerçevesi geliştirmesi şeklinde olmuştur. Düşünür hükümet aktif talep yönetimi politikasını üstlenmelidir demiştir (Keynes, 1998: 377-378).

Avustralya Merkez Bankası eski Başkanı ve 1960'ların ortalarında Keynesyen ekonomi eğitimi almış bir ekonomist olan Ian Macfarlane Keynes'in reçetesinin hükümeti kullanmak olduğunu belirtmiştir. Düşünürün bu nedenle, özel harcamalardaki açığı kapatmak ve böylece ekonomiyi tam istihdama geri döndürmek için harcama yapmak önemli bir noktayı teşkil etmiştir dediğini vurgulamıştır (Macfarlane, 2006: 6).

Bu ifadenin, pompa besleme jargonuna indirgenmesi Keynes'in savunduğu şey değildir. Düşünürün reçetesi, kronik işsizlik zamanlarında, tüketici talebindeki eksikliği ve üretken yatırımdaki eksikliği telafi etmek için hükümetlerin açık vermesi gerektiğidir. Keynes'in somut önerileri, toplumdaki üretken kapasiteyi fiilen artıran mal ve hizmetlerin tüketimi ve sermaye mallarının tüketimi yoluyla tüketim eğilimini artırmayı hedeflemiştir. Düşünür ayrıca servet eşitsizliğinde bir azalma önermiştir çünkü ona göre:

- 1. Yoksullar gelirlerinin tamamını olmasa da çoğunu harcarlar ve bu nedenle zenginlere göre çok daha fazla marjinal tüketim eğilimine sahiptirler*
- 2. Zenginlerin üretken olmayan yatırımlara uyguladıkları, yalnızca sermaye getirisi arayan tasarrufları, üretken yatırımların büyümesini engelleyerek servetin büyümesini engeller (Keynes, 1998: 372).*

Diğer yandan Keynes tarafından yapılan bu teklif, genel teorisinin sonucunda da özetlenmektedir:

- 1. Büyük servet eşitsizliklerini gidermek için vergilendirmeyi, özellikle doğrudan vergilendirmeyi, artan oranlı gelir vergisini, ek vergileri ve ölüm vergilerini kullanmak. Keynes vergileri, özellikle de çok yüksek gelir vergilerini artırmanın bir tehlike olduğunu gördü. Sahip olduğu iki düşünce, becerikli kaçmayı çok daha değerli kılma korkusu ve aynı zamanda risk alma güdüsünü gereksiz yere azaltma korkusuydu.*
- 2. İşlevsiz yatırımcıyı ötenazi yapmak için Faiz oranlarını düşük ayarlamak. Keynes'in buradaki amacı, "işlevsiz yatırımcının artık ikramiye almamasını" sağlayarak, üretken yatırımda kullanılacak sermaye hacmini artırmaktı. Bu durum yapay olarak kıt bir sermaye arzının getirdiği yapay olarak yüksek faiz oranları şeklinde gerçekleşecektir (Keynes, 1998: 372).*

Devletin tüketim oranını vergilendirme yoluyla ve üretken yatırım oranını faiz oranı politikalarıyla etkilemesine izin verecek olan Keynes'in önerileri, optimum bir yatırım oranını sağlamak için yetersiz olacaktır. Bu nedenle düşünür, tam istihdamı güvence altına almanın tek yolu olarak yatırımın kapsamlı bir şekilde sosyalleştirilmesini de önermiştir (Keynes, 1998: 378).

3.1.5. Marx ve Vergilendirme

Marx ve Engels kapsayıcı bir eşitsizlik teorisi sunmasa da, sık sık gelir eşitsizliği ve vergi eşitsizliğini tartışmışlardır. Marx ve Engels, kapitalizmde gelir eşitsizliğini açıkça kaçınılmaz olarak algılamakla birlikte, vergi eşitsizliğini azaltmak, bunun aksine, kapitalizm devam ederken mükemmel bir şekilde başarılabilir olarak kabul edilir demişlerdir (Marx, 1986: 354). Marx gelir eşitsizliğinin meşruluğunu hem Grundrisse'de, hem de Gotha programının eleştirisinde savunmuştur (Marx, 1998: 84).

Engels de (1987: 254) benzer şekilde, önce Anti-Dühring'te, burada zenginliğin dağıtılma tarzının hüküm süren üretim yapısına bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Ve sonra onun 1885 Felsefenin Sefaleti'ne önsözünde ürünün büyük bir kısmı onu üreten işçilere ait değildir demiştir. Şimdi bu haksızlıktır, böyle olmaması gerekir diye belirtmiştir. (Engels, 1990a: 281). Düşünür, eşitsizlik-hakim üretim bağlantısını, Engels'in, Karl Kautsky'nin yardımıyla, Avusturyalı avukat Anton Menger'i 1887'de yürüttüğü avukat sosyalizmde özetleyerek: kişinin emeği, çözülmeyen çelişiklere karıştı, meselenin özü olan üretim tarzının dönüşümüne az çok dokunulmadan bırakıldı diyerek görüşlerini ifade etmiştir (Engels, 1990b: 599).

Marx ve Engels, çoğunlukla, vergi eşitsizliği konusunda daha az keskin görünmezler. Onlara göre, vergi eşitsizliği komünizmin gelişini gerektirmeyen vergi reformlarıyla ele alınabilir. Düşünürlerin vergi önerilerinin komünizmle el ele gittiği, ancak örneğin on yılda talep edilen artan oranlı gelir vergisinin daha sonra, 1890'lara kadar bir politika haline geldiği 1840'lardaki düşünürlerin yazılarıyla bu görüşün ifade edildiğine dikkat edilmelidir (Marx, 1986: 354).

Marx'a göre İngiliz bütçesi, Gotha Programı ve Alman Sosyal Demokratlarının 1891 taslak programı tartışmalarında yer alan komünizmden kopuk bir tercih olmuştur. Benzer şekilde, dolaylı üzerinden doğrudan vergiler ve veraset vergisi reformları, kapitalist bir ortamda arzu edilir olarak görülmüştür. Düşünürece göre kabul edilmesi gerekir ki, komünizmle el ele sunulan başka politikalar da vardır ama burada bile, hem tarihsel bağlamları içinde hem de bugünkü eşitsizlik tartışmasına yaptıkları katkı tartışmaya değerdir (Marx, 1986: 355).

Marx ve Engels'in vergi ortamı diğerlerinden açıkça farklıdır. 1849'da dolaylı vergiler, Prusya Kraliyet Maliye Bakanlığı'nın toplam vergi tahsilatının %40'ını oluşturmuşken, doğrudan vergiler ise tahsilatın yalnızca %29'unu oluşturmuştur. Oysa aynı dönemde

Birleşik Krallık veya Almanya'da dolaylı vergilerin azınlıkta kalmış, doğrudan vergiler ise toplam alımın yaklaşık üçte ikisini meydana getirmiştir (Dieterici, 1853: 4).

Marx ve Engels'in vergi yorumlarının hiçbir şekilde çağdışı bir merak olmadığını, aksine, bugün bizi meşgul eden vergi meselelerini fazlasıyla kapsamaları dikkate değerdir. Engels Şubat ayında Rhineland'deki Elberfeld'de iki toplantıda bu konuyla ilgili konuşma yapmıştır (Dieterici, 1853: 5).

1845 komünizm konusunda Elberfeld'in Marx'a 23 Şubat 1845'te yazdığı mektubu belki de gereksiz yere şakacıdır. Bununla birlikte, Elberfeld'in 8 Şubat'taki açılış konuşması, her iki adam tarafından da vergi politikasına yapılan ilk kayda değer müdahaleye işaret etmektedir (Engels, 1987: 480).

Engels, mevcut %1'er yorumunu hatırlatan bir gözlemlerle tonu belirlemiştir: *“Mülkiyetin her gün daha az elde toplandığı ve ulusun büyük çoğunluğunun giderek daha da yoksullaştığı gerçeği hakkında genel bir yakınma var. Böylece, bir yanda birkaç zengin insan ile diğer yanda çok sayıda yoksul insan arasında apaçık bir çelişki ortaya çıkar”* demiştir (Engels, 1987: 253; Marx, 1986: 505).

Marx, asgari ücretler ve azami çalışma saatleri gibi fabrika mevzuatını desteklemesiyle tam olarak aynı nedenle, ekonomiyi mahvetmek için artan oranlı vergileri desteklemiştir. Düşünür, yüksek işgücü maliyetlerini yasalaştırmanın özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler için sakatlayıcı olacağını fark etmiştir. Yüksek vergi oranlarına verdiği destek gibi, bu tür yasalara verdiği destek, birçok işletmeyi yok etmek, eski sahiplerini işsiz bırakmak ve böylece şiddetli devrimi teşvik etmek için tasarlanmıştır. Kapital'de Marx, yalnızca bir reformcu olmadığını açıkça ortaya koyarak şunları demiştir:

“Fabrika mevzuatının genel olarak genişletilmesi ... çok sayıda izole sanayinin genel olarak büyük ölçekte yürütülen birkaç birleşik sanayiye dönüşmesini hızlandırır ... Küçük ve yerli sanayilerin yok edilmesiyle, "fazla nüfusun" son çaresini yok eder. ' ve onunla birlikte tüm sosyal mekanizmanın kalan tek emniyet supabıdır” (Marx, 2011: 63).

Marx'ın yüksek vergi oranları önerisi de aynı perspektiften görülmelidir, normalde işsiz kalan işçilerin kendi girişimlerini kurabilecekleri emniyet supabını yok edecek

bir araç olarak görülebilir. Örneğin, Fransa ile ilgili 1852 tarihli bir broşürde düşünür, güçlü ve sınırsız hükümetin küçük çiftliğin dostu olmadığını, bunun yerine kanını ve iliğini emen bir vampir olduğunu belirtmiştir:

“Küçük holding vergilerle yüklenmiştir. Vergiler, bürokrasinin, ordunun, rahiplerin ve sarayın, kısacası tüm yürütme aygıtının yaşam kaynağıdır. Güçlü hükümet ve ağır vergiler aynıdır Bu vergiler ... [Napolyon'un] endüstrisini son yardım kaynaklarından mahrum eder ve yoksulluğa direnme konusundaki güçsüzlüğüyle rekabet eder. Ve iyi giyimli ve iyi beslenmiş muazzam bir bürokrasi, ikinci Bonaparte'a en uygun olan "idee napolenienne"dir. güçlü hükümet altında sıcak ev modası İnsanlara istihdam sağlanacak. Bayındırlık işlerinin açılışı. Ancak bayındırlık işleri halkın vergiler konusundaki yükümlülüklerini artırmaktadır” (Reynolds, t.y.: 32).

Marx, çiftçileri ve orta sınıfı mahvederek, ağır vergilerin işsiz nüfus fazlasını artıracaklarını ve böylece devrime yol açacaklarını düşünmüştür. Ancak düşünürün sınırsız hükümet, bürokrasi veya ağır vergi taraftarı olmadığı açıktır. Marx, hükümet ve Kilise'nin okul üzerindeki herhangi bir etkiden eşit şekilde dışlanması gerektiğini öne sürerek devlet okullarına bile karşı olmuştur (Reynolds, t.y.: 33).

Marx, gelir üzerinden doğrudan vergiler ile satışlar üzerinden dolaylı vergiler arasında seçim yapmak zorunda kalırsa gelir vergisinden yanadır. Düşünürün satış vergilerine karşı yaklaşımı, bu tür gizli vergilerin hükümetin gerçek maliyetini gizleyerek aşırı büyümüş bir devlete neden olacağına yönelik bir düşünceye dayanır:

“Vergilendirme biçimindeki hiçbir değişiklik, emek ve sermaye ilişkilerinde herhangi bir önemli değişiklik üretmez. Bununla birlikte, iki vergilendirme sistemi arasında seçim yapmak zorunda kaldığımızda, dolaylı vergilerin tamamen kaldırılmasını ve genel olarak doğrudan vergilerin ikame edilmesini tavsiye ediyoruz... kılık değiştirmemiş, basit ve en kaba kapasite tarafından yanlış anlaşılmalıdır. Dolaysız vergilendirme bu nedenle her bireyi yönetim güçlerini kontrol etmeye sevk eder...” (Reynolds, t.y.: 34).

Marx'ın kamu tercihi teorisinin bu öngörüsünde, onun doğrudan vergilendirmenin gizlenmemiş yükünün, hükümetin şişkin, pahalı ve halkın kontrolünden çıkmasını engellemeye yardımcı olabileceğini umduğunu belirtmiştir. Reynolds, hem Marx hem

de Engels'in doğrudan vergilendirmenin baskıcı, ekonomik ilerlemeyi boğucu hale getirebileceğini anlamışlardır diye vurgulamıştır (Reynolds, t.y.: 35).

Das Kapital'in ilk cildinin dramatik sonunda Marx'ın arazi ve teçhizatın özel mülkiyetinin, insanları maksimum potansiyellerine kadar çalışmalarını için güçlü bir teşvik sağladığını vurgulamış olduğunu yazmıştır:

“İşçinin kendi üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti, ister tarım, ister imalat, ister her ikisi olsun, küçük sanayinin temelidir... Gelişir, tümünü kaybeder... ancak işçinin kendi kendisinin özel sahibi olduğu yerde, kendisi tarafından harekete geçirilen emek araçları: ekip biçtiği toprağın köylüsü, bir virtüöz olarak kullandığı aletin zanaatkarıdır” (Reynolds, t.y.: 36).

Marx'a göre özel mülkiyet köylülerin ve zanaatkarların tüm enerjisini serbest bırakabilir. Düşününün özel mülkiyete karşı çıkmasının ana nedeni, bunun ölçek ekonomileriyle bağdaşmayacağına inanmasıdır. Marx verimliliğin, montaj hatları ve tarlalar gibi toplumsal olarak yoğunlaştırılmış üretim yöntemleri gerektireceğini umuyordu. Böylece arazi ve makineler, yalnızca kupon kesen ve şirket yöneticilerini işe alan birkaç kişiye ait olacaktır. Bir kapitalist, her zaman birçok kişiyi öldürür demiştir. Ancak bu teknik bir olgu sorunudur, bir teori ya da ideoloji meselesi değildir diyerek düşüncelerini belirtmiştir (Marx, 1986: 506).

Marx rekabetten çok tekele düşmandır. Yine de onun gerçek bir sosyalist rejime ilişkin hayali vizyonunda devlet tekeli olamaz, çünkü devlet olmayacak ve böylece sorun tanımı gereği kendiliğinden çözülecektir. Ancak acı gerçek şu ki, son on yıllarda kendilerini Marksist veya Komünist olarak adlandıran gerçek ülkeler, aslında, devasa bir askeri-endüstriyel bürokrasiyi desteklemek için işçi sınıfına sistematik olarak aşırı ücret uygulayan devlet tekellerinden oluşmuştur. Marx ve Engels'in sosyalizm ile kastettikleri ne olursa olsun, onlar adına yaratılan çok sayıda korunan, bürokratik devlet tekelinin akıllarındaki gibi olmadığı açıktır. Ona göre Engels'in şu 1881 mektubunu ele almak önemlidir:

“Devletin serbest rekabete -korumacı tarifeler, loncalar, tütün tekeli, sanayi dallarının millileştirilmesi, kraliyet porselen fabrikası- her müdahalesini 'sosyalizm' olarak tanımlamak, Manchester burjuvazisinin kendi çıkarları doğrultusunda katıksız bir çarpıtmadır. ... Bu sözde sosyalizm, mümkün olduğu kadar çok proleteri devlete bağımlı memurlara ve emeklilere

dönüştürmek gibi ikincil bir niyetle ... parayı sıkıştırmak için bir bahaneden başka bir şey değil” (Reynolds, t.y.: 38).

3.2. Vergi ve Yatırım Arasındaki İlişki

Bu başlık altında, İbn Haldun ve batılı düşünürlerin vergilendirmeye ilişkin görüşlerini günümüz bakış açısıyla karşılaştırabilmek maksadıyla, bugüne hakim olan vergilendirme ve yatırım arasındaki ilişkiyi ele alan görüşler incelenmiştir.

Vergilendirmeye ilişkin çok sayıda çalışma yapılmıştır. Vergilendirmenin ekonomik performans üzerindeki etkisi ile ilgili olarak, yazarların son üç yılda 70 ülke için vergi yapılarını ve bunların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini değerlendirdiği Lee ve Gordon (2005: 42) tarafından yürütülen çalışmalara özellikle değinmek gerekir. Yazarlar, çalışma sonuçları kurumlar vergilerinin büyüme üzerindeki olumsuz etkisine işaret etmesine rağmen, işgücü gelir vergilerinin ekonomik performans için önemli olmadığı sonucuna varmışlardır. Kurumlar vergilerinin büyüme üzerindeki etkisine ilişkin bu olumsuz sonuç, Arnold (2008: 83) tarafından 21 OECD ülkesinin vergi yapılarını 30 yılı aşkın bir süre boyunca değerlendirerek de doğrulanmıştır.

Öte yandan, bu yazar, Xing’in (2010: 50) sonuçlarıyla da uyumlu olarak, mülk ve tüketimin vergilendirilmesinin büyümeyi daha fazla artırdığı sonucuna varmaktadır. Bu yazar aynı zamanda hem bireysel hem de kurumsal gelir ve tüketim üzerinden vergi almanın uzun vadede kişi başına düşen GSYİH’yi düşürmesiyle ilişkili olduğu sonucuna da ulaşmıştır.

Ayrıca Gridinic, Drezgic ve Blazic (2017: 27), Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde ekonomik evrim ile vergi bileşimi arasındaki ilişkiyi değerlendirerek, vergilendirme düzenlemelerinin OECD ülkelerindeki vergilendirmenin etkilerini araştıran mevcut araştırmalardan farklı etkiler sunduğu sonucuna varmaktadır. Spesifik olarak, yazarlar büyüme için en zararlı gelir kaynağı olarak gelir vergilerinin altını çizerek, tüm vergilendirmenin büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu iddia etmişlerdir.

Vergilendirme ve yatırım arasındaki ilişki açısından, bu konu iktisat biliminde de farklı açılardan derinlemesine incelenmiştir. Araştırmaların bir kısmında vergi politikalarının yatırım davranışı üzerindeki etkisi, özellikle de kurumlar vergisinin yatırım kararı alma süreçleri üzerindeki etkisi vurgulanmıştır.

Örneğin, Da Rin, Sembenelli ve Di Giacomo (2010: 12) tarafından yürütülen bir araştırma, 1997 döneminde 17 Avrupa ülkesinde 2,5 milyondan fazla firma için vergilendirmenin firmalar üzerindeki etkisini değerlendirmek için panel veri tekniklerinden yararlanmaktadır.

Yazarlar, kurumlar vergisi indiriminin azalan sermaye-emek oranıyla ilişkili olduğu ve özellikle kurumlar vergilerinin emekten çok sermaye üzerindeki etkisinin daha güçlü olduğu sonucuna varmışlardır. Bununla birlikte, yazarların işaret ettiği gibi, firmaların piyasaya girişinin teşvik edilmesi için bir vergi indirimi arzu edilir ayrıca bu politika mali açıdan daha az sağlam firmaların girişini de destekleyebilir demişlerdir.

Kurumlar vergilendirmesinin etkisi ve piyasaya giriş ile ilgili aynı sonuca Braunerhjelm ve Eklund'un (2014: 30) çalışmasında ulaşılmıştır, burada yazarlar kurumlar vergisinde %10'luk bir azalmanın piyasaya girişi %3 artırdığını doğrulamışlardır.

Önceki sonuçları tamamlayan Da Rin, Di Giacomo ve Sembenelli'de (2010: 24) yürütülen araştırma, vergi ile piyasaya firma girişi arasında doğrusal olmayan bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır.

Öte yandan, Bond ve Xing (2015: 16) 1982-2007 döneminde 14 gelişmiş ülke üzerinde yaptıkları bir çalışmada, firmalar üzerindeki vergiler ile bunların bir firmanın sermaye-çıktı oranları üzerindeki etkileri arasında negatif bir ilişki bulmuşlardır. Yazarlar, neoklasik bir yatırım modelinde sabit bir ikame esnekliğinden türetilen bir ekonometrik spesifikasyon geliştirerek, hem kısa hem de uzun vadede bir firmanın vergilendirmesindeki %1'lik bir artışın -0,3 arasında sermaye-çıktı oranları üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu keşfetmişlerdir.

Bu sonuçlar Djankov ve diğerleri (2010: 41) tarafından da desteklenmiştir. Ek olarak, bu yazarlar, endüstriler üzerindeki vergi etkilerine ilişkin olarak, imalatın diğer sektörlere göre kurumlar vergisinin zararlı etkilerine daha fazla maruz kaldığını da bulmuşlardır.

Bu sonuçlara Mukherjee, Singh ve Zaldokas'ta (2017: 82) da ulaşılmıştır. Bununla birlikte, kurumlar vergisi ile Ar-Ge faaliyetleri arasında negatif bir korelasyon bulmanın yanı sıra, yazarlar ayrıca daha yüksek vergilerin piyasa ekonomisine yeni mal ve hizmet arzının azalmasına neden olduğu sonucuna varmışlardır.

Ayrıca, Jacob, Michaely ve Müller (2017: 38) harcama vergilerinin kurumsal teşebbüs kararları üzerindeki tesirlerini inceleyerek, bu vergilendirme kaynağının bir firmanın yatırım politikası için de zararlı olduğu sonucuna varmışlardır.

Yazarlar tarafından ulaşılan sonuçlar, tüketim vergilendirmesinin zararlı etkisinin, talep esnekliği yüksek olan firmalar için daha güçlü olduğu, bunun yanı sıra yerel nihai tüketicilere ve finansal kısıtlamalara daha fazla maruz kaldığı sonucuna götürmüştür.

Vergilendirmenin firma büyüklüğü ve mülkiyeti üzerindeki etkisi ile ilgili olarak Galindo ve Pombo (2011: 23) kurumlar vergisinin teşebbüs kararları ve üretkenlik açısından ufak ve orta ölçekli şirketlere göre büyük şirketlere daha fazla tesir ettiğini tespit etmişlerdir.

Buna ek olarak, Brandstetter ve Jacob (2013: 48) Almanya örneğinde kurumlar vergisinin yatırım dinamikleri üzerindeki etkisini değerlendirmek için farklardaki farklar yaklaşımını uygulamış ve heterojen yanıtlar bulmuşlardır. Yani kurumlar vergisinde bir indirim, yatırımda büyümeye yol açabilir demişlerdir.

Bununla birlikte, Baliamoune-Lutz ve Garello (2014: 63) vergi aşamalılığının, yüksek gelirli bireylere göre düşük-orta gelirli bireylerde piyasaya girişini daha fazla teşvik etme eğiliminde olduğunu bulmuşlardır.

Verimlilik-vergi bağlantısı ile ilgili olarak, Gemmell ve diğerleri (2016: 74) tarafından yürütülen deneysel araştırma 1996 ve 2005 yılları arasındaki 11 Avrupa ülkesi için daha yüksek yasal kurumlar vergisi oranları küçük firmaların üretkenlik düzeylerini olumsuz etkilerken, daha büyük firmaların üretkenliğinin yalnızca efektif marjinal vergi oranlarından etkilendiği sonucuna varmışlardır.

Ek olarak, Langenmayr, Haufler ve Bauer (2015: 20) optimal bir kurumlar vergisi yapısının varlığının rekabet derecesine bağlı olduğunu vurgulamışlardır. Yazarlar, piyasa rekabetinin derecesi düşük olduğunda, yüksek vergilerin yüksek verimliliğe sahip firmaları desteklediği sonucuna varmışlardır. Tersine, rekabetin derecesi rekabetçi piyasa koşullarıyla uyumlu olduğunda ve firmaların kar üzerinden aldığı vergiler düşük olduğunda, o zaman düşük üretkenliğe sahip firmalar kayırlıma eğilimindedir diye belirtmişlerdir.

Diğer bir konu ise vergi yükünün, firmaların yatırımları için risk alma kararları ile ilişkisidir. Bu konuda Ljungqvist, Zhang ve Zuo (2017: 61), bir vergi değişikliğine

verilen tepkinin simetrik olmadığı sonucuna varmışlardır. Aslında sonuçlar, bir vergi artışına diğer faaliyetlerin yanı sıra Ar-Ge'de bir azalmanın eşlik ettiğini göstermiştir. Yazarlar ayrıca, risk artırıcı yatırım kararları söz konusu olduğunda, yalnızca düşük finansal kaldıraçlı firmaların vergi indirimlerine tepki verdiği neticesine de ulaşmışlardır.

Ayrıca Ljungqvist ve Smolyansky (2016: 8) tarafından 1970 ile 2010 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde kurumlar vergisinin istihdam ve gelir üzerindeki etkisi üzerine yapılan bir araştırma, kurumlar vergisindeki bir azalmanın ekonomik büyüme üzerinde çok az etkiye sahip olduğu sonucuna varmıştır.

Yazarlar ekonomik daralma sırasında yapılacak kesintiler hem istihdam düzeyinde hem de gelir düzeyinde artışa neden olabilir diye durumu belirtmişlerdir.

Makroekonomik düzeyden incelendiğinde, maliye politikalarının teşebbüs etkinlikleri üzerindeki tesirleri de çeşitli araştırmalarla değerlendirilmiştir. Özellikle Vergara (2010: 36) tarafından 1975 ile 2003 yılları arasında incelen Şili örneğinde vergi reformları ve yatırım dinamikleri arasındaki bağlantıyı değerlendirmek için deneysel bir çalışma yapılmıştır. Aradaki ilişki yani kurumlar vergisindeki bir indirimin Şili'deki yatırımda bir artışa yol açması yönündedir.

Ayrıca yazar, vergiler ve yatırım arasındaki negatif ilişkiyi açıklayan iki kanal keşfetmiştir: biri daha yüksek vergi oranları ile sermaye maliyetleri arasındaki olumlu ilişkiyle alakalıdır, diğeri ise satın alma gücü kısıtlamalarının azalmasından kaynaklanan daha yüksek vergilere ilişkindir. Bundan dolayı yatırımı teşvik etmek için iç fonların mevcudiyeti gerekir diye vurgulamıştır (Vergara, 2010: 36).

Ek olarak, Romer ve Romer (2010: 58), Amerika Birleşik Devletleri için İkinci Dünya Savaşı'nın ardından vergi değişikliklerinin etkenlerini değerlendirmişler ve yatırımın olumlu vergi değişikliklerine karşılık olumsuz duyarlılığının bir hayli büyük olduğunu bulmuşlardır. Aslında, üç ayda bir, olumlu bir vergi şokuna tepki olarak yatırım neredeyse %12 oranında azalıyor gibi görünmüştür. Bu büyüklük, hem GSYH'nin hem de tüketimin vergi artışlarına duyarlılığından çok daha fazladır demişlerdir.

Ayrıca Mertens ve Ravn (2012: 84), 20. yüzyılın ikinci yarısı için VAR ekonometrik tekniklerini kullanarak hem beklenen hem de beklenmeyen vergi şoklarının ABD ekonomisi üzerindeki etkisini değerlendirmişlerdir. Sonuçları teorik tahminleri takip

etmiş ve yazarlar, birkaç ekonomik konunun dinamikleri için beklenen vergi şoklarının önemli rolünü vurgulamışlardır.

Öte yandan, Mountford ve Uhlig (2009: 42), aynı ekonometrik tekniklere başvurarak, yalnızca mali gelirlerdeki artışa yatırımın olumsuz bir tepkisinin olmadığı, aynı zamanda kamu bütçe açığının yatırımı dışladığı sonucuna varmışlardır. Ayrıca Barro ve Redlick'te (2011: 27) bunu doğrulamışlardır.

Ek olarak, yatırım-vergi ilişkisi hakkında aynı olumsuz sonuçlara varmanın yanı sıra Alesina ve Ardagna (2010: 64), vergilendirme yoluyla mali konsolidasyonun harcama yönünden daha zararlı olduğu sonucuna varmışlardır. Aslında vergileri artırmanın, hükümet harcamalarında kesintiler yoluyla mali ayarlamaya kıyasla, ekonomik durgunluklara ve hükümet açığı ile borç dinamiklerinin daha verimsiz bir şekilde kontrol edilmesine yol açma olasılığı daha yüksektir diye belirtmişlerdir.

3.3. Vergilendirme ve Yatırım Bağlamında İbn Haldun ve Karşılaştırmalı İktisat

3.3.1. İbn Haldun'un Teorisinde Vergilendirme ve Yatırım İlişkisi

Vergilerle ilgili tartışmada İbn Haldun, vergi oranının artmasının vergi gelirlerinin azalmasına neden olacağını ve bunun tersinin yani vergi oranının düşmesinin vergi gelirlerini artıracığını söylemiştir. Düşünür, bir devletin başlangıcında toplanan vergi, küçük bir takdirle elde edilen büyük miktarda gelirdir demiştir. Ancak hükümet son aşamasına geldiğinde, büyük bir değerlendirmeden daha az vergi geliri elde edebilir. İbn Haldun bunu, bir hükümet, örneğin üretilen meyve ve hayvanların zekatı, sadaka, haraç ve cizye gibi İslam'ın belirlediği kurallara göre vergi toplarken gözlemlemiştir. İslam hukukunun belirlediği şey, irade ile eklenemez diye belirtmiştir (Haldun, 2004a: 32).

Düşünüre göre halkın vergi matrahı ve vergi ödeme yükümlülüğünün düşük olması, dolaylı olarak insanların çalışma azmini ve şevkini etkileyerek işletme kültürünün gelişip yükselmesini sağlayacaktır. Bunun nedeni, onları tatmin olmaya teşvik eden daha düşük vergilerin uygulanmasıdır. Artan işletme kültürüyle birlikte, bireyler için toplam vergi yükümlülüğü ve vergi matrahı artacaktır. Buna karşılık, vergi yükümlülüğü ve vergi devletin yüksek gelir istemesi nedeniyle insanlara dayatılan vergilerin yüksek olması, çiftçiye ve her vergi mükellefine yük bindirmesi ile sonuçlanacaktır. Bu yükün etkisi, insanların uygulanabilir bir işletme kültürünü

sürdürme konusundaki isteklerini kaybetmelerine neden olacaktır diye vurgulamıştır (Haldun, 2004a: 40).

Baloglou (2012: 92), İbn Haldun'un vergilendirme sorununa bakışının, ağır vergilendirmenin insanları çalışmaktan caydırdığını varsayan Plethon Gemistos Georgios'un görüşüne benzediğini söylemiştir. İnsanlar gelirleri üzerinden giderleri ve vergilerini gelir ve karlarıyla karşılaştırırlar ve elde ettikleri karın daha az olduğunu görürler. Böylece değersiz gördükleri bir şeyden vazgeçerler. Dolayısıyla düşünürün görüşü vergi matrahındaki artışın hasılatın azalmasına neden olacağı yönündedir.

İbn Haldun normal olarak, vergi geliri sorununu aşmak için atılan adımın, bireylere artan miktarda yükümlülük yüklemek olduğunu söylemiştir. Bu önlem, meydana gelen azalmanın telafisi olarak kabul edilmiştir. Olan şu ki, değerlendirme zaten sınırlarına ulaşmış ve tekrar yükseltmenin bir faydası yoktur demiştir. Girişimcilik faaliyetlerinin finansal maliyeti daha yüksek olmuş, vergi yükü de artmış ve kar tahmini başarısız olmuştur. Bu durum karların azalmasına, mali gelirin düşmesine ve hükümetin fakirleşmesine neden olacaktır diye belirtmiştir (Haldun, 2004b: 23).

Yukarıdaki durum, bir medeniyetin çökmesine yol açacak bir sonuç doğuracaktır diye vurgulamıştır. Bunun nedeni, ülke için birçok faydası olan sanayi faaliyetinin şevkinin olmamasıdır. Vergi matrahındaki artış, ülkeyi olumsuz sonuçlara katlanmak zorunda bırakacaktır. Bu nedenle, ticaret ve sanayinin faaliyet düzeyini artırmanın bir yolu, bireylere uygulanan vergi miktarını mümkün olduğu kadar azaltmaktır diye belirtmiştir. İbn Haldun'a göre, bireyin vergi matrahının düşürülmesi, elde edeceği kazanımlara olan güveninden dolayı onun psikolojik olarak daha çok çalışmasına teşvik sağlayacaktır (Haldun, 2004b: 24).

Düşünür, yolsuzluk faaliyetlerinin bir sonucu olarak vergi oranlarındaki artışların ekonomiyi olumsuz etkilediğinin görülebileceğini öne sürmüştür. Bu durumun, ülkenin hazinesinde görev yapan rüşvetçi memurlar olduğunda ortaya çıkacağını belirtmiştir. Vergi ödemeyi reddeden bazı insanlar olduğunda durumun daha da ciddileşeceğini ifade etmiştir. Hükümetin daha sonra fazla harcamak zorunda kalacağını söylemiştir. Bu hareket hem ekonomiye hem de halka yük olacaktır demiştir. Bunun nedeni ticareti etkileyen yolsuzluktur diye vurgulamıştır. İbn Haldun, fiyatlar yolsuzluğun maliyetini karşılamak için artacak ve toplumun yaşam standartlarının düşmesine yol açacak, bu da yoksul ve düşük gelirli sınıfın daha fazla

yoksulluğa düşmesine neden olacaktır diyerek düşüncelerini belirtmiştir (Jaafar ve Ismail, 2017: 102).

İbn Haldun, devletin piyasanın hakimi olduğunu savunmuştur. Devlet, halkın temel ihtiyaçlarını karşılayabilmelidir, ancak fiyat devlet tarafından belirlenmemelidir demiştir. Düşünür, nüfusu hızla artan bir şehirde, hükümetin önceliğinin temel ihtiyaçları karşılamak olduğunu, böylece devletin arzın artmasını ve bunun da temel malların fiyatlarının düşmesini sağladığını söylemiştir. İbn Haldun'a göre şehirdeki yaşam tarzı insanları değiştirir, lüks mallara olan talebin artmasına neden olur, bu malların fiyatları bundan dolayı yükselir (Haldun, 2004b: 32).

Düşünüre göre piyasa denge mekanizması arz ve talep mekanizması tarafından belirlenir. Yetkililer tarafından yapılan ticaret devlet gelirlerini olumsuz etkiler. Hükümet, ekonomik faaliyette bir düzenleyicidir ve topluma rakip değildir. Devletin iş dünyasına doğrudan katılımı, insanların yatırım yapma isteğinde bir azalmaya neden olacaktır. Ekonomik aktivite yavaşlayacak ve yetkililer için artık vergi nesnesi kalmayacaktır (Haldun, 2004b: 33).

İbn Haldun, malların fiyatının yükselmesine neden olan faktörlerin, pahalı gümrük tarifeleri, vergiler ve devlet tarafından alınan diğer harçlardan kaynaklanan yüksek üretim maliyetleri, yükleme, pahalı nakliye maliyetleri ve güvenlik maliyetleri olduğunu açıklamıştır. Düşünür, düşük fiyatın olumsuz etkisinin, üreticinin üretim şevkinin azalması olduğunu belirtmiştir. Ters durumda, yüksek fiyatların tüketicinin satın alma ilgisinin azalmasına yol açacağını ve piyasanın değer kaybedeceğini ifade etmiştir. Ancak makul bir kar, artan ticareti teşvik edecektir diye vurgulamıştır (Haldun, 2004b: 34).

Düşünür, vergi teorisini formüle etmiştir. İbn Haldun'un vergi teorisi, toplam etkin talep, çarpan etkileri ve gelir ve gider eşitliği açısından Keynes tarafından daha da geliştirilmiştir.

Chapra (2016: 23) Keynes'in İbn Haldun'un halefi olduğunu belirtmiştir. Yazar eserinde İbn Haldun'un verginin, ekonomik kalkınmanın vergilendirme yapısının ve devlet maliyesinin yönetimine bağlı olduğu kamu maliyesinin önemli bir bileşeni olduğunu ifade ettiğini vurgulamıştır.

Düşünür, devletin tüccar olmaması ve tüccara yakın olmaması gerektiğini ileri sürmüştür. İbn Haldun, hükümetin vergi geliri eksikliğini kapatmak için kar elde

etmek amacıyla doğrudan ticarete girmesine karşı çıkmıştır. Hükümet ticaret yaparsa, halkı daha az rekabetçi olacak ve böylece topluluk tarafından daha fazla ticaret ve tarım yapılmayacaktır. Sonuç olarak, tahsil edilebilecek vergilendirilebilir bir nesne yoktur. Devlet ticarete katılırsa vergi ödemez. Düşünür ayrıca, işadamlarına yakın olan hükümeti, bu ilişkinin haksız vergi yükü oluşturabileceği için eleştirmiştir (Haldun, 2004a: 49).

İbn Haldun, devlet maliyesinin yönetiminin düzgün bir şekilde yürütülmesi gerektiğini belirtmiştir. Bütçenin kötüye kullanılmasını önlemek için fon kullanımının izlenilmesi katı bir şekilde uygulanmalıdır. Devlet bütçesi kamu ihtiyaçlarına öncelik vermelidir. Devlet bütçesi, yetkililerin ihtiyaçları maksadıyla lüks malların satın alınması da dahil olmak üzere gereksiz harcamaların yapılacağı çılgınlıklar için değildir diyerek görüşlerini ifade etmiştir (Haldun, 2004a: 50).

Düşünüre göre hükümdarın rolü, artan vergiyi etkileyen ekonomik teşviki sağlamaktır. Devlet, geniş istihdam sağlayarak insanları çok çalışmaya teşvik etmelidir. Düşünür, hükümetin halk için ana ve en büyük pazar olduğunu belirtmiştir. Hükümet anapara kaynağı olmalıdır. Devletin ekonomiyi yönetmek için parayı üreten makine olması gerektiğini söylemiştir (Haldun, 2004a: 52).

İbn Haldun, hükümet, meydana gelen ekonomik faaliyetlerden vergi toplayacak bir iş alanı oluşturmak için bir bütçe çıkarmalıdır diye belirtmiştir. Piyasa uyusukluğu, hükümet harcamalarının olmamasından kaynaklanır demiştir. Düşünür, servetin insanlar ve yöneticiler arasında döndürülmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Haldun, 2004a: 54).

Keynes'in düşük vergiler ve ekonomik gelişme için hükümetin harcamalarını artırma konusundaki düşünceleri, İbn Haldun'un bulguları ile ortaktır. Keynes, vergi oranlarını düşürerek ve devlet harcamalarını artırarak bir ekonomik gelişme çözümü önermiştir. Keynes, mali genişlemeye sahip olmanın toplam talep ve çıktı üzerinde çarpan etkisi yaratacağına inanmıştır (Keynes, 1936: 71).

Keynes'e göre mali genişleme, toplam talebi iki yoldan biriyle artıracaktır. Birincisi, yönetici, harcamaları ve sabit vergi gelirlerini artırırsa, toplam talep doğrudan artacaktır. İkincisi, eğer yetkililer vergi gelirlerini keserse veya transfer ödemelerini artırırsa, harcanabilir gelir artabilir ve bu nedenle insanlar tüketimi artırma eğilimi gösterir. İbn Haldun ise enflasyonun veya ihtiyaç fiyatlarındaki artışın işaret ettiği

paranın değerindeki artışın sebebinin, doğal faktörlerden ve istif insan faaliyetlerinden kaynaklandığını iddia etmiştir (Haldun, 2004b: 83).

İbn Haldun, birincil mallar, ikincil ve üçüncül mallar olmak üzere üç tür insan ihtiyacından bahsetmiştir. Enflasyon döneminde üç çeşit mal farklı özelliklere sahiptir. Doğal afetlerde ve istifçilikte temel ihtiyaçların fiyatı artacaktır. Kamu refahı iyileştiğinde ikincil malların fiyatı yükselecektir. Üçüncül mallar 3 faktöre bağlı olarak fiyat artışı yaşar: Birincisi, orta sınıfın sahip olduğu aşırı zenginlik nedeniyle talebin çok yüksek olmasıdır. İkincisi, temel ihtiyaçları karşılama yeteneklerinden dolayı orta sınıfın gurur duymasındır. Üçüncüsü ise orta sınıfın başkalarına gösteriş yapma arzudur diye vurgulamıştır (Haldun, 2004b: 84).

İbn Haldun, sürekli artan fiyatların gıda arzının azalmasına neden olduğunu ileri sürmüştür. Düşünür, çok sayıda doğal kaynağa sahip, ancak çok pahalı mallara sahip verimli bir ülkeyi göstererek bazı delillerden bahsetmiştir. Bu arada, minimum doğal kaynaklara sahip, ancak ucuz mal fiyatlarına sahip başka ülkelerde vardır demiştir. İşsizlik, İbn Haldun tarafından “*inqibad alyad 'a al-i'timarie*” eli zincirlenmiş olarak tanımlanmıştır. Devletin iş sağlayamadığı için işsizliği zorunlu bir durum olarak gören geleneksel düşünürlerin aksine, düşünür, işsizliğin, hükümetin iş sağlama çabalarından daha yaratıcı olmalarını sağlamak için insanları güçlendirmek için bir çözüm olabileceğini belirtmiştir (Haldun, 2004b: 85).

3.3.2. Adam Smith’in Teorisinde Vergilendirme ve Yatırım İlişkisi

Smith’e göre çağdaş vergilendirme teorisi, vergilerin üç ana işlevi arasında bir ayrım yapar: bunlar mali, düzenleyici ve teşvik edici işlevlerdir. İlki ve en eskisi vergilendirmenin mali fonksiyonu işlevidir. Bu vergilendirme fonksiyonu içindeki vergiler, bütçe gelirlerini artırmak için kullanılan vergilerden oluşur, böylece devletlerin kurumlarını sürdürmeleri ve çeşitli görevleri yerine getirmeleri işlevini sağlar (Smith, 1976a: 63).

Vergilerin düzenleyici işlevi ise mükelleflerin gelirlerini ve sermayelerini şekillendirmeyi amaçlamaktadır. Düşünüre göre vergiler devlet tarafından gelirin yeniden dağıtılması için kullanılır. Bu nedenle, bazen kırmızı Adam Smith olarak adlandırılan bu işlev, kelle vergisine açıkça karşı çıkmıştır. Smith böyle bir verginin kökeninin temettü işlevi olduğuna inanmıştır (Smith, 1976a: 64).

Vergilendirmenin son işlevi teşvik edici olmasıdır. Bu işlev, vergi mükellefinin tercihlerini etkilemeyi amaçlamaktadır. Düşünür, bir devlet, belirli davranışları, ilgili vergileri düşürerek teşvik edebilir veya tersine, ilgili vergileri artırarak bazı davranış biçimlerini caydırabilir diyerek görüşlerini ifade etmiştir (Smith, 1976a: 65).

Smith için vergilendirmenin belirli işlevlerinin mali sistem içinde kabulü siyasi bir meseledir. Mali işlev, vergilendirmenin tanımından kaynaklanmaktadır diye belirtmiştir. Encyclopaedia Britannica'nın bu konuda şöyle dediğini ifade etmiştir: *“Vergiler, başka amaçlara da hizmet etseler de, dünyanın hemen her ülkesinde, öncelikle devlet harcamaları için gelir elde etmek amacıyla alınır”* (Neumark, 2023: 12).

Düşünüre göre mali fonksiyon, vergilendirmenin temel fonksiyonudur ve vergilerin temel rolü gelir elde etmektir. Diğer işlevler günümüzde popülerdir ancak bunlar ikincil öneme sahiptir. Mali olanın aksine onayları yaygın değildir. Smith, örneğin liberter çevreler özellikle teşvik edici işlevi eleştirmiş ve bunu bir tür solcu politika ve istenmeyen bir toplum mühendisliği olarak görmüşlerdir diyerek düşüncelerini vurgulamıştır (Smith, 1976a: 67).

Çalışmanın bu kısmında Adam Smith'in vergilendirmeye ilişkin önerileri, modern vergilendirme fonksiyonlarının sınıflandırılması açısından incelenmiştir.

Sert çekirdekli serbest piyasa liberalleri, liberteryenler, Avusturya Ekonomi Okulu'nun destekçileri vb. gibi nedenlerle Smith'in diğer işlevleri yerine getirmek için tasarlanmış vergileri olası savunuculuğunun mevcudatının olmasının sonucu önemlidir. İskoç filozofun, bunun sonucunda sınırsız serbest piyasa anlayışına sahip neoliberalizm destekçilerinin şüpheli koruyucusu olmaktan çok, daha ılımlı merkezci sosyal liberalizmin öncüsü olduğunun oldukça ikna edici bir kanıtı olduğu ortaya çıkmıştır. Smith, mali fonksiyonun varlığının mali sistemin doğasından kaynaklandığını ve genel olarak siyasi görüşlerden bağımsız olarak her vergilendirme durumunda ortaya çıktığı için, araştırmalarını düzenleyici ve teşvik edici fonksiyonlara odaklamıştır (Neumark, 2023: 41-42).

Vergilerin düzenleyici işlevine ilişkin olarak, Adam Smith'in vergilendirmenin düzenleyici ve teşvik edici işlevlerine ilişkin görüşü, İngiliz mali sistemine ilişkin analizinden ve bu alandaki potansiyel reformlara ilişkin fikirlerinden yeniden yapılandırılabilir (Smith, 1976a: 64).

Smith'in bu konudaki önerileri, başyapıtı *An Inquiry into the Nature and Reasons of the Wealth of Nations* isimli eserin 5. Kitabının 2. Bölümünde bulunabilir. Vergilerle ilgili tüm bölümün başlığının *Derneğin Genel veya Kamu Gelirlerinin Kaynakları* olması anlamlıdır. İlk bakışta İskoç filozof için vergilendirmenin en önemli amacının mali fonksiyon olduğu sonucuna varılabilir. Kamu vergileri, öncelikle hükümetin haklı ve gerekli harcamalarını finanse etmenin bir yolu olarak hizmet etmelidir (Smith, 1976a: 65).

Echart çalışmasında (2016: 14) Adam Smith'in, vergi sistemiyle ilgili analizinin en başında, vergi mükelleflerinin devlet bütçesine gelirleriyle orantılı olarak katkıda bulunmaları gerektiğini belirtmiştir diye vurgulamıştır. Bu, klasik iktisadın babası tarafından kabul edilen en liberal vergi kavramının, sabit oranlı orantılı vergi olduğu anlamına gelir demiştir.

Burns'un ifadesiyle (1992: 9) Margaret Thatcher hükümeti bunu 1970'lerde topluluk suçlaması adı altında uygulamaya çalışmış, bu da güçlü protestolara yol açmış ve Demir Leydi'nin düşüşünün ana nedenlerinden biri olmuştur. Sonuç olarak orantılı vergi, *The Wealth of Nations*'ın yazarı tarafından onaylanan en liberal kavram olmuştur.

Oransal vergilendirme bile Adam Smith için yeterli olmayacaktır. Düşününün kitabının sonraki birkaç sayfasında, *The Wealth of Nations*'ın emlak vergilerine ayrılan bölümünde, binalardan vergi almanın en iyi yolunun, belirli bir evin kiralanmasının gerçek maliyetinin belirli bir yüzdesi tutarında vergi alınması olduğunu öne sürmüştür. Ödenecek vergi miktarı, kira sözleşmelerinin kamuya açık kaydı esas alınarak belirlenecektir. Smith, nihayetinde ev kiralari üzerindeki verginin kiracılara geçeceğinin farkındadır. Üstelik bunu gelirin yeniden dağıtılması için bir araç olarak algılamıştır (Echart, 2016: 23).

İskoç filozof opus magnum'unda şöyle yazmıştır:

“Ev kirası giderinin tüm yaşam giderlerine oranı, talihin farklı derecelerinde farklıdır. Belki de en yüksek derecede en yüksektir ve genel olarak en düşük derecede en düşük olacak şekilde alt dereceler boyunca kademeli olarak azalır. Yaşam için gerekli olan şeyler, yoksulların büyük masraf yapmasına neden olur. Yiyecek bulmakta zorlanırlar ve küçük gelirlerinin büyük bir kısmı yiyecek almak için harcanır. Hayatın lüksleri ve kibirleri, zenginlerin

başlıca harcamalarına neden olur ve muhteşem bir ev, sahip oldukları diğer tüm lüks ve gösterişleri süsler ve en iyi şekilde kullanır. Bu nedenle, ev kiralari üzerindeki bir vergi, genel olarak, en çok zenginlerin üzerine düşecektir ve bu tür bir eşitsizlikte, belki de çok mantıksız bir şey olmazdı. Zenginlerin kamu harcamalarına sadece gelirlerine oranla değil, bu orandan daha fazla katkıda bulunmaları çok da mantıksız değil” (Echardt, 2016: 24).

Adam Smith, gelirin yeniden dağıtılması için ilginç bir çözüm önermiştir. Ev kiralari üzerindeki bu tür bir vergi, klasik bir artan oranlı vergi olmasa da, İskoç filozof, artan oranlı vergilendirme getirme olasılığını açıkça savunmaktadır; bu, Smith'in ekonomik tahminlerinden çıkarılabilecektir (Baum, 1992: 153).

The Wealth of Nations'ın yazarı, zenginlerin gelirlerinin önemli ölçüde daha yüksek bir yüzdesini fakirlere göre konuta harcadığına inanmıştır. Zenginler lüks daireler kiralayabilirken, fakirler gelirlerinin çoğunu gıda maddeleri ve diğer temel mallara harcamak zorunda kalacaktır demiştir (Baum, 1992: 154).

Düşünürü göre sonuç olarak, üst sınıf için efektif vergi oranı, en yoksulların vergilendirilmesinden çok daha yüksek olacaktır. Smith, resmi olarak sabit orana sahip olan kamu vergisinin pratikte doğası gereği kademeli olacağını fark etmiştir. Bu, verginin gelire değil, ölçüğü vergi mükellefinin sosyal sınıfına bağlı olan belirli bir harcama kategorisine konması nedeniyle mümkündür demiştir. Böylece zengin olan, ülkenin tüm vatandaşlarına hizmet eden kamu kurumlarını sürdürme yükünü daha fazla taşıyacaktır. Katkıları, gelirlerine oranla daha da önemli olacaktır. Böyle bir sistem toplumda gelirin yeniden dağılımına yol açacaktır. Burada, bireysel liberalizm söz konusu olduğundan çok daha fazla toplumsal duyarlılık görülebilir diye belirtmiştir. Emlak vergisiyle ilgili Adam Smith, miktarı belirli bir evdeki pencere sayısına bağlı olan sözde pencere vergisini eleştirmiştir. Yoksullara zarar verdiği için bu çözümü kötü ve adaletsiz bulmuştur (Smith: 1976b: 64).

İskoç filozof mütevazı kırsal evlerin genellikle zarif kentsel konutlardan daha fazla pencereye sahip olduğunu açıklamıştır. Bu durumda, sosyal adalet, belirli bir vergi biçimine karşı ana argümandır demiştir. Adam Smith'in kamu vergilerinin düzenleyici işleviyle ilgili öne sürdüğü en ilginç fikir, onun başyapıtı The Wealth of Nations'da da bulunabilir, ancak şaşırtıcı bir şekilde vergilere ayrılmış bölümlerde bulunmaz (Baum, 1992: 30).

Kamu harcamaları ve devletin haklı görevleri ile ilgili bölümde İskoç filozof, devletin yoğun bir faaliyetinin heveslisi olmadığını teyit etmektedir. Bununla birlikte, ulaşım tesislerindeki bazı kamu yatırımlarının destekçisi olduğu ortaya çıkmıştır: gezilebilir kanallar, limanlar, köprüler ve yollar gibi. Ardından düşünür bu tür bir altyapıyı finanse etmenin olası yollarını analiz etmeye devam etmiştir (Baum, 1992: 32).

Düşünür, ulaştırma altyapısı bakım maliyetinin doğrudan kullanıcılar tarafından karşılanması gerektiğini belirtmiştir. Ücretlerin seviyesi söz konusu olduğunda, Smith orantılılık ilkesini önermiştir. Bu nedenle, geçiş ücreti, belirli bir kullanıcının altyapı aşınmasına ve yıpranmasına ne ölçüde katkıda bulunduğuna bağlı olmalıdır demiştir. Yollarda, araç ne kadar ağırsa, ücretler o kadar yüksek olmalıdır diye belirtmiştir. Ancak İskoç filozof bu kuralın bir istisnasını sağlayarak şöyle söylemiştir:

“Lüks arabaların, faytonların, posta arabalarının vs. üzerindeki geçiş ücreti, yük arabaları, yük arabaları vb. Ağır yüklerin yurdun her yerine daha ucuza taşınması sağlanarak, zenginlerin yoksulların imdadına çok kolay bir şekilde katkıda bulunmaları sağlanmaktadır” (Smith, 1976b: 83).

Bu pasajın kesinlikle vergilerle değil, diğer kamu vergileriyle ilgili olmasına rağmen, Smith çok ilerici bir yeniden dağıtım programından başka bir şey önermemiştir. İlk olarak, lüks araçlar için daha yüksek bir geçiş ücretinin varlıklı sahipleri için fark edilmeyeceğine inanmıştır, başka bir deyişle lüks araçlar genellikle hafif olduğundan, daha yüksek oranlara rağmen yol kullanımının toplam maliyeti yine de makul olacaktır demiştir. Yol altyapısı bakım maliyetlerine daha fazla katkı sağlamaları, çeşitli malların taşınmasında kullanılan sıradan araçlar için ücretin düşürülmesine yardımcı olacaktır diye eklemiştir (Smith, 1976b: 84).

Fiyatlarında en büyük paya sahip olan nakliye maliyetleridir. Bir ekonomist olarak Smith, nakliye maliyetlerinin nihai olarak nihai tüketici tarafından karşılanacağına inanmıştır. Ölçülülük ilkesi sayesinde, üretimi ucuz ancak oldukça ağır olan mallarda geçiş ücreti indirimi en çok göze çarpacaktır. Bu tür ucuz ama ağır mallar genellikle yoksullar tarafından satın alınan en temel ihtiyaç maddeleridir bunlar esas olarak buğday, sebze, kabuğu çıkarılmış tane vb. gibi basit gıda maddeleridir (Smith, 1976b: 85).

Bu nedenle, lüks araçlar için daha yüksek geçiş ücreti, temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarının düşmesine neden olacaktır diye belirtmiştir. Smith'in yol bakımıyla ilgili

önerisinin, zenginlerden sıradan insanlara dolaylı gelir transferi olarak gerçekleşeceği, düşünür tarafından vurgulanmıştır (Smith, 1976b: 86).

Bahsi geçen lüks araç sahiplerinin künt ve duygusal tasvirlerine dikkat edilmelidir. Yukarıda alıntılanan pasajda, Smith onları tembel ve kaybolan olarak adlandırmıştır. Düşünürün vergilendirmenin bir sonraki işlevine verdiği desteğin kanıtları *The Wealth of Nations*'daki mali sistem önerilerinde de bulunabilir. Adam Smith tarafından opus magnum'un 5. Kitabının 2. Bölümünde analiz edilen ilk kamu vergisi, toprak kirası üzerinden alınan bir vergidir (Smith, 1976b: 87).

Düşünüre göre fiilen ödenen verginin miktarı, sahip olunan arazinin dağa bağlı olmasına rağmen, modern anlamda bu vergi gayrimenkul üzerinden alınan bir vergi değildir. O günlerde, soyluların çoğu topraklarını kendi başlarına ekip biçmemişler, tarlaları bireysel çiftçilere kiralamışlardır. Arazinin kiralanmasından elde edilen gelir vergi matrahını oluşturmuştur. Smith bu nedenle, çağdaş ölçütlere göre, arazi kirası üzerinden alınan vergi, gelir vergisi olarak sınıflandırılmalıdır demiştir (Smith, 1976a: 34).

Uygulamada, Adam Smith'in zamanında vergi tahakkuku kiradan elde edilen gerçek gelir üzerinden yapılmamıştır. Arazi sahiplerinin geliri, yıllar önce yapılan arazi değerlemesine dayanmıştır. Bu düzenlemeler, İskoç filozofun eleştirilerinin konusudur. Bu şekilde belirlenen bir verginin eşit olmadığına ve gerçek gelirle ilgili olmadığına inanmıştır. Smith, arazi vergisine daha iyi bir çözüm bulma görevine kendini adanmıştır (Smith, 1976a: 36).

The Wealth of Nations'ın yazarı, toprak kirasının vergilendirilmesi konusundaki araştırmasında, karşılaştırmalı yöntemi kullanmıştır. İngiliz düzenlemelerini Fransa ve Venedik'te var olan vergi kanunlarıyla karşılaştırmıştır. Buna dayanarak, bugünlerde bariz görünebilecek bir sonuca varmış: vergi, gerçek kira ücretinin belirli bir yüzdesi kadar olmalıdır demiştir. Smith, böyle bir verginin getirilmesinin, sözleşmelerin kamuya açık bir kaydının oluşturulmasından sonra mümkün olacağına inanmıştır (Smith, 1976a: 38).

Bu öneri, Adam Smith'in düşüncesinde, vergilendirmenin işlevlerine ilişkin araştırmasıyla ilgilidir, çünkü böylesine kapsamlı bir veri tabanı, teşvik edici işlevi yerine getiren vergilerin uygulanmasını sağlayacaktır. Bununla birlikte, İskoç filozofun sivil sözleşmelerin kamuya açık bir sicilinin kurulmasına verdiği desteğin

düşünürün politik ekonomi hakkındaki görüşlerine ilişkin tartışmada kendi başına ilginç bir iddia olduğu belirtilmelidir. Dahası, kendisi yanlış bilgi bildirdiği için şahsına cezai sorumluluk önerecek kadar ileri gitmiştir (Smith, 1976b: 91).

Bazı batılı düşünörlere göre vergi adaletini artırmak için bürokrasinin genişletilmesini savunan düşünür artık liberter ya da neoliberal sayılamaz. Vergilendirmenin teşvik edici işlevi konusuna geri dönülecek olursa, Smith her arazi kiralama sözleşmesinin hükümlerinin kamu sicilinden gelen tam bilgisi, devletin her sözleşmeden elde edilen kira geliri üzerinden, sözleşmede sağlanan koşullara bağılı olarak farklı vergiler almasına izin verir diyerek görüşlerini ifade etmiştir (Smith, 1976b: 92).

Bu durum, düşünürün döneminde devletin belirli, örneğin kamu yararına olan arazi kiralama biçimlerini daha düşük vergilerle veya daha yüksek vergilendirme yoluyla sözleşmelerdeki istenmeyen maddelerden caydırarak teşvik etmesinin yolunu açmıştır.

Liberal olan Adam Smith, toplum mühendisliği için böyle bir fırsatı kaçırmıştır. İskoç filozof, ek analizinde arazi kiralama için iki ödeme yöntemi tanımlamıştır. İlk olarak, tüm sözleşme süresince ödenen standart kira-periyodik ücretler vardır. İkinci ödeme yöntemi, kira sözleşmesinin yenilenmesi için tek seferlik bir ücrettir. Smith, ikinci çözümü çok eleştirmiştir:

“Bu uygulama, çoğu durumda, çok daha büyük değere sahip gelecekteki bir geliri bir miktar hazır para karşılığında satan bir müsrif için uygundur. Bu nedenle çoğu durumda ev sahibi için inciticidir. Sık sık, kiracı için incitici ve toplum için her zaman inciticidir. Sık sık kiracıdan alır ve her zaman topluma zarar verir”(Smith, 1976a: 40).

Smith, sadece sözleşmenin her iki taraf için de dezavantajlı olduğuna işaret etmekle kalmamış, aynı zamanda daha geniş bir bağlamda olumsuz sosyal etkiyi de vurgulamıştır. The Wealth of Nations kitabının yazarı, devletin insanları bu tür zararlı anlaşmalara girmekten caydırmasını istemiştir:

“Bu tür para cezaları üzerindeki vergiyi normal kiradan çok daha ağır hale getirerek, bu zararlı uygulama, ilgili tüm farklı tarafların, toprak sahibinin, kiracının, hükümdarın ve tüm topluluğun hiç de küçük bir avantajı olmaksızın caydırılabilir” (Smith, 1976a: 36).

Düşünür iki özel taraf arasındaki anlaşmanın biri ile diğer şekli arasındaki seçimi etkilemek için vergileri kullanmak istemiştir. Bu, vergilerin teşvik edici-teşvik edici

olmayan işlevinin mükemmel bir örneğidir. Vergilerin teşvik edici olmayan işlevinin diğer örnekleri, İskoç filozofun toprak kirası üzerinden alınan vergi önerilerinde bulunabilir. Smith toprak sahipleri arasında popüler olan pek çok uygulamanın sosyal açıdan zararlı olduğunu düşünmüştür. Bunları ekonomiden uzaklaştırmak için vergilendirmeyi önermiştir (Kleining, 1983: 24).

Adam Smith arazi işleme yöntemlerini, mahsulün türünü, mahsulün belirli bir sırasını vb. düzenleyen hükümler içeren sözleşmelerde daha yüksek vergiler öngörmüştür. Smith, çiftçinin toprak sahibinden daha iyi bilgiye sahip olduğuna inanmıştır. Bu nedenle, tarım arazilerinin kullanımının sınırlandırılması ekonomik olarak verimsiz olacak ve böyle bir sözleşme kiracı için zararlı olacaktır. Vergilendirmenin tahrik edici işlevi dışında, hukukun ekonomik analizine benzer bir düşünme biçimine burada rastlanabilir demiştir (Kleining, 1983: 29).

Adam Smith'in tekliflerindeki vergilendirmenin teşvik edici işlevine ilişkin başka bir örnek, The Wealth of Nations'ın yazarının, zamanının önemli ölçüde ilerisinde olduğu için tartışmaya değerdir. İskoç filozof, topraklarını kendi kendine yetiştirmeyi seçen sahipler için başka bir vergilendirme yolunun bulunması gerektiğine dikkat çekmiştir. Kamu siciline girilebilecek bir anlaşmanın olmaması durumunda, savunduğu şey, uygun vergi matrahı olarak mahalleden arazi kiralama sözleşmelerinin değerine dayalı olarak tahmin edilen olası gelirdir diye vurgulamıştır. Smith, ilginç bir şekilde, topraklarını kendi başlarına işlemeye karar veren arazi sahiplerinden alınan vergi miktarının, doğrudan yukarıda açıklanan tahminden kaynaklanan miktara kıyasla biraz düşürülmesi gerektiğini öne sürmüştür. Tarlanın soylu sahibi tarafından işlenmesinin topluma faydalı olacağına inanmıştır. Düşünür bu konudaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

“Toprak sahibinin kendi toprağının bir bölümünü ekip biçmesi önemlidir. Sermayesi genellikle kiracıninkinden daha fazladır ve daha az beceriyle daha fazla ürün yetiştirebilir. Ev sahibi deneyleri deneyebilir ve genellikle bunu yapmaya eğilimlidir. Başarısız deneyleri, kendisi için yalnızca orta düzeyde bir kayba neden olur. Başarılı olanları, tüm ülkenin kalkınmasına ve daha iyi yetiştirilmesine katkıda bulunur” (Smith, 1976b: 94).

The Wealth of Nations'dan yapılan bu alıntının gösterdiği gibi, Smith'in topraklarını kendileri ekip biçmeye karar veren toprak sahipleri için vergileri düşürmesinin ana

nedeni, yatırım yapacak sermayeye sahip toprak sahiplerinin tarımda getirebilecekleri yenilikler umududur.

Bazı batılı düşünörlere göre vergilendirmenin teşvik edici işlevinin ana hatları hakkında hiçbir şüphe yoktur, ancak şaşırtıcı olan, Adam Smith'in 18. yüzyılın ortalarında araştırma ve geliştirme için vergi indirimi fikrini ortaya atmış olmasıdır. Adam Smith'in mali sistem için ortaya koyduğu önerilerin kısa bir analizi, vergilerin teşvik edici işlevinin İskoç filozofun fikirlerinde kolayca tanımlanabileceğini kanıtlamıştır (Smith, 1976b: 95).

Düşünür vergileri, insanları belirli davranışlara teşvik etmek veya onları bundan caydırmak için iyi bir önlem olarak görmüştür. Smith, devletin yalnızca kamu yararını güvence altına almak için değil, aynı zamanda ataerkil nedenlerle de ara sıra vergilere başvurması gerektiğine inanmıştır (Smith, 1976a: 7).

3.3.3. David Ricardo'nun Teorisinde Vergilendirme ve Yatırım İlişkisi

Klasik iktisat ekolünün önde gelen temsilcilerinden olan David Ricardo, özellikle emeğin değeri, ticaretin doğası ve vergilendirme bağlamında önemli katkılar sunmuştur. Ricardo'nun 1817 yılında yayınlanan *Politik İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri* kitabı, onun vergilendirme üzerine düşünceleri bağlamında kritiktir. Ekonomiyi bütün olarak değerlendiren Ricardo'ya göre ekonomik unsurlarda meydana gelen değişimler denge durumunu da etkilemektedir: Vergilendirme, teknoloji, reel ücret, kar oranları büyüme ve çıktı seviyesi birbirleriyle bağlantılıdır. Bu bağlantı ise özellikle vergilendirme konusunda ön plana çıkmaktadır: "*Biriktirme gücünü azaltma eğilimi olmayan hiçbir vergi yoktur.*" ifadesiyle Ricardo, bu ilişkiyi kastetmektedir. David Ricardo, vergilendirmeyi üretken sermaye birikimini engelleyen ve tüketimi azaltan büyük bir kötülük olarak değerlendirmiştir (Yaşar, 2023: 51).

Ricardo'nun ekonomik düşünceye en önemli katkılarından biri, vergilendirme konusundaki tartışmalarıyla birlikte kurguladığı rant teorisidir. Farklılık rantı ile mutlak rant arasında ayırım yapmaktadır. Ricardo, fark rantının hükümet için doğal bir gelir kaynağı sağladığını öne sürmektedir. Toprak sahiplerini bu rant temelinde vergilendirmenin, üretim sürecini doğrudan etkilemediği için daha az çarpıtıcı bir vergilendirme biçimi olabileceğini savunmaktadır ki bu, vergilerin üretim faktörlerini

engellemekten kaçınması gerektiği yönündeki temel görüşüyle uyumludur (Yaşar, 2023: 51).

Ricardo çalışmalarında dolaylı vergilerin etkisini kapsamlı bir şekilde tartışmış ve tarım ürünlerine uygulanan vergilere özel bir önem vermiştir. Başlangıçta Smith'in tarım ürünleri üzerindeki spesifik verginin-malları fiziksel ölçülerine göre değil, ederi üstünden ve muayyen bir orana göre belirlenen vergi çeşidi-fiyatları artıracığı önermesini kabul etmiştir. Bununla birlikte, böyle bir verginin olası dağıtım etkileri hakkındaki görüşü Smith'ten farklılaşmaktadır ve akıl yürütmesi, kâr vergisi durumunda tartışılanla benzerdir (Yaşar, 2023: 52).

Ricardo, dolaylı vergilendirmenin etkilerini analiz ederken, vergilendirilmeleri temel ekonomik değişkenleri etkilemeyen özel bir mal sınıfına ilişkin olduğunu belirtmiştir. Özellikle, *“lüks mallar üzerindeki bir verginin fiyatlarını yükseltmekten başka bir etkisi olmayacağını”* çünkü bu malların diğer malların üretiminde girdi olarak kullanılmadığını ileri sürmüştür. Bu nedenle, bu mallar üzerindeki vergi, bu malları tüketenlere, yani toprak sahiplerine ve kapitalistlere aittir demiştir (Yaşar, 2023: 52).

Ricardo, ücretler ve temel mallar üzerindeki vergileri kâr oranının azalmasının bir nedeni olarak görmüştür. Her ikisi de doğrudan ya da dolaylı olarak para ücretini artırır ve dolayısıyla kâr oranını düşürür. Benzer şekilde, bir kâr vergisi -ücret ayarlama mekanizması yoluyla- ekonominin ortalama kâr oranını düşürürken, kira ve lüks tüketim malları üzerindeki vergilerin böyle bir etkisi yoktur. Bu noktada Ricardo'nun vergilendirme ilkelerinin doğrudan değer ve bölüşüm teorisinden türetildiğini söylemek mümkündür (Yaşar, 2023: 52).

Dolayısıyla Ricardo'nun vergi ilkeleri, değer ve bölüşüm teorisinin kabulüne ya da reddine dayanmakta ve vergilendirme yaklaşımı, devlet harcamaları, istihdam ve birikim gibi kavramlarla bağlantılı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Ricardo'nun üretim faktörlerinin getirisindeki azalma üzerine düşünceleri, vergi oranına ilişkin düşüncelerini de etkilemiştir. Sabit faktörlere daha fazla kaynak uygulandıkça, ek çıktının azaldığını tespit etmiştir. Bu kavrayış onu, üretimi ve ekonomik büyümeyi engellemeyecek oranda bir vergilendirme sistemini savunmaya yöneltmiştir ve Ricardo sıklıkla vergi politikalarını tasarlarlarken üretim dinamiklerini anlamının önemini vurgulamıştır. Sonuç olarak Ricardo'ya göre vergilendirme ve devlet

harcamalarının uzun vadede yatırım ve sermaye birikimi üzerinde olumsuz bir etkiye yol açacağını söylemek mümkündür (Yaşar, 2023: 56).

3.3.4. Laffer'in Arz Yönlü İktisat Teorisinde Vergilendirme ve Yatırım İlişkisi

3.3.4.1. Laffer Eğrisinin Ortaya Çıktığı Politik/Ekonomik Ortam

Laffer tarafından savunulan ekonomi görüşü, arz üzerine inşa edilmiştir. Bu teorinin 1970'li yıllarda savunulduğu görülmüştür. Bu dönemde tecrübe edilen finansal sorunlar, fiyatlar ile ilgili tecrübe edilmiştir. İlgili dönemde metalar için öngörülen fiyatlar yüksek olmasına karşın işsizlik oranlarında artış meydana gelmiştir. Bu nedenle stagflasyon sorunları ile karşılaşıldığı görülmüştür. İlgili dönemde Keynesyen ekonomiye yönelik eleştiriler de kendisini göstermeye başlamıştır (Eğilmez, 2011: 43).

Bu dönemde Thatcher ya da Reagan gibi siyasetçilerin Neo-liberal ekonomi politikalarına dönüş sinyalleri vermeleri ile birlikte 1980'li yıllarda yeni bir ekonomi anlayışı hakim olmaya başlamıştır. Bu döneme ekonomik anlamda etki eden düşünür ise Laffer'dir. Düşünürün arz yönlü ekonomi olarak değerlendirilen bir görüşü ileri sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu görüş, talebi ön plana alan Keynesyen ekonomiye bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu yüzden ekonomiye, talep üzerinden değil, arz üzerinden yaklaşıldığı anlaşılmaktadır (Eğilmez, 2011: 44).

Laffer'e göre söz konusu anlayış üzerinden, ekonomik sistemin devamlılığının sağlanabilmesi için evvela toplumun refah düzeyinin artırılması gerekmektedir. Bunun için vasıta olarak tercih edilen ekonomik araç ise üretimin arttırılmasıdır. Bu nedenle vergilendirme bir teşvik unsuru olarak kullanılabilir. Dolayısıyla üreticiye yönelik olarak, talep edilen vergi oranlarında indirimle gidilebilir. Laffer böylece onların devlete ödeyeceği paranın belirli bir kısmı kendilerinde kalacağından bu miktarın ekonomiye tekrar yatırım olarak geri dönmesi sağlanabilecektir demiştir (Eğilmez, 2011: 45).

Laffer'in bakış açısına göre, devletin, talebi temel alan ekonomi politikalarında, talebi kısarak fiyatları asgari bir seviyeye indirgemeyi öncelemesi gerekir. Devletin arz yönlü ekonomi politikalarında ise, üretimin arttırılması yoluyla, ürün bolluğunun oluşması ve böylece ürünler için talep edilen miktarın azalması gibi bir amacının olması gereklidir (Eğilmez, 2011: 46).

Bu teoride bazı batılı düşünörlere göre kamu harcamalarına kıyasla daha etkili bir tedbirin alındığı düşünölmektedir. Bunun nedeni Laffer'in üretimi temele alan bir çözüm öngörmesidir. Dolayısıyla vergiler açısından yapılacak olan bir indirim ile birlikte, kamu makamlarının üretimi teşvik edici politikaları dolayısıyla, vergi yükümlüsü olan kurumlar açısından önemli bir kazanım ortaya çıkmaktadır (Krieger, 1992: 421).

Böylece kamunun sorumluluk üstlenerek harcama politikaları geliştirmesi yerine özel sermayenin, ödeyeceğı vergi miktarında bir azaltmaya giderek, söz konusu sermayenin ekonomiye kendiliğinden katılmasını sağlamak daha etkili bir tedbir olarak görölmüştür (Krieger, 1992: 422).

Bu ekonomik çözüm bakımından, özellikle bazı batılı düşünörlerde, kurumlar vergisinde indirim yapılmasının etkili bir çözümü beraberinde getireceğine dair bir anlayış hakim olmuştur. Bu durum şu şekilde ifade edilmiştir:

- *Bireylerin ve kurumların tasarruf miktarı artacaktır. Bu nedenle kurumların ve bireylerin harcanabilir geliri ve tedavüle sokulabilir sıcak para miktarı artacaktır. Böylece borçlanma ihtiyacında bir azalma söz konusu olacaktır. Bu husus da kendiliğinden faiz oranlarında bir düşüşe etki edecektir. Sonuç olarak yatırımlarda bir artışın söz konusu olabileceğı söylenebilir.*
- *Üretimde verimlilik artacaktır. Bunun nedeni milli gelir içerisinde yatırıma ayrılabilir olan sermaye miktarının artışı olacaktır.*
- *Kamu tarafından belirli vergilerde örneğın gelir vergisinde indirime gidilmesi dolayısıyla, piyasadaki emek ve işgücü artar. Böylece çalışma arzusu da artar. Emek arzında artış üretime doğrudan katkı sağlar.*
- *Fiyatların artış hızı azalacağından bu durum bireylerin gelirini arttıracaktır. Ek olarak, harcanabilir gelir, tasarrufya da üretim de artar. Bunun sonucu olarak da faiz oranları azalacaktır (Bilgili, 1993: 190).*

3.3.4.2. Laffer Eğrisinin Ekonomik Anlamı

Laffer'in vergilendirme ve yatırım arasındaki ilişkiye dönük bakış açısından bahsetmek önemlidir. Laffer, vergi oranlarının üretim ile arasında yakın bir ilişki olduğundan söz etmiştir. Düşünöre göre yüksek vergi oranları, fiyatları etkiler.

Böylece kaynak dağılımı söz konusu olduğunda, adaletsiz bir durumun oluşması söz konusu olacaktır. Dolayısıyla bir ülkede yatırımcının sermayesini ya da sunacağı emek arzını ne yönde şekillendirmesi gerektiği yönündeki planlaması radikal bir şekilde değişecektir (Fink, 1982: 122).

Buna ek olarak, eğer vergi oranlarında bir artış söz konusu olursa, iki husus gerçekleşir. Bunlardan ilki, işgücünün maliyetli olmasından dolayı işsizliğin artmasıdır. İkincisi ise, sisteme kayıtlı işgücünden ziyade kayıtlı olmayan iş gücünde bir artışın meydana gelmesidir. Fink'in belirttiği Laffer'in teorisine göre yüksek vergilendirme hem istihdama etki eder hem de milli gelir içerisinde arz miktarı azalır (Fink, 1982: 123).

Kısaca Laffer eğrisi önermesi, başlangıç noktası olarak, vergi oranı sıfır veya yüzde 100 ise, vergi gelirinin sıfır olduğu ve bu iki kutup noktasını birbirine bağlayan vergi oranları ile vergi gelirleri arasında düzgün bir ilişki olduğu basit fikrini alır. Böyle bir ilişkinin varlığı, eğer vergi oranları yeterince yüksekse, yani vergi oranları arz yanlılarının engelleyici aralık olarak adlandırdıkları aralıktaysa, vergi oranlarındaki bir düşüşün vergi gelirlerinde bir artışa yol açabileceğini düşündürür (Blinder, 1981: 70).

Laffer eğrisinin varlığı neye bağlıdır? Blinder'ın (1981, 71) çalışmasındaki emek geliri üzerindeki orantılı verginin özel örneği ele alalım. Eğer w brüt ücret oranı ve $w(1-t)$ net vergi ücret oranı ise, eğer $S(w(1-t))$ varsayımına göre $S(0)=0$ olan emek arzı fonksiyonu ise ve eğer $D(w)$ emek için talep fonksiyonu ise, $G(t)$ sürekli ve türevlenebilir olduğunda gelirin marjinal vergi oranındaki değişime şu şekilde yanıt verdiği gösterilebilir:

$$\frac{dG}{dt} = wS(.) \left[1 + \frac{t}{1+t} \cdot \frac{\eta_S(1-\eta_D)}{\eta_S - \eta_D} \right]$$

Tablo 3.1: Emek geliri üzerindeki orantılı vergi örneği

Kaynak: Blinder, 1981

Burada G gelirdir ve η_i , $i = S, D$ ise emek arzı ve talebinin ilgili esnekliklerini ifade eder. Varsayımlar göz önüne alındığında, denklem (1) Laffer eğrisini verir. Buradan,

geliri maksimize eden vergi oranı t^* 'nin denklem (1)'i sıfıra eşitleyerek bulunabileceği sonucu çıkar, bu da:

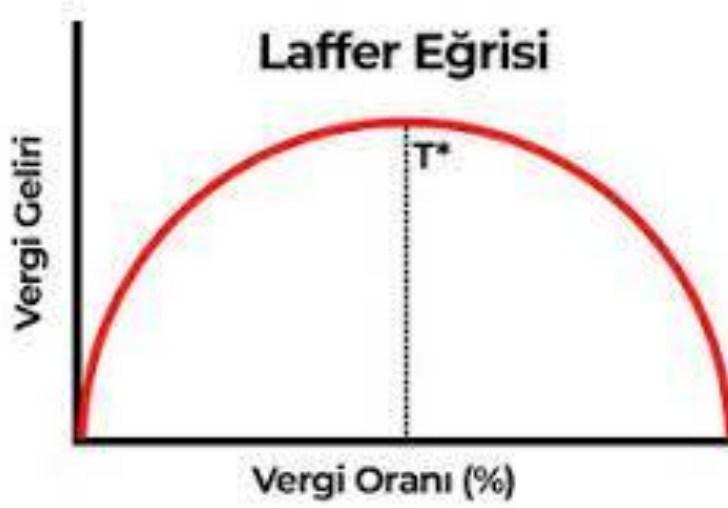
$$t^* = \frac{\eta_S - \eta_D}{-\eta_D(1 + \eta_S)}$$

Tablo 3.2 : Geliri maksimize eden vergi oranı

Kaynak: Blinder, 1981

$\eta_D < 0$ olduğunda Blinder'ın işaret ettiği gibi, her iki esneklik de 2 kadar yüksek olsa bile, t^* hala üçte iki kadar yüksektir. Arz yönlü yaklaşımın savunucuları, ilgili esneklik değerlerinin çok yüksek olduğuna inanmaktadırlar. Bununla birlikte, ekonomik ortamın ve dolayısıyla vergi indiriminin belirlendiği ilgili esnekliklerin tanımlanması söz konusu olduğunda, arz yanlıları arasında önemli farklılıklar vardır (Blinder, 1981: 71).

Arz yanlıları, esnek fiyatlar ve tam istihdam ile kapalı bir genel denge çerçevesi geleneksel neo-klasik çerçevesini oluşturur demişlerdir. Vergi geliri ne kadar artırılırsa artırılınsın, devlet harcamaları aracılığıyla ekonomik sisteme yeniden enjekte edilir. Böyle bir ortamda, toplam gelir etkileri, yalnızca hükümet harcamalarının modeli, hükümet müdahalesinin olmamasıyla sonuçlanacak harcama modellerinden önemli ölçüde farklıysa ortaya çıkabilir. O zaman bile, gelir etkilerinin büyük olması muhtemel değildir. Vergi politikası analizinin uygun odak noktası, vergi değişikliklerinin neden olduğu nispi fiyat hareketlerinin kaçınılmaz sonucu olan ikame etkilerinin büyüklüğünün incelenmesiyle bulunur (Blinder, 1981: 72).

Şekil 3.2: Laffer Eğrisi

Kaynak: Vergidosyası, 2020

Bazı batılı düşünürler Laffer tarzı önermelerin doğru olması için ikamenin dengelenmiş esnekliklerinin yeterince yüksek olması gerekir demişlerdir. Arz tarafını savunanların iddiası, muhtemelen durumun böyle olduğudur, çünkü şu anda birçok ülkede yürürlükte olan vergi oranlarının çoğu çok yüksektir. Vergi oranlarındaki bir azalma birim başına gelirden bir azalmaya yol açsa da, buna eşlik eden fiyat düşüşü, emtia talebinde vergide bir artış anlamına gelecek şekilde bir artışa yol açar. Canto, Joines ve Laffer (1983: 53) bu tür neoklasik mikroekonomik temeller üzerine kurulmuş mükemmel bir çalışma örneğidir.

Batılı düşünürlerden Blinder gibi arz yanlıları, vergi tabanını zımnen değiştirerek daha yüksek esneklik değerleri için tartışmışlardır. Bu değişiklik, Laffer tipi etkiler yaratmak için gerekli olan büyük esnekliklerin geniş tabanlı vergiler için var olma ihtimalinin çok düşük olduğunu iddia edenlerin eleştirilerine karşı koymak içindir.

Örneğin, Blinder (1981: 73), Laffer eğrisi eleştirisinde, dar tabanlı vergilere arz yönlü analiz uygulamanın çok daha iyi olacağını savunmuştur. Buna yanıt olarak, bazı arz yanlıları vergi kaçakçılığının rolünü vurgulamışlardır.

Toplamda emek arzı çok esnek olmasa da, resmi piyasa ekonomisindeki emek arzı kayıt dışı ekonominin aksine çok daha büyük olabilir. Bu, Bartlett (1982: 64) tarafından vergi oranı indirimlerini desteklemek için ileri sürülen etkilerden biridir. Marjinal vergi oranı indirimleri, emeğin kayıt dışı ekonomiden çıkmasını teşvik eder ve böylece vergi gelirini artırır. Ona göre son iddia, neoklasik bir çerçevede ile tamamen

tutarlıdır. Bazı batılı düşünürler, hepsi olmasa da, özellikle arz yanlı iktisatçılar ek olarak kısa vadeli makroekonomik değerlendirmelere güvenirler.

Barlett'a göre (1982: 65) spesifik olarak, bir ekonomi aşırı işsizlik yaşıyorsa, vergi indirimleri ekonomiyi muhtemelen tüketici beklentilerini ve likiditeyi etkileme yoluyla gelirleri artıracak kadar canlandırır.

Bu, örneğin Roberts'ta (1984: 27) bulunan Laffer eğrisinin karakterizasyonu gibi görünmektedir. Yazara göre gelir etkilerinin yine bir rol oynadığına dikkat edilmelidir, ancak burada bunlar, neoklasik bir çerçevede engellenen, toplam talepteki değişikliklerden kaynaklanmaktadır. Ona göre bu analizin ima ettiği esnekliklerin doğası, diğer düşünürlerin öngördüğünden belirgin şekilde farklıdır.

Laffer eğrisinin altında yatan kesin mekanizmadan bağımsız olarak, vergi reformunun uygun yönü konusunda arz yanlı iktisatçılar arasında bir fikir birliği vardır. Düşünürler marjinal vergi oranlarındaki azalmalar, yalnızca vergi oranları çok yüksek olduğunda gelir artışlarına yol açtığından, tercih edilen reform, gelir üzerindeki en yüksek marjinal vergi oranlarında indirimleri içerir demişlerdir (Canto, Joines ve Wanniski, 1983: 76).

Bazı batılı düşünürlerden arz yanlılarına göre, açıkça arz yönlü bir kavram olmasına rağmen, Laffer eğrisinin arz yönlü yaklaşımın tamamını kapsadığı anlamına gelmez. Öyle olsaydı, hükümet gelirini artırmanın arz yanlı iktisatçıların önemli bir hedefi olduğu anlamına gelirdi. Bu hedef, arz yanlı programın diğer hedeflerine, özellikle de devlet sektörünün boyutunun küçültülmesine açıkça ters düşecektir (Şen vd, 2017: 42).

Daha genel bir bakış açısıyla, ilgi, ekonomik sistemlerin üretim verimliliğini artırmaya odaklanmıştır. O halde özünde, arz yanlılarının temel endişesi, özel piyasaların işleyişine devlet müdahalesinin derecesi ne olursa olsun, devlet müdahalesinin mümkün olan en verimli şekilde gerçekleşmesini sağlamaktır. Laffer eğrisi önemlidir, çünkü herhangi bir ekonomide Laffer etkileri varsa, bunlar verimsiz müdahalenin aşırı örnekleridir (Şen vd, 2017: 43).

3.3.4.3. Karşılaştırmalı Örneklerle Laffer Eğrisi

Eğriyi varsayımlarından geçerliliğine kadar farklı yönler açısından eleştirel bir şekilde değerlendiren çok sayıda karşı çalışma da vardır. Ancak bilindiği kadarıyla bu tür çalışmalar oldukça yetersizdir.

Stuart (1981: 92) tarafından yapılan erken bir çalışma, 1970'ler için İsveç için Laffer eğrisini, istihdam edilen emeğin vergilendirildiği vergilendirilmiş bir sektörü ve arz edilen emeğin vergilendirilmediği, vergilendirilmemiş bir sektörü içeren iki sektörlü bir modele dayanarak kalibre etmiştir. Neticede emek geliri üzerindeki İsveç vergi oranının, geliri maksimize eden vergi oranından daha yüksek olduğunu bulmuştur. Stuart, İsveç için geliri maksimize eden marjinal vergi oranını yüzde 69-73 arasında tahmin ederken, fiili vergi oranı yaklaşık yüzde 80'dir. Bu, İsveç vergi sisteminin 1970'lerde Haldun-Laffer eğrisinin engelleyici aralığında olduğunu doğrulamıştır.

Öte yandan, aynı ülke için Feige ve McGee (1983: 58) İsveç için Laffer eğrisini türeten basit bir makroekonomi modeli geliştirmişlerdir. Onların modeli, vergi gelirlerinin aşağıdaki üç yönünün etkilerini hesaba katmıştır: arz yönlü etkilerin gücü, vergi sisteminin ilericiliği ve gözlemlenmeyen ekonominin boyutu. Bu etkilerin her birinin parametreleştirmelerini kullanarak, İsveç için eğriyi tahmin etmeye çalışmışlardır. Temel yıl olarak 1979'u alarak, marjinal vergi oranını yaklaşık 0,83, geliri maksimize etme oranını ise 0,58 olarak bulmuşlardır. Onlara göre bu rakamlar, İsveç'in 1979'daki Laffer eğrisi zirvesinin sağında olduğunu ima etmiştir. Bu, bir ülke için sadece gelir maksimizasyon oranını elde etmek amacıyla değil, aynı zamanda yüksek vergi oranlarından kaynaklanan vergilendirmenin ikame etkilerini azaltmak için vergi oranlarının düşürülmesi gerekliliğini yansıtır demişlerdir.

Şen vd'ne göre (2017: 56) her iki çalışmanın sonuçlarından da açıkça görüldüğü gibi, İsveç için optimal vergi oranı gerçek vergi oranından daha düşüktür.

Van Ravestein ve Vijlbrief (1988: 71), Stuart'a (1981: 83) benzer bir model kullanmışlar ve ardından 1970, 1980 ve 1985 yıllarını temel alarak Hollanda için gerçek vergi oranını ve Laffer eğrisinin tepe seviyesini tahmin etmişlerdir. Tüm fiili vergi oranlarının, geliri maksimize eden orandan daha düşük olduğunu ve bu ülke için marjinal vergi oranlarını yükseltmek için yerin mevcut olduğunu yansıttığını bulmuşlardır.

Öte yandan, Pecorino (1995: 38), vergi uygulamalarının sektörler arasında farklılık gösterdiği iki sektörlü bir ekonominin varlığını varsayarak, ABD için vergi oranları ile gelir vergisi tahsilatlarının bugünkü değeri arasındaki ilişkiyi içsel bir büyüme modeli kullanarak analiz etmiştir. Onun modelinde büyüme, beşeri sermaye birikimi tarafından üretilir ve beşeri sermaye, tüketim-fiziksel sermaye malının üretiminden daha düşük oranda vergilendirilir. ABD ekonomisi için gelir vergisi gelirinin bugünkü değerinin 0,64'te maksimize edildiğini bulmuştur.

Hsing (1996: 56) ABD ekonomisi üzerine yaptığı bir çalışmada 1959-1991 dönemi için Laffer eğrisini, yıllık zaman serisi verilerine kalibre ederek araştırmıştır. Kişi başına düşen vergi gelirini bir yanıt değişkeni olarak ve vergi geliri değişiminin brüt gelir değişimine oranını dikkate alarak tek faktörlü bir model kullanmıştır. Bulduğu bulgular, kişisel gelir vergisi için geliri maksimize eden vergi oranının bu ülke için yüzde 32,67 ile yüzde 35,21 arasında değiştiğini göstermiştir. Öte yandan, 1991 yılında ortalama vergi oranı vergi yükümlülüğü bazında yüzde 19,58 ve vergi ödemesi bazında yüzde 20,18'dir. Bu rakamlara dayanarak, daha fazla vergi geliri elde etmek için ortalama vergi oranını artırmanın mümkün olduğunu savunmuştur.

Hsing ile neredeyse aynı metodolojiyi izleyen Karas (2012: 114), 1993-2010 dönemi Çek Cumhuriyeti için geliri maksimize eden kişisel gelir vergisi oranını araştırmıştır. Laffer tarafından çizildiği gibi, vergi oranları ile vergi gelirleri arasında ters U şeklinde bir ilişki olduğunu gözlemlemiştir. Nicel olarak, Çek Cumhuriyetindeki kişisel gelir vergisi için geliri maksimize eden oranın brüt yıllık gelirin yüzde 33,13'üne eşit olduğunu bulmuştur (Şen vd, 2017: 57).

3.4. İbn Haldun ile Batılı Düşünürleri Vergilendirme Açısından Karşılaştırma

Ekonomik konular bakımından vergilendirme, özellikle yatırım ile doğrudan ilişkili bir araçtır. Bu durum tarihsel süreçte ispatlandığı gibi pek çok düşünür tarafından da dile getirilmiştir. Söz konusu görüşleri beyan eden düşünürlerin ait oldukları ekoller ile ilgili olarak geliştirdikleri görüşleri belirli bir ayrılık yaşamış ve birbirleri ile çelişmiş olabilmektedir. Dolayısıyla düşünürlerin kendi görüşlerini bildirmelerinden çok sonra dahi farklı düşünürler tarafından kabul görmeleri mümkündür. Bu nedenle ülkelerin ekonomik görüşleri ile ilgili olarak üretime ve yatırıma yönelik değerlendirmeleri farklılaşacağından, bu düşünürlerin görüşlerini benimsemeleri ve

reddetmeleri de oldukça olası bir hal alacaktır. Şu ifade edilmelidir ki çalışmada buraya kadar ele alınan batılı düşünürler kendi aralarında farklı ekollerin temsilcileridir. Ayrıca İbn Haldun'un da bu düşünürler ile aynı ekol içerisinde olmadığı söylenebilir.

İbn Haldun'u etkileyen herhangi bir düşünürden söz etmek zordur (Erbaş, 2008: 235). Düşünür Mukaddimesinde Yunan ve Rum düşünürlerden, özellikle Aristo ve Eflatun'dan söz etmişse de, ne Aristo, ne Eflatun ne de sıkça karşılaştırılmış olduğu Thukydides'in doğrudan doğruya eserlerini okumuş olduğuna dair bir malumat yoktur. Birçok yerde Aristo'dan küçümseyici bir dille bahsetmiş ve İslam düşünürlerinden bir kısmından ise ancak onları yermek için değinmiştir. Farabi'nin faziletli şehirden bahsederken, toplumsal gerçekliğin böyle bir devlet göstermediğini belirterek açıkça eleştirmiştir (Gürkan, 1967: 226).

Buna karşın İbn Haldun, bu filozofları eleştirse de, temel varsayımını onlardan almıştır. Düşünür, olayların yasalarını mantıksal çıkarımlar yoluyla değil, deneyimlerle elde etmek gerektiğini belirtse de, Platon ve Aristo'dan İslam düşünürleri Farabi ve İbn Sina'ya geçmiş olan insanın doğası gereği toplumsal ve medeni olduğu düşüncesini kabul etmiştir. İnsanların topluluklar halinde bir araya gelmesi bir zorunluluktur ve Allah, halifesi olan insanı dünyayı bayındır hale getirmesi için göndermiştir. Yine aynı şekilde insanların bir yasağcıya, yani devlete ihtiyacı vardır. İbn Haldun, bu noktada düşüncelerini benimsediği Farabi ve İbn Sina'dan ayırır. Çünkü onlar bu yasağcı devleti peygamberlerle sınırlamışlardır. Halbuki peygamber gönderilmemiş olan Mecusiler gibi kavimler de devletler kurup yeryüzünü bayındır etmiştir. Düşünüre göre devlet Allah'ın emrettiği ve peygamberlerin yerine getirdiği bir şey değil, toplumsal yaşamın pratik ihtiyaçlarının bir ürünüdür. Bu düşüncesi ile İbn Haldun, İbn Sina'dan ayrılıp kelamcılara daha çok yaklaşmıştır (Yıldız, 2010: 39-40).

Hassan'a göre (2011: 52) İbn Haldun ile batılı düşünürlerin önemli bir birleşim noktası ekonomidir. Ekonomiye yönelik sistemli bir görüş açıklayan ilk düşünür olması nedeniyle İbn Haldun, kendisinden sonra gelen adı geçen düşünürler ile arasında anlamlı bir etkileme olgusuna da imza atmıştır. Çalışmanın bu kısmında, çalışmada ele alınan bazı batılı düşünürlerin ve İbn Haldun'un vergilendirmeye ilişkin görüşleri karşılaştırılmıştır.

3.4.1. Smith'in Vergilendirme Görüşü İle Karşılaştırma

Adam Smith, vergilendirmeyi, kamu hizmetlerinin yürütülmesi ve kamu maliyesinin sürdürülebilirliği açısından önemli bir araç olarak görmüştür. Ona göre, kamu vergileri, bir önceki bölümde açıklanan, öncelikle hükümetin haklı ve gerekli harcamalarını finanse etmenin bir yolu olarak hizmet etmelidir.

Düşünür, özellikle zenginler ve yoksullar arasında, vergiler bakımından bir ayırım yapmış ve zenginlerden kazancına göre daha fazla vergi almayı sağlayacağı için de artan oranlı vergileri savunmuştur. Sonuç olarak, üst sınıf için efektif vergi oranı, en yoksulların vergilendirilmesinden çok daha yüksek olacaktır. Smith, resmi olarak sabit orana sahip olan kamu vergisinin pratikte doğası gereği kademeli olacağını fark etmiştir (Smith, 1976a: 92).

İbn Haldun ve Adam Smith'in çalışmalarında müteşebbisler önemli yer kaplamaktadır. Gölçek (2017: 587)'e göre büyük İslam düşünürünün ekonomi kuramı, ürünlerin özgür dolaşımı, müteşebbis riskinin ehemmiyeti, fiyatların arz ve talebe göre oluşturulması esasları üzerine bina edilmiştir. Düşünür bakımından müteşebbisler devlete vergi verdikleri için ehemmiyetlidir. Devlet, kamu müteşebbisliğinde bulunmamalı ve yüksek vergi oranı yürürlüğe koymamalıdır ki vergi geliri yükselsin. Kamunun vergi hasılatının kâfi olmaması ise devletin çökmesi ile neticelenecektir. Adam Smith ise bizzat şahsi menfaatlerini ön plana alan müteşebbisler sebebiyle müşterek refahın en üst seviyede gerçekleşeceğine kani olmuştur .

Adam Smith'i İbn Haldun'a yaklaştıran esas unsur, onun vergilendirmenin yerine göre bir teşvik unsuru olarak kullanılması gerektiğine yönelik görüşleridir. Smith, *The Wealth of Nations* isimli eserinde, topraklarını kendileri ekip biçmeye karar veren toprak sahipleri için vergilerin düşürülmesini savunmuştur. Bunun ana nedeni, yatırım yapacak sermayeye sahip toprak sahiplerinin tarımda getirebilecekleri yenilikler umududur demiştir.

Vergilendirmenin teşvik edici işlevinin ana hatları hakkında hiçbir şüphe yoktur, ancak şaşırtıcı olan, Adam Smith'in 18. yüzyılın ortalarında araştırma ve geliştirme için vergi indirimi fikrini ortaya atmış olmasıdır. Smith adına bunu ilginç kılan temel husus ise kendisinden yüzyıllar evvel bu görüşün benzer bir formunun İbn Haldun tarafından ileri sürülmesidir (Echardt vd, 2016: 64).

3.4.2. Ricardo'nun Vergilendirme Görüşü İle Karşılaştırma

Ricardo, toprak sahiplerinin kapitalistler gibi tasarruf yapan bir sınıf olmadığını, tarımda toprak arzı için ilave bir gelir gerekmediğini vurgulamıştır. Toprağın sağladığı tüm gelirin rant olduğunu, toprağa konacak verginin tasarruf yapmayan toprak sahibine yansıtacağını, ancak toprağın tarıma arz edilen miktarının bundan etkilenmeyeceğini belirtmiştir. Vergilerin toprak rantına konulmasının tercih edilmesini, zira toprak rantından alınan vergilerin, girişimci kârına konan vergiler gibi toplumun gelişmesinde olumsuz yansımayaacağını ileri sürmüştür (Kazgan, 2014: 85).

Düşünür, vergilendirme ile gelir paylaşımı arasındaki sıkı ilişkiler nedeniyle gelir paylaşımını, teorisinin merkezi haline getirmiş, vergilendirmenin çeşitli gelir payları üzerindeki etkisini incelemiştir. Vergilerin yansıtılması ve vergi yükü üzerinde önemle durmuş, rant üzerine konulan verginin toprak sahibi üzerinde kalacağını, zira toprak sahibinin marjinal toprak parçasından elde edilecek ürünün fiyatını yükseltmeyeceğini ileri sürmüştür. Diğer vergilerin yükünün ise üretici kârına ve tüketicilere yansıtacağını, ücretler üzerine konan verginin, ücretlerin en az geçim düzeyinde sabit olması nedeniyle kâra yansıtacağını, ürün veya toprak üzerine ve sanayicilere konulan vergilerin tüketicilere yansıtılacağını, ticaret yapanların kârlarına uygulanacak vergilerin ise kârları düşüreceğini vurgulamıştır (Savaş, 2000: 321-322).

David Ricardo gibi klasik ekonomi anlayışındakiler, her bireyin şahsi menfaatlerini ön plana alması durumunda görünmeyen bir elin araya girerek toplumsal refahı en üst seviyeye çıkardığını ve bu nedenle dışsal bir kuvvetin mesela devlet gibi bir olgunun araya girmesine ihtiyaç olmadığını belirtmişlerdir. Dolayısıyla devletin rutin vazifeleri olan iç güvenlik, dış güvenlik, adalet dışında vazife yapmasını klasikler onaylamamışlardır. Bu düşünce büyük İslam düşünürünün, kamunun keyfi giderler yapmaması, denk bütçenin tatbiki ve minimum vergi oranı düşünceleriyle benzeşmektedir (Dilek, 2017: 349).

Büyük İslam düşünürü devletin mülkiyet hukukuna rıza göstermesi ve düşük vergi tatbiki durumunda ülkedeki popülasyonun yükseleceğini, umranın büyüyeceğini ve gelişmenin olacağını vurgulamıştır. Dolayısıyla bu durum Ricardo'nun döneminde yaşamış nüfus teorisi ile ünlü batılı düşünür Malthus ile arasındaki farkı ortaya çıkarmıştır. Çünkü Malthus nüfus artış oranının tarımsal üretim artış oranından fazla

olması durumunu inceleyerek nüfus artışına karşı çıkmıştır. İbn Haldun ise nüfus artışının üretken emek artışına sebebiyet vereceğini belirtmiş ve Malthus'tan bu minvalde ayrılmıştır (Özaydın, Arslan ve Bayar, 2021: 33).

3.4.3. Vergilendirme Bakımından Marx ve İbn Haldun

Hem Karl Marx hem de İbn Haldun kârı bir fazlalık olarak görmüş ve onu emeğe atfetmişlerdir. Marx'a göre sermaye sahipleri tarafından mülk edinilmesi, onların emeğinin meyvesi olmadığı için bir sömürü eylemidir. Marx, onda işçilerin yöneteceği sosyalizmi başlatmak için kapitalistleri mülkiyetten ve siyasi güçten mahrum edecek, yaklaşan devrimin tohumlarını görmüştür. İbn Haldun'un böyle bir yanılması yoktur, ancak yine de bir ölçüde kimine göre Marx'ın selefi olarak kabul edilebilir (Hasan, 2006: 26).

İkisi arasındaki fark şudur: İbn Haldun, devlet haraçlarını ve vergilendirmeyi emeğe ait olana el koyma eylemi olarak görürken; Marx suçlu olarak kapitalistleri bulur. İbn Haldun, barışçıl bir çözüm olan emekle kârın paylaşılmasını uzlaşmacı bir tarzda önermiştir. Marx ise çatışma ve devrimi sömürünün kaçınılmaz sonucu olarak görmüştür. Bunun nedeni, İbn Haldun'dan farklı olarak, inanç ve maneviyatı dışlayacak şekilde saf materyalizme batmış olmasıdır. Ancak bunun için, emeğin sömürülmesi konusunda ikisi arasındaki fark, özde değil, büyük ölçüde biçimdedir. Yine de, bu fark önemlidir (Hasan, 2006: 27).

3.4.4. Vergilendirme Açısından Keynes ve İbn Haldun

Keynesyen ekonomi, harcamaya, üretime ve enflasyona yeni bir bakış açısını temsil etmiştir. Daha önce, Keynes istihdam ve ekonomik çıktadaki döngüsel dalgalanmaların, bireyleri ve girişimcileri takip etmeye teşvik edecekleri kar fırsatları yarattığını ve bunu yaparken ekonomideki dengesizlikleri düzelttiklerini savunmuştur. Düşününün bu sözde klasik teorisinin inşasına göre, eğer ekonomideki toplam talep düşerse, bunun sonucunda üretimde ve istihdamda meydana gelen zayıflık, fiyatlar ve ücretlerde bir düşüşü hızlandıracaktır.

Ona göre daha düşük bir enflasyon ve ücret seviyesi, işverenleri sermaye yatırımları yapmaya ve daha fazla insanı istihdam etmeye teşvik ederek, istihdamı teşvik edecek

ve ekonomik büyümeyi yeniden sağlayacaktır. Keynes, Büyük Buhranın derinliğinin ve sürekliliğinin bu hipotezi ciddi şekilde test ettiğine inanmıştır (Keynes, 1936: 12).

Düşünür, bu ekonomik başarısızlıkları gidermek için devletin artık esas olarak bireysel inisiyatiflere bırakılan konularda belirli kontroller kurması gerektiğini öne sürmüştür yani hükümetin, toplam talebin, tam istihdamı sürdürmek için, yeterince yüksek tutulmasını sağladığı bir politika çerçevesi geliştirmesi şeklinde olmalıydı. Kısaca, hükümetin aktif talep yönetimi politikasını üstlenmesi gerektiğini belirtmiştir (Keynes, 1998: 377).

Keynes'ten farklı olarak İbn Haldun, ekonomiye devletin aktif bir şekilde müdahil olmasını istememiştir. İbn Haldun, devletin piyasadaki en büyük oyuncu olduğunu, kamu hizmeti sunmak için kendisinin bir hizmet satın alıcısı konumunda olarak ekonomiyi hareketlendirdiğini kabul etmiştir. Ancak piyasadaki arz ve talebi şekillendirmek maksadıyla devlet tarafından yapılacak tüm müdahalelerin olumsuz sonuçlanacağını, nihayetinde devletin amacının aksi yönünde bir sonucunun ortaya çıkacağını ifade etmiştir. Bu açıdan Keynes ve İbn Haldun arasında farklılık bulunmaktadır (Haldun, 2004b: 63).

Keynes, yüksek olan gelir vergilerinin arttırılmaması gerektiğini savunmuştur. Bunun nedeni ise ekonominin durağanlaşacağına dair taşıdığı endişedir. Bu minvalde Keynes ve İbn Haldun arasında bir yakınlaşma söz konusu olmuştur. Zira İbn Haldun da ekonominin durağanlaşmaması adına devletin vergi oranlarını düşük tutması gerektiği kanısındadır.

Ona göre, bir devletin yükseliş döneminde vergi oranları düşük fakat vergi alınan emtianın sayısı yüksektir. Bu ise üretimin fazlalığı nedeniyledir. İbn Haldun, vergilendirmenin düşük bir seviyede tutulması gerektiğine işaret etmiştir. Buna göre devlet kendi harcamasını yüksek tutmalı fakat vergilendirmeyi düşük tutmalıdır. Böylece ekonomi gelişir, ortaya çıkan artık değer sermaye olarak yine ticari faaliyetler için kullanılır (Müslim, 2017: 163).

İbn Haldun yüksek vergilerin olumsuzluğunu şu şekilde izah etmiştir:

“(...) sürekli olarak artan vergiler, zamanla itidal ve kabul edilebilirlik sınırlarını aşar. Sonuçta halkın çalışma ve üretim şevki kaybolur. Çünkü ödedikleri vergiler ile kendi ellerinde kalan gelirleri karşılaştırdıklarında, (çalışmalarının karşılığı olarak) çok az bir menfaat elde ettikleri görülür. Bu

durum onların kazanç elde etme emellerini yok eder ve böylece çok sayıda kişi çalışmaktan ve üretimden tamamen el çeker. Sonuçta tek tek bireylerden toplanan vergilerin azalmasıyla toplam vergi gelirleri de azalır. Ancak idareciler vergi miktarlarını daha da artırırlar ve bununla azalan vergi gelirlerinin düzeleceğini sanırlar. Ve nihayet vergi miktarları ulaşabileceği en üst sınıra dayanır. Çünkü artık üretim masrafları ve vergilerin her şeyi alıp götürdüğü ve geriye hiçbir menfaatin kalmadığı bir aşamaya gelinir” (Haldun, 2004a: 370).

Görüldüğü gibi vergilendirme açısından İbn Haldun’un temel prensibi düşük vergilendirme ve bu düşük vergilendirmenin üretimi ve ticareti artırmasına dayanmıştır. Bu ise esasen liberal bir ekonomik anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu temel düsturun, kimi batılı düşünürler tarafından, Keynesyen ekonomi modeline referans teşkil ettiği düşünülmektedir.

İbn Haldun makroekonomide, Keynes’in toplam efektif talep dediği, çarpan etkisi ve gelir ve gider denkleğinin temellerini atmıştır. Nüfus arttıkça daha fazla toplam talep olduğundan, daha fazla üretim, kar, gümrük ve vergi vardır demiştir. Uygarlık geliştikçe ve el sanatları ve lüks ürünler için yeni bir toplam talep dalgası yaratıldıkça, yukarı doğru büyüme döngüsü devam edeceğini vurgulamıştır. Nüfus arttıkça onlardan elde edilen değer artar ve sonuç olarak kasabada karlar yeniden katlanır diye belirtmiştir. Oradaki üretimin eskisinden daha fazla gelişeceğini ifade etmiştir. Ve böylece ikinci ve üçüncü artışla üretim devam edeceğini söylemiştir (Haldun, 2004b: 56).

Halkın bu nedenle servetinin artacağını ve zenginliklerinin büyüyeceğini vurgulamıştır. İnsanların lüks adetlerinin ve geçim yollarının çoğalacağını ve aralarında her türlü çeşitli zanaatın sağlam bir şekilde yerleşeceğini ortaya atmıştır. Çarpan kavramı denen bu varsayım düşünürden sonra birkaç ekonomist tarafından, özellikle John Maynard Keynes tarafından geliştirilmiş ve genişletilmiştir. Ancak tarihte ilk defa İbn Haldun tarafından keşfedilmiştir (Haldun, 2004b: 57).

Düşünür modern milli gelir hesaplarını, gelir ve gider eşitliğini kullanarak geliştirmiş ve genişletmiştir. Bir vatandaşın harcamaları diğerlerinin geliridir; dolayısıyla toplam harcamalar toplam gelirlere eşittir demiştir. Bu eşitliği ilk olarak İbn Haldun keşfetmiştir. Hatta o, her iki terimi de aralarındaki eşitliği kurduktan sonra birbirinin

eşanlımsı olarak kullanmıştır. Düşünre göre gelir ve gider her şehirde birbirini dengeler. Gelir büyükse gider de büyük olur. Hem gelir hem de gider büyükse, sakinler daha elverişli bir konuma gelir ve şehir büyür diyerek düşüncelerini ifade etmiştir (Haldun, 2004b: 58).

İbn Haldun, insanın çabalarıyla sermaye birikimine dayalı öncü büyüme teorisini ortaya atmıştır. Ona göre kişi hiçbir çaba göstermeden, örneğin tarlaları yeşerten yağmur ve benzeri şeylerle bir miktar gelir elde eder. Ancak, bunlar sadece ekinlerin büyümesine katkıda bulunur. İnsan kendi çabaları bunlarla birleştirilmelidir. Bireyin kazançları, ihtiyaçlarına uygunsa, onun geçimini teşkil eder, kazançları gereksinimlerinden daha fazlaysa sermaye birikimi olacaklardır diye vurgulamıştır (Haldun, 2004a: 84).

Düşünür, göçebelikten tarıma ve daha ekonomik konularda işbirliğine kadar, bir kasabanın şehre doğru genişlemesiyle ortaya çıkan, talebin arttığı ve vasıflı emeğin bir araya gelerek üretimi hem kötü hem de az miktarda topladığı ve genişlettiği ekonomik gelişme aşamalarını anlatmıştır (Haldun, 2004a: 88).

Ona göre sermaye birikimi yaratan ekstra çaba olduğu sürece ekonomik büyüme devam eder ve bu da çabayla birleşerek şehirlerde daha fazla üretime ve zanaatların gelişmesine yol açar. Daha önce sunulduğu gibi, zenginlik, emek ve onun çabalarıyla artarken, daha az insan çabasıyla durgunluğa dönüş ve ardından insanların yaşam standartlarında bir düşüş eğilimi olabilir demiştir (Haldun, 2004a: 89).

İbn Haldun'a göre hükümetler, mal ve hizmet alımları ve vergilendirme ile harcama politikaları yoluyla büyümede ve genel olarak ülke ekonomisinde önemli bir rol oynamaktadırlar. Hükümetler ayrıca çalışma ve refah için bir teşvik ortamı sağlayabilirler veya tersine, nihayetinde kendi kendini baltalayan bir baskı sistemi de oluşturabilirler (Haldun, 2004b: 61).

Düşünür hükümetleri verimsiz görse de düşünre göre onlar tarafından çağdaş olarak maliyet ve fayda olarak bilinen şeyin çok fazla hesabı yapılmaz, bunlar büyük satın almalarıyla memleket ekonomisinde yine de etkindirler. Kamu giderleri, çarpan tesiriyle daha da artan gelirleri artırarak ekonomiyi canlandırır. Ancak kral topladığı parayı vergi olarak biriktirirse, çarpan etkisi ile ticaret gevşer ve devletin ekonomik faaliyetleri olumsuz etkilenir. Yoksullar, dullar, yetimler ve körlere yönelik refah programına ek olarak, hazineye aşırı bir yük getirmemesi koşuluyla, hükümet vergi

gelirlerini tebaasının koşullarını iyileştirmek ve haklarını korumak için akıllıca harcamalıdır (Haldun, 2004b: 63).

Tarihte vergi teorisine ilk önemli katkıyı yapan İbn Haldun'dur. Tarih boyunca pek çok yöneticinin vergi konusundaki kararlarında tesiri olan bir düşünürdür. Günümüzden çok uzak olmayan zamanlarda yaşamış yöneticilerden John F. Kennedy ve sonrasında yöneticilik yapan Ronald Reagan üzerinde bariz etkileri olduğu söylenebilir. Yönetici söylemlerinden misal vermek gerekirse:

“Gerçek seçimimiz, bir yandan vergi indirimi ile diğer yandan büyük federal açıklardan kaçınmak arasında değil. Kısıtlayıcı vergi oranlarıyla durgunlaşan bir ekonomi, hiçbir zaman yeterli istihdam ya da yeterince iş üretemeyeceği gibi, bütçeyi dengelemek için de yeterli geliri asla üretemez” (Oweiss ve Atiyeh, 1988: 112).

John F. Kennedy bunu 1962'de vergi indirimi istediğinde, genel olarak vergi oranlarında indirim istediğini söylemiştir. Ancak John Kennedy bu sözleri söylediğinde, on dördüncü yüzyılda Müslüman bir filozof olan İbn Haldun'un şu sözlerini tekrarlamıştır:

“Hanedanın başında vergilendirme, küçük değerlendirmelerden büyük gelirler sağlıyor” (Oweiss ve Atiyeh, 1988: 114).

3.4.5. Laffer'in Eğrisi ve Vergilendirme Görüşü İle Karşılaştırma: Haldun-Laffer Eğrisi

Arthur Laffer tarafından geliştirilen ekonomik teoriye dayanan Laffer eğrisi, belirli bir ekonomide vergi oranları ile hükümete tahakkuk eden vergi geliri miktarı arasındaki ilişkiyi gösterir. Laffer eğrisi terimi, The Wall Street Journal'ın yardımcı editörü Jude Wanniski tarafından 1974'te Arthur Laffer ile ABD'nin vergi oranlarıyla ilgili konuların tartışıldığı bir toplantının ardından ortaya atılmıştır (Laffer, 2004: 33).

Arthur Laffer, her zaman aynı geliri sağlayan iki vergi oranı vardır demiştir (Wanniski, 1978: 5). Bu nedenle, eğri, hükümetin vergi geliri seviyesinin sıfır olacağı iki uç noktayı tasvir edecek şekilde tasarlanmıştır (Irvin, 2013: 21). Bunlar, vergi oranlarının yüzde 0 ve yüzde 100 olduğu zamanlardır. Bu nedenle, hükümet, vergi geliri seviyesinin maksimum olduğu uygun bir vergi oranı bulmalıdır. Buna optimal vergi

oranı denir. Eğrinin gerçek şekli hala bir sır olsa da genellikle her bir kuyruk ucunun ters U şekline sahip olduğuna inanılır (Irvin, 2013: 26).

Arthur Laffer'in bu eğrinin ardındaki fikrin yeniliğini iddia etmediği belirtilmelidir. Örneğin, fikrin on dördüncü yüzyıldan beri var olduğunu kabul etmiştir: Düşünür Laffer eğrisinin kendisi tarafından icat edilmediğini belirtmiştir. Örneğin, 14. yüzyıl Müslüman filozofu İbn Haldun'un Mukaddime adlı eserinde şöyle yazdığını söylemiştir:

“Bilinmelidir ki, hanedanlığın başlangıcında vergilendirme, küçük değerlendirmelerden büyük bir gelir Hanedanlığın sonunda vergilendirme, büyük değerlendirmelerden küçük bir gelir sağlar” (Laffer, 2004: 41).

Laffer, vergi oranı ile vergi geliri arasındaki ters ilişki fikrinin daha önceki İslam alimleri arasında iyi bilindiğini ifade etmiştir (Laffer, 2004: 42). İbn Haldun ise bu konuda şunları yazmıştır:

“Kültürel girişimleri üstlenebilecek kişilerden alınan bireysel harç miktarları mümkün olduğu kadar azaltılmalıdır. Bu şekilde, bu tür kişiler psikolojik olarak onları üstlenmeye eğilimli olacaklardır, çünkü onlardan kar elde edeceklerinden emin olabilirler” (Haldun, 2004b: 65).

Düşünür daha düşük vergi oranlarının erdemini ayrıca şu şekilde tanımlamıştır:

“Vatandaşlar üzerindeki vergi tahakkukları ve tarhları düşük olduğunda, tebaanın bir şeyler yapmak için enerjisi ve arzusu vardır. Kültürel girişimler büyür ve çoğalır, çünkü düşük vergiler memnuniyet getirir. Kültürel girişimler büyüdüğünde, bireysel empozelerin ve değerlendirmelerin sayısı artar. Sonuç olarak vergi geliri artar” (Haldun, 2004a: 232).

İbn Haldun'un basit bir biçimde ortaya koyduğu fikir, yukarıda Arthur Laffer'in de belirttiği gibi, onun hanedanların yükselişi ve düşüşünün tarihsel öncülleri üzerine yaptığı incelemeye dayanır. Fikir, optimal vergi oranını belirlemede birçok kişi tarafından alkışlanmıştır. Örneğin, Chapra şunları yazmıştır:

“Vergilendirmenin teşvikler ve üretkenlik üzerindeki etkisi, İbn Haldun tarafından o kadar net bir şekilde görselleştirildi ki, optimum vergilendirme kavramını kavramış görünüyor” (Chapra, 2000: 56).

Ismail ve Jaafar'a göre (2013: 77) bu fikir günümüz dünyasında bile alakalı bulunmuştur.

Arthur Laffer bu fikri geleneksel terimlerle şu şekilde ortaya koymuştur: Vergi oranları ile vergi gelirleri arasındaki ilişkinin temelinde, vergi oranlarındaki değişikliklerin gelirler üzerinde iki etkisinin olması vardır, bunlar: aritmetik etki ve ekonomik etkidir. Aritmetik etki, basitçe, eğer vergi oranları düşürülürse, vergi gelirleri vergi oranındaki düşüş miktarı kadar azaltılacaktır (Laffer, 2004: 26).

Laffer'e göre vergi oranlarındaki bir artış için bunun tersi geçerlidir. Bununla birlikte, ekonomik etkinin, düşük vergi oranlarının iş, çıktı, istihdam ve dolayısıyla vergi matrahı üzerindeki olumlu etkisini, bu faaliyetleri artırmak için teşvikler sağlayarak kabul edilmesini temin ettiğini ifade etmiştir. Arthur Laffer vergi oranlarını yükseltmenin, vergilendirilen faaliyetlere katılımı cezalandırarak tam tersi bir ekonomik etkiye neden olacağını söylemiştir (Laffer, 2004: 27).

Laffer, tarihsel kanıtlar ve makroekonomik modelleme, kurumlar ve gelir vergisi söz konusu olduğunda bunun sadece mümkün değil, hatta muhtemel olabileceğini gösteriyor derken, eğrinin kurumlar vergilendirmesindeki önemini daha da vurgulamıştır (Laffer vd, 2012: 56).

Tatu'ya göre (2014, 2014: 97) Laffer eğrisinin kavramsallaştırılmasının ardından, birçok çalışma, eğrinin birçok ekonomik olgunun anlaşılmasındaki önemini araştırmıştır. Fedeli'ye göre (2017: 84) ise kavram, örneğin kamu borçlarının optimal düzeyinin anlaşılmasında ve borç ile büyüme arasındaki ilişkinin belirlenmesinde kullanılmıştır.

Burada en alakalı olan, vergi gelirlerini maksimize eden uygun vergi oranını belirlemede kavramı orijinal alanında kullanan çalışmalardır. Bazı araştırmalar, vergi oranlarındaki bu tür indirimlerin istihdam, çalışanların geliri ve üretkenliği gibi diğer makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini de araştırma konusu yapmıştır (Karas, 2012: 52).

Ancak, yukarıdaki iddiaların aksine, Fullerton (1982: 3), Ballard ve diğerleri gibi bazı düşünürler (1985: 22), konuyu Adam Smith ile ilişkilendirmiştir. Buradan hareketle yüksek vergiler, bazen vergilendirilen malların tüketimini azaltarak ve bazen de kaçakçılığı teşvik ederek, hükümete daha ılımlı vergilerden elde edilebilecek olandan daha az gelir sağlar demişlerdir.

Bu karşı iddialara rağmen, eğri Laffer öncülüne göre Haldun-Laffer eğrisi olarak adlandırılmıştır. Buna göre Laffer eğrisinde vergi oranları devlet tarafından vergi gelirlerine tek yönlü bir nedensellik ile belirlenir ve eğri vergi oranları ile vergi gelirleri arasında tümsek, biçimli bir ilişkiyi gösterir (Laffer: 2004: 74).

Haldun-Laffer eğrisinin yukarı eğimli tarafı normal aralık, aşağı eğimli tarafı ise engelleyici aralık olarak adlandırılmıştır. Bu, belirli bir gelirin iki farklı vergi oranı ile tahsil edilebileceği anlamına gelir, biri normal aralığa, diğeri ise eğrinin yasaklayıcı aralığına düşer. Böyle bir durumda rasyonel maliye politikası seçeneği, vergilendirmenin ikame-caydırıcı etkisine gelir-teşvik etkisinin baskın olduğu normal aralığa düşen daha düşük oranı seçmek doğru olacaktır (Laffer, 2004: 82).

Laffer, Haldun-Laffer eğrisi Laffer tarafından ortaya atılmasının üzerinden otuz yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen hala tartışılmaktadır. Tartışmanın odak noktası, Haldun-Laffer eğrisinin doğru mu yanlış mı yoksa sadece bir tahmin mi olduğudur. Tartışmalar, Laffer'in kesin olarak öne sürdüğü gibi, özellikle vergi oranları ile devletin vergi geliri arasında böyle bir ilişki olup olmadığı üzerinde odaklanmıştır. Dolayısıyla geliri maksimize eden vergi oranı, yani optimal vergi oranı nedir sorusu önem kazanmıştır (Laffer, 2012: 89).

Haldun-Laffer eğrisinin geçerliliği tartışılırken, İbn Haldun'un düşük vergi oranları daha yüksek gelirler anlamına gelir çünkü mevcut oranlar, hükümetin vergi gelirlerini maksimize etmek için çok yüksektir söylemi müzakere edilmiştir. Yani, vergi oranları o kadar yüksektir ki, daha az vergilendirilen mal üretilir ve genel etki daha düşük vergi gelirleridir diyen İbn Haldun'un bu iddiası özellikle 1980'lerin başında önde gelen batılı düşünürlerden olan arz yanlı iktisatçıların pek çok tartışmalarına konu olmuştur (Becsi, 2000: 53).

Haldun-Laffer eğrisi üzerine birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen, bunların büyük çoğunluğunun eğriyi deneysel olarak araştırmaktan ziyade eğrinin teorik veya matematiksel yönlerine odaklanmış olduğu görülmüştür.

SONUÇ

Bu çalışma, İbn Haldun'un vergilendirmeye ilişkin görüşlerinin kendisinden yüzyıllar sonra yaşamış olan batılı düşünürleri ve hatta yakın dönem ekonomistlerini ne şekilde etkilediğini incelemeyi amaçlamıştır. Fakat düşünürün vergilendirmeye ilişkin görüşleri onun genel olarak ekonomiye ilişkin fikirlerini ele almaksızın ve bu fikirlerin batılı düşünürlerin görüşleri ile karşılaştırmaksızın pek mümkün değildir. Çalışma bir içerik analizini gerektirmiştir. Bu içerikler, yazarların kendi eserleri ile bunlara ilişkin olarak kaleme alınan akademik çalışmaların taranması neticesinde elde edilen bilgilerin karşılaştırılmasını kapsamıştır. Dolayısıyla çalışmada bir anket ya da diğer nicel araştırma yöntemleri kullanılmamıştır.

Bu bakımdan çalışmanın, bazıları doğrudan vergilendirmeye ilişkin iken bazıları ise genel olarak İbn Haldun ve onun ekonomik görüşlerine dair olmak üzere çeşitli sonuçları bulunmaktadır. Bu sonuçlar şu şekilde ele alınabilir:

- *İbn Haldun ilk iktisatçıdır ve temele üretim ve emeği alır.*

Batılı düşünürlerden Irwin, çalışmasında İbn Haldun'dan ekonomiyi ekonomistlerden önce icat eden iktisatçı diye bahsetmiştir. Bu durum düşünürün, günümüzde hayatımızı etkileyen ekonomi teorilerinin ve teorisyenlerinin görüşlerine etki ettiğinin bir kanıtı olarak ifade edilebilir. İbn Haldun'un ekonomiye ilişkin görüşlerinin kapsadığı alanda, üretim modelinin toplumu belirlemesi, emeğin ön planda tutulması, toplumsal işbölümünün önemi, fiyatların arz-talep yoluyla belirlenmesi ve vergilendirmeye ilişkin konular vardır.

Düşünür, insanların hayatlarını devam ettirmek amacıyla bir araya geldiklerini söylemiştir. Bu çıkış noktasının, toplumun temelinin ekonomik güdüler olduğuna işaret ettiği ifade edilebilir. Ona göre tarih, barınma ve beslenme gibi temel ekonomik ihtiyaçların üzerine inşa edilmiştir. Bedevi umranda üretim fazlası elde edildiğinde medenileşme hareketlerinin olduğunu belirtmiştir. Bu hareketliliğin neticesinde şehirli umranın meydana gelmesinin yine bu gereksinimden kaynaklı olduğunu söylemiştir. Umranın temelinde örgütlenme ve iş bölümü bulunduğunu vurgulamıştır. Üretim fazlasının bolluğun nedeni olduğunu, bolluğun ise nüfus artışının sebebi olduğunu ifade etmiştir.

İbn Haldun insan doğasına ilişkin görüşlerinde ekonomiye özel bir önem vermiştir. Düşünür oluşturduğu umranları ekonomik yaşam ve üretim tarzlarına göre ayırmıştır.

Kendi modelini belirlerken başlangıç noktası olarak bedevi umranın tarım, hayvancılık, kasaplık gibi teknik uzmanlaşma gerektirmeyen bir başlangıç noktasını tercih ettiği görülmektedir.

İbn Haldun'un teorisinde, üretim fazlası sonucunda insanın doğasında gizli olan diğer ihtiyaçlar ortaya çıkar. Bu durum ise daha çok incelik isteyen ve organizasyona dayalı üretim modeline geçilmesine yol açar. Düşünürün bu şekilde bir teoriyi temel alması, sınıfsal ilişkileri ekonomik ve üretim araçları üzerinden açıklayan Marx'ın görüşlerinden yüzyıllar evvel ifade etmiş olmasının batılı düşünürleri etkileme anlamında önemi büyüktür denilebilir.

Düşünür, iktisadi açıdan halkın daha çok kar elde etmek için neler yapacağı konusunda bir teori geliştirmemiştir. İbn Haldun meseleye ahlaki açıdan yaklaşmıştır. Hadari umranın lüks ve zevklere yönelik yaşamının bedevi umran ile karşılaştırıldığında daha düşük bir ahlakı temsil ettiğini düşünmüştür. Bu açıdan düşünür bir devletin ekonomik açıdan yükseliş ve düşüş dönemini deneysel açıdan ele almayı yeterli görmüştür. Bu çerçevede ekonomik süreçlerin tartışılması bakımından düşünür hadari umrandaki ticareti ve zanaatı incelemiş, bedevi umrana ait olarak düşündüğü tarım ve doğaya tabi ekonomileri göz ardı etmiştir.

İbn Haldun, teorisinde emeğe özel bir önem vermiştir. Ona göre emekle ve çabalayarak elde edilen gelirler üzerinde insan mülkiyet sahibidir. Başkaları bu şeyi elde etmek isterse bedelini ödemelidir. Buna kazanç demiştir. Kazanç, sadece zorunlu ihtiyaçları karşılıyorsa buna geçim denir, zorunlu ihtiyaçların üzerinde ise sermaye adı verilir diye belirtmiştir.

Düşünür, emeği etkileyen şeylerden birinin umranın eksilmesi olduğunu vurgulamıştır. Ona göre bir yerde nüfus az ise insan emeği ve çalışma da azdır. Bu durumda kazanç azalacaktır. Bunun tam tersi de geçerlidir. Nüfusun çok olduğu bölgelerde çalışma ve emek fazlalaşır. Bu fazlalık ise kazancı ve birikimi çoğaltır. Bunu kaynakların akması ile kıyas yoluyla açıklamıştır. Bir yerde nüfus çoksa buralarda insanlar suya ulaşabilmek için sürekli kuyular kazmak ihtiyacı duyacaktır. Nüfus azsa bu ihtiyaç azalacağından nehirlerin akmasının bile kesileceğini belirtmiştir. Kendi döneminden örnek vererek umran bakımından gelişmiş olan Fas'ta, Tilemsan'a göre bir meslek sahibi kimsenin ekonomik açıdan daha rahat ve iyi bir konumda olduğunu söylemiştir. Sebep olarak Fas'ta daha gelişmiş bir emek değeri ve üretken

bir pazar olmasını vurgulamıştır. İbn Haldun emek artınca umranın gelişmesi, umran geliştikçe emeğe olan talebin artması, talep arttıkça emeğin değerinin artması arasında bir ilişki kurmuştur. Bu nedenle teorisinde yoğun nüfuslu yerlerde emeğin değerinin artmış olacağını ifade etmiştir.

İbn Haldun toplumun yardımlaşmayla gereksinimden daha fazla ürün üretebileceğini belirtmiştir. Düşünür insanların belirli alanlarda uzmanlaşmasıyla nitelikli emeğin oluşacağını böylelikle de medeniyete ulaşacaklarını vurgulamıştır.

- *İbn Haldun'a göre ekonomide devlet önemli bir aktördür ancak doğrudan müdahaleci bir strateji benimsememelidir.*

Düşünür toplumsal yaşamda devlet ve kurumlarına önem vermiştir. Devlete, ekonomik ve toplumsal yaşamı düzenleme ve denetleme görevleri nedeniyle çalışmasında önemli bir yer ayırmıştır. İbn Haldun'un gözünde umranın gelişmesi neticesinde kamu kurumunun olması vazgeçilmezdir.

İbn Haldun, ekonomik dengenin olmadığı memleketlerde, politik dengenin de olamayacağını belirtmiştir. Düşünür, devleti iktisadi hayatta en büyük piyasa olarak görmüştür. Kamunun yaptığı harcamalar ve kamu çalışanlarına verdiği aylıklar vasıtasıyla, pazardaki en büyük harcamalar bölümünü meydana getirdiğini ifade etmiştir. Bu nedenle devletin ekonomik yaşamın ilerlemesinde destekleyici bir öge olduğunu vurgulamıştır. Sadece kazancını kamudan tedarik eden devlet vazifelilerinin tercih ettikleri ürün ve hizmetlerin üretimiyle alakalı meslek dallarının büyüyebileceğini söylediğinden bu durumun kendisini serbest piyasa ekonomisine yakın fikirleri olduğunu gösterdiği ifade edilebilir.

Devletin ekonomik hayata doğrudan müdahale etmesine karşıdır. Ona göre böyle bir müdahale piyasalara istikrarsızlık doğurur. Piyasadaki fiyatların arz ve talebe göre şekillenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Kamunun doğrudan ticarete atılmasına da karşıdır. Yapılacak böyle bir girişimin kamuyla rekabet edemeyecek serbest girişimcinin önünü tıkayarak üretime katılma isteklerinin oluşmayacağını, ticaret yapma isteklerini kıracağını böylelikle de insanların ticarettten soğuyup piyasaların istikrarsızlaşacağını düşünmüştür. Bunun yerine kamunun, özel girişimciliği teşvik edecek vergi kolaylığı gibi bir takım uygulamalarla ekonominin canlanmasında lokomotif görevini icra etmesi gerektiğini belirterek özel girişimciliği desteklediği söylenebilir.

- *İbn Haldun'a göre devlet vergi oranlarını düşük tutarak üretimi teşvik etmelidir; sürekli yeni vergiler ihdas etmemelidir.*

Düşünür tasarladığı ekonomik sistemi içerisinde bir vergilendirme teorisi oluşturmuştur. Bu vergilendirme teorisi, sonraki dönemlerde Keynes tarafından geliştirilmiştir. Bu açıdan bazı yazarların Keynes'i, İbn Haldun'un halefi olarak değerlendirmeyi tercih ettikleri ifade edilebilir.

İbn Haldun kalkınma ve üretimde en kuvvetli bileşenin, üreticilere ödetecek vergi oranlarının imkan dahilinde minimum olması gerektiğine önemle dikkat çekmiştir. Düşünür, çıkar ve getiri umduklarında insanların imalata odaklanacaklarını fakat aksi durumda üretim ve ticaretten uzak duracaklarını, bu durumun da devletin hazinesine vergi olarak girecek paranın azalmasını netice vereceğini ifade etmiştir.

Düşünür, vergilendirmenin düşük bir seviyede tutulması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre devlet kendi harcamasını yüksek tutmalı fakat vergilendirmeyi düşük tutmalıdır. Böylece ekonomi gelişir, ortaya çıkan artık değer sermaye olarak ticari faaliyetler için kullanılır. Devletin kamu harcamalarının ve idarecilerin lüks harcamalarının artması fakat bütçenin bu harcamaları karşılayamaması nedeniyle yönetim daha önce öngörülmemiş yeni vergiler düzenleme durumunda kalır. Bunun nedeni devlet organizmasının giderek büyümesi, bürokrasinin yeni ihtiyaçları, askeri teçhizat ihtiyacıdır. Ortaya çıkan bu para gereksinimi dolayısıyla kentteki tüm ticari değeri olan ürünlerden veya piyasada yapılan tüm alışverişten belirlenmiş oranlarda vergiler elde edilir. İbn Haldun'a göre bu durum devletin son zamanlarının yaklaştığının bir göstergesidir. Böylelikle daimi bir devlet anlayışına sahip olmadığı söylenebilir.

- *İbn Haldun hem vergilendirme hem de genel ekonomik kuram bakımından Smith'i ve dolaylı olarak Ricardo'yu etkilemiş görünmektedir.*

Düşünürün bahsedilen görüşlerinin ekonomiye ilişkin görüşler ileri süren pek çok batılı düşünür ile örtüştüğü, adeta İbn Haldun'un onları etkilediği söylenebilir. Bu kimseler arasında, Smith, Keynes ve Laffer'i özellikle saymak mümkündür.

Smith, *Ulusların Zenginliği* isimli eserinde merkantilizmi reddetmiş, bir ülkedeki zenginliği ülkedeki üretkenlik derecesi ile üretken emek miktarının çarpılması olarak tespit etmiştir. Düşünüre göre ülke ne kadar rekabetçiye o kadar üstündür. Bu rekabetçiliği ise ülkedeki işbölümü, yenilik yapma eğilimi ve teknik aletlerin geliştirilmesi kabiliyeti olarak ifade etmiştir. İbn Haldun da işbölümüne işaret eden bir

iktisatçı olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki düşünüre göre işbölümünün ekonomik verimliliğin sağlanması, bir dayanışma ile işbirliği üretmesi bakımından önemli görüldüğü söylenebilir.

İbn Haldun ve Adam Smith'in görüşleri emek üzerinden karşılaştırılabilir. İbn Haldun'un emeğin değerine ilişkin bir bakış açısı kazandırarak ekonomi bilimine katkı yaptığı söylenebilir. Düşünür, Smith ve Ricardo'dan daha önce emek kuramını ileri sürmüştür. İbn Haldun'a göre üretimin amacı ihtiyaçları karşılamaktır. Zorunlu ihtiyaçları aşan üretimle artık değer üretilir. Bunun sonucunda ülkeye refahı getirecek olan bu artık değerdir. Bir ürünün fiyatını ücret, kâr ve vergi oluşturur. Bu manada ücreti bir ürünün değeri olarak değerlendirmiştir. Bir ürünün değeri, emeğin miktarına eşittir diye ifade ederek emek ve üretimi teorisinde ön plana çıkarmıştır denilebilir.

Adam Smith'i düşünüre yaklaştıran esas unsur, onun vergilendirmenin bir teşvik unsuru olarak kullanılması gerektiğine yönelik görüşlerinde kendisini bulmuştur. Smith, *The Wealth of Nations* isimli eserinde, topraklarını kendileri ekip biçmeye karar veren toprak sahipleri için vergilerin düşürülmesini savunmuştur. Bunun nedeninin yatırım yapacak sermayeye sahip toprak sahiplerinin tarımda getirebilecekleri yenilikler umudu olduğunu belirtmiştir. Vergilendirmenin teşvik edici işlevi hakkında önemli olan, Adam Smith'in 18. yüzyılın ortalarında araştırma ve geliştirme için vergi indirimi fikrini ortaya atmış olmasıdır denilebilir. İbn Haldun da tıpkı Smith gibi ticareti teşvik etmek için vergilendirmenin asgari düzeyde olması gerektiğini ifade etmiştir. İbn Haldun ayrıca Smith'in takipçisi Ricardo'yu da ekonomi ve vergilendirme açısından dolaylı olarak etkilemiş görünmektedir. Ricardo, bu konulardaki fikirlerini belirtirken, İbn Haldun'un düşüncelerinin ona bir öngörü vazifesi oluşturduğu söylenebilir.

- *Genel ekonomik kuram bakımından olmasa dahi vergilendirme bakımından İbn Haldun Keynes'i de etkilemiş görünmektedir.*

İbn Haldun tarafından ileri sürülen görüşler Keynesçi görüşlerden bazı konularda ayrılmıştır. Düşünür, devletin piyasaya aktif müdahalesine kuşkuyla yaklaşmıştır. Bu konu dolayısıyla İbn Haldun, Keynes'e muhalif görüşler ileri süren Lucas gibi düşünürler ile benzer fikirdedir. Düşünüre göre devleti idare edenler tarafından talep atmosferi oluşturmak için yapılan girişimler ve müdahaleler, yüksek oranlı vergilerin oluşturduğu negatif etkileri yumuşatmaya yönelmiştir. Fakat bu durum enflasyonu

ortaya çıkarmıştır. Böylelikle düzenleme ve denetleme dışında devletin ekonomiyi kendi haline bırakması gerektiğini söyleyen görüşlere yakın görüşte olduğu ifade edilebilir.

Düşünürü göre piyasadaki üreticiler tarafından ortaya konulan ürünlere yönelik olarak talep yüksek oranlı vergiler nedeniyle azalmıştır. Bu nedenle devletin teşvik edici müdahaleleri bir sonuç doğurmamıştır. Çünkü piyasada, fiyatların yukarı yönlü hareketinin devam edeceğine dair bir inanış oluşmuştur. Görüldüğü üzere İbn Haldun, devletin ekonomik alandaki etkin müdahalesini doğru bulmamış bunun amaçlanamı gerçekleştirme kabiliyeti olmadığı gibi tam aksi yönde bir sonuç doğuracağını iddia etmiştir. Bu açıdan düşünürün bu konudaki görüşlerinin Keynesçi ekole değil, Keynesçi ekolün karşısında konumlanan gerçek iş çevirimi teorisine daha yakın durduğu söylenebilir.

Keynes, yüksek olan gelir vergilerinin arttırılmaması gerektiğini savunmuştur. Bunun nedeni ise ekonominin durağanlaşacağına dair taşıdığı endişedir. Bu konuda Keynes ve İbn Haldun arasında benzerlik vardır. Çünkü İbn Haldun da ekonominin durağanlaşmaması için devletin vergi oranlarını düşük tutması gerektiği düşüncesindedir. Ona göre, bir devletin yükseliş döneminde, vergi oranları düşük fakat vergi alınan ürünlerin sayısı yüksektir. Ancak bir müddet sonra vergiler devlet harcamalarını karşılayamayınca devlet vergi oranlarını artırmak zorunda kalacaktır. Vergi oranı artınca tacirler ticaretten soğuyacakları için piyasalar durgunlaşarak çökme aşamasında geçecektir Bu durumun, devletin son zamanlarına yaklaştığının göstergesi olduğunu belirtmiştir.

- *İbn Haldun, Laffer'in vergilendirmeye ilişkin görüşlerini doğrudan etkilemiştir.*

Laffer eğrisini geliştiren kişi Arthur Laffer'dir. Bu eğri, vergi geliri miktarı ile vergi oranları arasındaki bağlantıyı sergiler. Bu terimi Wanniski, Laffer ile ABD'nin vergi oranlarıyla ilgili konuların tartışıldığı bir toplantıdan sonra ortaya atmıştır. Laffer, vergi oranları yüzde 0 veya yüzde 100 olduğunda her zaman aynı gelirin elde edileceğini vurgulamıştır.

Laffer devletin, vergi geliri seviyesinin maksimum olduğu optimal vergi oranı denilen en uygun bir vergi oranını bulmasının şart olduğunu belirtmiştir. Laffer'in, bu eğrinin altında yatan düşüncenin kendi düşüncesi olduğunu iddia etmediği söylenebilir. Bu

yaklaşımın on dördüncü yüzyıldan beri var olduğunu İbn Haldun'un Mukaddime adlı yapıtından alıntılarla kanıt göstererek vurgulamıştır. Bu nedenle İbn Haldun'un vergilendirme konusundaki görüşleriyle doğrudan Arthur Laffer'i etkilemiş olduğu görülmektedir.

14. yüzyılın büyük İslam düşünürü İbn Haldun, devletin ilk dönemlerinde alınan vergilerin çokluğundan bahsetmiş ancak devletin son aşamalarına gelindiğinde ise vergilerin düşük olacağını söylemiştir. Bu görüşleri dolayısıyla İbn Haldun ve Arthur Laffer arasında vergilendirme teorisi bakımından büyük benzerlik bulunduğu ifade edilebilir.

İbn Haldun ile Batılı düşünürler arasındaki en önemli fark olarak şu söylenebilir. İbn Haldun'un anlayışında öncelikli olarak insan vardır. İnsanı merkeze alan yaklaşımlar sergilediği söylenebilir. İslam'da da yeri olan diğerkâmlık yani kendi yararı kadar diğer insanların yararını da düşünme durumunun, düşünürün çalışmalarında gözlemlenen en önemli nokta olduğu ifade edilebilir. Batılı düşünürlerin çoğu ise insanı teorileri içinde merkeze değil uzağa yerleştirip odak noktası olarak sürekli maddiyatı ele almışlardır. Bu durum ise çoğunlukla maddi ve manevi kriz sorunlarıyla boğuşmalarına sebep olmaktadır denilebilir.

Tarih, sosyoloji, felsefe gibi birçok alanda eser yazmış olan İbn Haldun'un, her ne kadar ondan aldıkları çok fazla sayıda fikir olmuşsa da, batılı düşünürlerin çalışmalarında ona yeterince yer vermedikleri görülmüştür. Büyük İslam düşünürü İbn Haldun'un düşüncelerinin, günümüzde doğru anlaşılması için, yeterince tanıtılmamış olduğunun payı olduğu düşünülmektedir.

Araştırma bulgularından hareketle, çalışmada konusunda yetkin sayılabilecek batılı düşünürlerin teorilerini oluştururken İbn Haldun'un vergilendirme konusundaki yaklaşımlarından önemli derecede etkiledikleri söylenebilir. Batılı düşünürlerden arz yanlı iktisatçılar ve klasiklerin vergilendirme teorisi, İbn Haldun'un vergilendirme teorisiyle örtüşmüştür. Düşünürün, kamunun denk bütçe yapması ve lüks harcamalardan kaçınması gerektiği düşüncesinde olduğu gözlemlenmiştir. Vergi oranlarının artmasının vergi miktarını düşüreceğini söylemiştir. Bu durumun çalışma isteğini azaltacağını, insanların başka yerlere göç etmeye neden olacağını, böylelikle de umranın gerileyip vergi miktarı düşüreceğini belirtmiştir. Bu görüşlerin arz yanlı düşünürler ve özellikle Laffer'in yaklaşımı için uyumlu olduğu söylenebilir. Ayrıca

İbn Haldun, devletin harcama yaparak ekonomideki talep eksikliğini giderip krizi önlemesi gerektiğini vurgulayan Keynes'in bu konudaki yaklaşımına da yakın düşüncelere sahip olduğu ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Abdullahi, A. A., ve Salawu, B. (2012). Ibn Khaldun: a forgotten sociologist?. South African Review of Sociology, 43(3): 24-40.
- Adil, H. Mouhammed (2007) On Ibn Khaldun's Contribution to Heterodox Political Economy, History of Economics Review, 46(1): 89-105.
- Aktan, C. C. (2009). Arz Yönlü İktisat Teorisi ve Haldun Laffer Etkisi. Ekonomi Bilimleri Dergisi,1(2): 6.
- Alesina, A. & Ardagna, S. (2010). Large Changes in Fiscal Policy: Taxes Versus Spending. Tax Policy and the Economy, 24(1): 35-68.
- Altıok, M. (2011). Üretken ve Üretken Olmayan Emek Ayrımı Üzerine Bir Değerlendirme: Adam Smith'in "Emeği" mi? Karl Marx'ın "Değeri" mi? . Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 12(1): 8-9.
- Armaoğlu, F. (1987). 20. Yüzyıl siyasi tarihi cilt: 1 (1914–1980). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Arnold, J. (2008). Do Tax Structures Affect Aggregate Economic Growth? Empirical Evidence from a Panel of OECD Countries. OECD Economics Department Working Papers, 643.
- Arslan, A. (2014). İbn Haldun. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Atkeson, A. Chari & Kehoe (1999). Taxing capital income: a bad idea, Quarterly Review, Federal Reserve Bank of Minneapolis, 3-17.
- Aydın, K. A. (2015). İbn Haldun'un Toplumsal ve İktisadi Görüşleri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Aydın, K. A. (2016). İbn Haldun'un Toplumsal ve İktisadi Görüşleri. <http://www.siyasalhayvan.com> [27 Mart].
- Baali, F. (1988). Society, State and Urbanism: Ibn Khaldun's Sociological Thought. New York: State University of New York Press.
- Baliamoune, Lutz & Garelo, (2014). Tax structure and entrepreneurship, Small Business Economics, 165-190.

- Ballard, C. F, vd., (1985). The Relationship between Tax Rates and Government Revenue in a General Equilibrium Model for Tax Policy Evaluation, 188-202.
- Baloglou, C. P. (2012). The Tradition of Economic Thought in the Mediterranean World from the Ancient Classical Times Through the Hellenistic Times Until the Byzantine Times and Arab-Islamic World, 13-26.
- Barber, W. J. (2007). İktisadi Düşünce Tarihi, Ankara: Metropol Yayınları.
- Barro, R. J. & Redlick, C. J. (2011). Macroeconomic Effects From Government Purchases and Taxes. The Quarterly Journal of Economics, 126(1): 51-102.
- Bartlett, B. (1981). Reaganomics: Supply Side Economics in Action. Connecticut: Arlington House Pub.
- Baum, S. (1992). "Poverty, Inequality, and the Role of Government: What Would Adam Smith Say?" Eastern Economic Journal 18 (2): 43-56.
- Bayhan, V. (1997). Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Becsi, Z. (2000). The Shifty Laffer Curve. Federal Reserve Bank of Atlanta Economic Review, Third Quarter, 53-64.
- Belge, M. (2013). Giriş, 1844 El Yazmaları içinde. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Belge, R. (2018). İbn Haldun'un Mukaddimesi'nde İktisadi Coğrafya. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(50): 266-287.
- Bilgili, F. (1993). Arz İktisadi Yaklaşımında Nisbi Fiyatların Etkisi ve Keynesyen Sisteme Getirilen Eleştiriler. Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 10: 183-197.
- Bleaney, M. (1985). The Rise and Fall Of Keynesian Economics, An investigation of its contribution to capitalist development, New York: St. Martin's Press.
- Blinder, A. S. (1981). Thoughts on the Laffer curve. In The supply-side effects of economic policy, 81-92.
- Bocutoğlu, E. (2012). İktisat Teorisinde Emeğin Öyküsü: Değerin Kaynağı Olan Emekten Marjinal Faydanın Türevi Olan Emeğe Yolculuk. Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, (1):128-150
- Bocutoğlu, E. (2015). İbn-i Haldun ve Adam Smith'in İşbölümü Konusundaki Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme. Emek ve Toplum Dergisi, 4(8), 8-25.

- Bond and Xing, (2015). At A Cost: The Real Effects of Transfer Pricing Regulations, IMF, 6.
- Boulakia, J. D. C. (1971). Ibn Khaldun: A Fourteenth-Century Economist. The Journal of Political Economy, 79(5): 1105-1118.
- Brandstetter, L. & Jacob, M. (2013). Do corporate tax cuts increase investments? Berlin: Arbeitskreis Quantitative Steuerlehre.
- Braunerhjelm, P. & Eklund, J. (2014). Taxes, tax administrative burdens and new firm formation. Kyklos, 67(1): 1-11.
- Burns, D. (1992). Poll tax rebellion, London: Balmoral Place.
- Canto, Joines, & Laffer, (1983). Tax Rates, Factor Employment, Market Output and Welfare. The Supply-Side Effects of Economic Policy, ed. by Laurence H. Meyer. Boston: Kluwer Nijhoff, 3-33.
- Cevizci, A. (1999). Paradigma Felsefe Sözlüğü. İstanbul: Engin Yayıncılık.
- Chamley, C. (1986). Optimal taxation of capital income in general equilibrium with infinite lives. Econometrica (54): 607-622.
- Chapra, M. U. (2000). The Future of Economics: A Islamic Perspective. Leicester: The Islamic Foundations.
- Chen I, Byrd E. (2007). Byrd and Chen's Canadian Tax Principles, 2007-2008 Edition, Prentice Hall.
- Choudhury, M. A. (2016). Ibn Khaldun's Political Economy. İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi, (2): 30-33.
- Çalışkan, Akçetin N. (2017). İbn-i Haldun'un Tarih, Devlet ve Toplum Anlayışının Günümüz Açısından Değerlendirilmesi. Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, (24): 353-375.
- Çınar, M. U. (2016). Marx, Arendt, Modernite, Yabancılaşma ve Siyaset: Ya da, Modern Çağ'da İnsanca Bir Yaşam Mümkün Mü?, Sosyal Bilimler Dergisi, 9(2): 140-167.
- Çınar, Özkan. (2025). <https://www.muhasibekulisi.com/laffer-egrisi> [4 Mart].

- Çöpoğlu, M. ve Kuran, M. (2019). İbn Haldun'da Çalışma Hayatına Yönelik Üç Temel Kavramın İncelenmesi Çalışma, Emek Değer ve İş Bölümü. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(38): 131-142.
- Da Rin, M., Sembenelli, A. & Di Giacomo, M. (2010). Corporate Taxation and the Size of New Firms: Evidence from Europe. Journal of the European Economic Association, 8(2): 606-616.
- Djankov, S. vd. (2010). The Effect of Corporate Taxes on Investment and Entrepreneurship. American Economic Journal: Macroeconomics, 2(3): 31-64.
- Doğan, A. (2011). Ekonomik Politik: Kavramsal ve Kuramsal Bir Tartışma. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi: Malatya.
- Dieterici, C. (1853). Tabellen und Amtliche Nachrichten über den Preussischen Staat für das Jahr 1849, Bd. 4, Berlin: A.W. Hayn.
- Dilek, S. (2017). Oyun Teorisi Eşliğinde Sanayi Ekonomisi. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Domeij, D. (2005). Optimal capital taxation and labor market search, Review of Economic Dynamics (8): 623–650.
- Duri, A. (1991). İslam İktisat Tarihine Giriş. (Çev. Orman S.). İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Dursun, T. ve Hassan, Ü. (2012). İbn Haldun'da Uygarlıkların Yükselişi ve Çöküşü. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Eckhardt, & Bardhi (2016). “The Relationship Between Access Practices And Economic Systems,” Journal of the Association of Consumer Research, 1(2): 21–25.
- Eğilmez, M. (2011). Makroekonomi, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erol, Ü. (1997). Eleştirel Bir Gözle Serbest Piyasa, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- El-Husri, S. (2001). İbn-i Haldun Üzerine Araştırmalar. (S. Uludağ, Çev.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Enan, M.A. (1997). Ibn Khaldun His Life and Works, 65-66.
- Engels, F. (1987). Anti-Dühring, in Marx/Engels Collected Works, Volume 25, Moscow: Progress Publishers.

- Engels, F. (1990a). 'Preface to the First German Edition of The Poverty of Philosophy'; 'On the History of the Prussian Peasants'; 'Lawyers' Socialism', Marx/Engels Collected Works, Volume 26, Moscow: Progress Publishers.
- Engels, F. (1990b). A Critique of the Draft Programme of 1891. Marx/Engels Collected Works, Volume 27, Moscow: Progress Publishers.
- Erbaş, Yıldırım (2008), İbn Haldun'un Bilgi Kuramı ve Disiplinler Arası Düşünmek. SBE Akademik İncelemeler Dergisi, 3(1): 233-246.
- Falay, N. (1978). İbn Haldun'un İktisadi Görüşleri. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Fedeli, S. (2017). Taxation and Laffer Effects on Employment and Growth. International Advances in Economic Research, 23(1): 1-7.
- Feige, E. & McGee, R. (1983). Sweden's Laffer Curve: Taxation and the Unobserved Economy, Scandinavian Journal of Economics, (85): 4.
- Fidan, M. ve Dilek, S. (2022). Devletin Ekonomideki Rolünün İslam İktisatçıları ile Klasik İktisatçıların Bakış Açıklarına Göre Değerlendirilmesi, Asia Minor Studies, 10(1): 105-121.
- Fink, R.H. (1982). Supply-Side Economics: A Critical Appraisal University Press of America, Maryland.
- Fisunoğlu, M. ve Köksel, T. (2009). Keynes Devrimi ve Keynesyen İktisat, Ekonomik Yaklaşım, 20(70): 31-60
- Folger, R. (1986). Rethinking Equity Theory: A Referent Cognitions Model, in H.W. Report UK Department for International Development.
- Fullerton, D. (1982). On the Possibility of An Inverse Relationship Between Tax Rates and Government Revenues. Journal of Public Economics, 19(1): 3-22.
- Galbraith, J. K. (1958), The Affluent Society, Harmondsworth.
- Galindo, A. J. & Pombo, C. (2011). Corporate taxation, investment and productivity: A firm level estimation. Journal of Accounting and Taxation, 5(7): 158-161.
- Garaudy, R. & Bercavi, F. (2012). İslamiyet ve Sosyalizm. (H. Erdem, Çev.). İstanbul: Rebeze Kitaplığı.
- Gellner, E. (1981). Muslim Society, Cambridge.

- Gemmell, N. vd. (2016). Corporate Taxation and Productivity Catch-Up: Evidence from European Firms. *The Scandinavian Journal of Economics*, 120(2): 372-399.
- Gençoğlu, A. Y. (2012). Kapitalizmin Temel Nitelikleri Açısından Emeğin Konumu. *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 1(1): 98-116.
- George, H. (2006). *Progress and Poverty* B. Drake (Ed.). New York: Robert Schalkenbach Foundation.
- Gölçek, A. G., ve Gülşen, M. A. (2017). İbn Haldun ve Serbest Piyasa Fikri: İbn Teymiyye ve Gazali'den Kanıtlar. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(57): 576-590.
- Grdinic, M. Drezgic, S. & Blazic, H. (2017). An Empirical Analysis of the Relationship Between Tax Structures and Economic Growth in CEE Countries. *Ekonomski casopis*: 426-447.
- Guo, J. T. & Lansing, K. J. (1999). Optimal taxation of capital income with imperfectly competitive product markets, *Journal of Economic Dynamics and Control* (23): 967–995.
- Günaydın, G. (2009). Smith, Ricardo ve Marx İktisadında Tarım (Emek Değer ve Rant Teorisi Yaklaşımları Bağlamında), *Mülkiye Dergisi*, 33(262): 345-362.
- Günsoy, B. ve Erden, C. (2013). İktisadi Kalkınma. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Gürkan, C. (2013). Modern Maliye Teorisinin Klasik Kökenleri: İbn Haldun'dan PostKameralizm'e Mali Düşünce. *Maliye Dergisi*, (1649): 1-26.
- Gürkan, Ülker (1967). Hukuk Sosyolojisi Açısından İbn Haldun, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 24(1): 4.
- Haldun, İ. (2004a). *Mukaddime Cilt I.* (H. Kendir, Çev.). İstanbul: Yeni Şafak Yayınları.
- Haldun, İ. (2004b). *Mukaddime Cilt II.* (H. Kendir, Çev.). İstanbul: Yeni Şafak Yayınları.
- Haldun, İ. (1970). *Mukaddime Cilt II.* (Z. Ugan, Çev.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Haldun, İ. (2021). *Mukaddime* (C. Aydın, Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.

- Hançerlioğlu, O. (2013). Felsefe Sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hasan, Z. (2006). Islamic Perspectives on Microeconomics: A new look textbook, Pearson, Malaysia.
- Hasan, Z. (2007). Labour as a source of value and capital formation: Ibn Khaldun, Ricardo and Marx–A Comparison. Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics, 39-50.
- Hassan, Ü. (2011). İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Heston, A. R. & Summers, B. Aten (2012). Penn World Table, v.7.1, Center for International Comparisons of Production, Income and Prices, University of Pennsylvania. Retrieved March 9, 2013, from https://pwt.sas.upenn.edu/php/site/pwt_index.php [5 Mart].
- Hitti, P. K. (1970). History of Arabs. London: Macmillan International College Editions.
- Hsing, Y. (1996). Estimating the Laffer curve and policy implications. Journal of socio-economics, 25(3): 395-401.
- Hozien, M. (2018). Ibn Khaldun Life and Works. The Teachings of Ibn Khaldun. New Direction. Brussels, London, Rome & Warsaw, <https://newdirection.online/2018-publications-pdf/ND-report-Islam3-preview%28low-res%29.pdf> [12 Nisan].
- Hume, D. (1752) Political Discourses. R. Fleming.
- Ikeda, S (2012). On the Canons of Taxation and Taxation of Canon: Can there be Principles of Fairness for Something Inherently Unfair. New York: Foundation for Economic Education.
- IMF, (2014). What Is Keynesian Economics?. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2014/09/basics.htm>[3 Mayıs].
- Irvin, B.T. (2013). Survey of Economics, Boston: Cengage Learning.
- Irwing, R. (2018). Ibn Khaldun. New Jersey: Princeton University Press.

- IvyPanda. (2020). Ibn Khaldun's Umrans Theory and Economic Growth Essay. [https://ivypanada.com/essays/ibn-khalduns-umran-theory-and-economic-growth/\[10 Ekim\]](https://ivypanada.com/essays/ibn-khalduns-umran-theory-and-economic-growth/[10 Ekim]).
- Ismail, A.G. ve Jaafar, A.B. (2013). Tax Rate and its Determinations: An Opinion from Ibn Khaldun. working paper 1435-1, Islamic Research and Teaching Institute.
- İbrahim, M. Y. İsmail, N. ve Sumandar, A. (2019). A comparative study of Khaldun, Smith and Marx thinking about the labor theory of value. *International Journal of Advanced Research in Islamic and Humanities*, 1(3): 1-8.
- İyem, C. Yıldız, F. Z. ve Öztürk, D. G. (2019). İbn Haldun'un Emek Anlayışı: Marx ile Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2): 167-186.
- Jaafar, A. B. & Ismail, A. G. (2017). Tax Rate and Its Determinants: An Opinion from Ibn Khaldun. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 7(4): 891-899.
- Jacob, M. Michaely, R. & Müller, M. A. (2017). Consumption Taxes and Corporate Investment. *The Review of Financial Studies*, 1-39.
- Jones, L. E. Manuelli, R. E. & Rossi, P. E. (1993). Optimal taxation in models of endogenous growth, *Journal of Political economy*, 101(3): 485-517.
- Jones, L. E. Manuelli, R. E. & Rossi, P.E. (1997). On the optimal taxation of capital income, *Journal of Economic Theory*, 73(1): 93-117.
- Judd, K. L. (1985). Redistributive taxation in a simple perfect foresight model, *Journal of Public Economics*, 28(1): 59-83.
- Karabulut, T. (2006). Laffer Eğrisinin Türkiye Uygulaması (1980-2003). *Selçuk Üniversitesi, Konya* (16): 367-377.
- Karahanogulları, Y. (2008). Marx'ta Üretken Emek Kategorisi ve 1988-2006 Dönemi Türkiye Ekonomisi İçin Ampirik Bulgular. *Mülkiye Dergisi*, 63(2): 117- 142.
- Karas, M. (2012). Tax rate to maximize the revenue: Laffer Curve for the Czech Republic. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, Mendel University Press 60(4): 189-194.

- Karışman, D. S. (2010). Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Adam Smith; ‘Marifet’ ile ‘Zenginlik’ Arasında İki Düşünce, İki Dünya. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş Yayınları.
- Kazgan, G. (2014). İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kendir, H. (2004). Mukaddime Cilt I. İstanbul: Yeni Şafak Yayınları.
- Keynes, J. M. (1936). The General Theory of Employment, Interest and Money. Chapter 2, London: Macmillan.
- Keynes, J. M. (1998). The General Theory of Employment, Interest and Money, NewYork: Cambridge University Press.
- Kittrell, E. R. (1957). Ricardo and the taxation of economic rents American Journal of Economics and Sociology, 16(4), 379-390. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1536-7150.1957.tb00200.x> [4 Mart].
- Kleining, J. (1983). Paternalism, Manchester: Manchester University Press.
- Krieger, R. A. (1992). Arz- yönlü İktisat-Giriş, “Arz-yönlü İktisat”, (C. Aktan, Çev.), Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 7(1): 419-430.
- Koç, Y. (2014). Marksist Emek Değer Kuramı ve Emperyalist Dönemde Kapitalist Sömürü. Bilim ve Ütopya Dergisi, (239): 1-13.
- Kozak, İ. E. (1999). İnsan-Toplum-İktisat. Sakarya: Değişim Yayınları.
- Lacoste, Y. (1984) Ibn Haldun-The Birth of History and the Past of the Third World. New York: Verso Books.
- Laffer, A.B. (2004). The Laffer Curve: Past, Present, and Future. www.heritage.org/taxes/report/the-laffer-curve-past-present-and-future [5 Mayıs].
- Laffer, A.B. Martilla, J.A. & Watkinson, W.G. (2012). Corporate Income Tax Elasticity: How Republicans can have Lower Tax Rates and Democrats can Collect More Tax Revenues! Laffer Center. Pasific Research Institute.
- Langenmayr, D. Haufler, A. & Bauer, C. J. (2015). Should tax policy favor high- or low-productivity firms? European Economic Review, (73): 18-34.

- Lavezzi, Andrea Mario (2001), Division of labor and economic growth: from Adam Smith to Paul Romer and beyond, manuskript, University of Pisa.
- Lawrence, B. Bruce (2005). Ibn Khaldun The Muqaddimah An Introduction to History, vii-ix.
- Lee, Y. & Gordon, R. H. (2005). Tax structure and economic growth. *Journal of Public Economics*, 89(6): 1027-1043.
- Lenin İ. V. (2017). Lenin 2017 Hatırlamak, Tekrarlamak ve Kafa Yormak, (A. E. Pilgir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ljungqvist, A. & Smolyansky, M. (2016). To Cut or Not to Cut? On the Impact of Corporate Taxes on Employment and Income. Massachusetts: National Bureau of Economic Research.
- Ljungqvist, Zhang, Zuo, (2017). Sharing Risk with the Government: How Taxes Affect Corporate Risk Taking, *Journal of Accounting Research*, 55(3): 669-707.
- Lucas, R. (2000). The Friedman-Lucas Transition in Macroeconomics, Academic Press.
- Macfarlane, I. (2006). The Search for Stability: Boyer Lectures 2006, Australia: ABC Books.
- Mahdi, M. (2016). Ibn Khaldun's Philosophy of History. London and New York: Routledge.
- Marx, K. (1986). Introduction to Economic Manuscripts of 1857–58, Marx/Engels Collected Works, Volume 28, Moscow: Progress Publishers.
- Marx, Karl (1986). The New English Budget. Marx/Engels Collected Works, Volume 15, Moscow: Progress Publishers.
- Marx, K. (1998). Artı Değer Teorileri (Cilt I), (Y. Fincancı, Çev.). Ankara: Sol Yayınları
- Marx, K. (2011). Kapital (Cilt I), (M. Selik ve N. Satlıgan, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Mc Caffrey, J. (2014). Ibn khaldun: the forgotten father of economics. *ISOR Journal of Business and Management*, 16(3): 1-3.

- McConnell, W. John. (1943). *The Basic Teachings of the Great Economists*, New York: New Home Library.
- Meltzer, A. H. (1988), *Keynes Monetary Theory A Different Interpretation*, Cambridge: CambridgeUniversity Press.
- Mertens, K. & Ravn, M. O. (2012). Empirical Evidence on the Aggregate Effects of Anticipated and Unanticipated US Tax Policy Shocks. *American Economic Journal: Economic Policy*, 4(2):145-181.
- Mohamed, Y. (2016). İş Bölümü ve Teorik Temelleri: İbn-i Haldun ve Adam Smith'in Karşılaştırılması. *İslam İktisadi ve Emek içinde* (G. Kafa, Çev.). İstanbul: İGİAD Yayınları: 165-203.
- Mountford, A. and Uhlig, H. (2009). What are the effects of fiscal policy shocks? *Journal of Applied Econometrics*, 24(6): 960-992.
- Muheramtohadı, S. (2018). A Comparative Study: The Economic Thoughts of Ibn Khaldun and Karl Marx. *International Journal of Ismamic Business and Economics*. 2(1): 51-64.
- Muslim, M. B. (2017). Ibn Khaldun: Managing Justice in Economy. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, (162): 162-164.
- Neumark, F. (2023). Taxation. *Encyclopaedia Britannica*, <http://www.britannica.com/topic/taxation> [7 Haziran]
- Ollman, B. (2015). *Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Otteson, Jame R. (2002). *Adam Smith's Marketplace of Life*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Oweiss, I. M. and G. N. Atiyeh. (1988). *Arab Civilization*. New York: State University of New York Press.
- Özaydın, A. Arslan, İ. ve Bayar, İ. (2021). İbn Haldun'un İktisadi Kalkınma Anlayışını İnşa Eden İktisadi Faktörler. *İlahiyat Akademi Dergisi*, (13): 31-56.
- Özden, M. (2014). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma Olgusunda Dış Ticaretin Yeri ve Önemi: Türkiye Örneği*. Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi.

- Özel, M. (2006). Bir İktisat Klasığı Olarak İbn Haldun'un Mukaddime'si. Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, (21): 1-8.
- Özkılıç, İ. (2006). İbn Haldun'da İktisadi Kalkınmanın Dinamikleri ve Girişimcilik. Akademik Bakış. 10, 1-14.
- Özsoy, İ. (2010). İktisadi Adam ve Toplum Adamı. Birinci İktisat Tarihi Kongresi içinde, İstanbul: Ekonomik ve Sosyal Tarih, 231-249.
- Öztürk, N. (2005). İktisadi Kalkınmada Eğitimin Rolü. Sosyo Ekonomi Dergisi, (1): 27-44.
- Pecorino, P. (1995). Tax rates and tax revenues in a model of growth through human capital accumulation. Journal of Monetary Economics, 36(3): 527-539.
- Ravestein, V. & Vijlbrief, H, (1988). Welfare cost of higher tax rates: An empirical Laffer curve or the Netherlands. De Economist, 136, 205-219.
- Reynolds, A. (t.y.). Marx and Engels on Taxes. https://www.academia.edu/28826074/MARX_AND_ENGELS_ON_TAXES [3 Mayıs].
- Ricardo, D. (2018). Siyasal iktisadın ve vergilendirmenin ilkeleri. (B. Zeren, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ricardo, D. (1997). Ekonomi politiğın ve vergilendirmenin ilkeleri. (T. Ertan, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Roberts, P. C. (1984). The Supply-Side Revolution: An Insider's Account of Policymaking in Washington. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Rodinson, M. (2011). İslam ve Kapitalizm. (F. Topaçoğlu, Çev.). Bilim ve Ütopya Dergisi, (208): 11-26.
- Romer, D. (1993). The New Keynesian Synthesis, Journal of Economic Perspectives, 7(1): 5.
- Romer, C. D. & Romer, D. H. (2010). The Macroeconomic Effects of Tax Changes: Estimates Based on a New Measure of Fiscal Shocks. American Economic Review, 100(3): 763-801.
- Savaş, Vural. (2000). İktisatın Tarihi. Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Savran, S. (1997). Ricardo'nun Dehası ve Körlüğü. (T. Ertan, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları, 7-21.
- Selik, M. (1982). Marksist Değer Teorisi. Ankara Üniversitesi: Ankara
- Soofi, Abdol S. (1995), Economics of Ibn Khaldun Revisited, <http://www.researchgate.net/publication/247814689> [4 Mayıs].
- Soyode, L. & Kajola, S. O. (2006). Taxation Principles and Practice in Nigeria. Nigeria: Silicon Publishing Company.
- Soyode, L. & Oyedokun, E. (2019). Relevance of Adam Smith Canons of Taxation to the Modern Tax System. Journal of Taxation and Economic Development, 18 (3) 12-34.
- Smith, Adam. (1976a). An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, ed. R. H. Campbell and A. S. Skinner, 3 vol. Oxford.
- Smith, Adam. (1976b). The Theory of Moral Sentiments, ed. D.D. Raphael and A.L. Macfie, Indianapolis.
- Smith, Adam. (2006). Ulusların Zenginliği (M. Saltoğlu, Çev.). Ankara: Palme Yayınları.
- Snowdon, B. & Vane, H. R. (1997), Reflections on the Development of Modern Macroeconomics, Cheltenham: Edward Elgar
- Spengler, Joseph J. (1964). Economic Thought of Islam: Ibn Khaldun.
- Stuart, C. E. (1981). Swedish Tax Rates, Labor Supply and Tax Revenues. Journal of Political Economy, 89(5): 1020-1038.
- Şen, vd. (2017). The Khaldun-Laffer curve revisited: a personal income tax-based analysis for Turkey. MPRA. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/78850/1/MPRA_paper_78850.pdf [3 Mayıs].
- Tatu, S. (2014). An application of debt Laffer curve: Empirical evidence for Romania's case. Romanian Journal of Fiscal Policy, 5(1): 29-38.
- Tonybee, A. (1981) A Study of History. Oxford University Press
- Uludağ, S. (2007). İbn Haldun Mukaddime. Ankara: Dergah Yayınları.
- Uludağ, S. (2013). İbn Haldun Mukaddime. İstanbul: Dergah Yayınları.

- Ülgener, S. F. (1984). Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti. Ankara: Mayaş Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1946). İçtimai Doktrinler Tarihi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Xing, J. (2010). Does tax structure affect economic growth? Empirical evidence from OECD countries. Oxford University for Business Taxation, WP11/20: 1-56.
- Vergara, R. (2010). Taxation and private investment: evidence for Chile. Applied Economics, 42(6): 717-725.
- Vergi Dosyası. (2020). Laffer Eğrisi. [https://vergidosyasi.com/2020/04/27/laffer-egrisi-nedir-neyi-ifade-eder/\[3 Mayıs\]](https://vergidosyasi.com/2020/04/27/laffer-egrisi-nedir-neyi-ifade-eder/[3 Mayıs]).
- Walster, L. Walster, G. W. & Berscheid, E. (1978). Equity: Theory and research. Boston: Allyn and Bacon.
- Wanniski, J. (1978). Taxes revenues and the Laffer curve. The Public Interest. (50): 3-16.
- Wanniski, J. (1983). The Way the World Works. New York: Simon and Schuster.
- Wayne, M. (2014). Yeni Başlayanlar İçin Kapital, (Ü. Şenesen, Çev.), İstanbul: Yordam Kitap.
- Whitaker, C. & Albert, A. B. (2001). History and Criticism of The Labor Theory of Value in English Political Economy. Kitchener: Batoche Books.
- Wight, J. B. (2005), Adam Smith and Greed. Journal of Private Enterprise, 21(1): 46-58.
- Wilson, R: (2003). İslam Ekonomisinin Bir Öncüsü Olarak İbn Haldun (İ. H. İnal, Çev.). İslami Araştırmalar Dergisi, 16(4): 533-539.
- Wise, K. & Berger, N. (2010). Understanding Our Tax System: A Primer for Active Citizens. New York: Massachusetts Budget and Policy Centre.
- Yaman, M. (2017). Marx'ta ve Aristoteles'te Ortak Ölçü ve Mübadele. (M. Yaman, Ö. Öztürk, ve Ö. Narin içinde), Grundrisse'den Kapital'e Patikalar. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Yaşar, M. (2023). <https://oad.org.tr/blog/vergilendirmeye-david-ricardo-dusuncesinden-bir-bakis/> [23 Mayıs].

- Yılmaz, S. (2015). İbn Haldun'un Devlet Anlayışı Çerçevesinde 'Refah Devleti' ve 'İktisadi Kalkınma' Düşüncesi. Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1): 141-154.
- Yıldız, Mustafa (2010). İbn Haldun'un Tarihselci Devlet Kuramı, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, (4): 61-63.
- Yiğit, R. (2021). İbn Haldun ve İktisadi Görüşleri, Maruf İktisat İslam İktisadı Araştırmaları Dergisi, 1(2): 4-17.
- Yumuk, R. (2010). İbn Haldun'da devlet görüşü (Birinci Kısım). Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3: (1-2).

ÖZGEÇMİŞ

Volkan Ulutaş

A. EĞİTİM

Doktora: İZÜ, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları, 2024, İstanbul

Yüksek Lisans: KOÜ, Muhasebe ve Finansman, 2007, İzmit

Lisans: Kocaeli Üniversitesi, İktisat, 2002, İzmit

B. MESLEKİ DENEYİM

Havacılık Bilgi Yönetimi Uzmanı, DHMİ, Atatürk Havalimanı, Ocak 2003 tarihinden beri